

83.3(4Укр)

**БУЛИ, Є І БУДЕМО
ВОВІКИ!**

Василь ГОРБАЧУК

**Барви
української
мови**



Василь Горбачук

**БАРВИ
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ**

НБ ПНУС



607616

Бібліотечний примірник



Видавничий дім
"KM ACADEMIA"

Київ — 1997

833(4Чкр) + 81 2Чк

ББК 81.2УКР
Г67

Видання здійснене
на кошти подружжя
Любові та Івана Заковоротних
(США)

Горбачук В. Т.

Г67 Барви української мови.— К.: Видавничий дім
“KM ACADEMIA”, 1997.— 272 с.— (Сер. “Були, є і будемо
вовіки!”)

ISBN 966-518-065-7

Історія української мови, переслідуваної і викорінюваної віками, її роль у формуванні національної свідомості — цій темі присвятив автор свою багатолітню працю. Зібрані ним документи схвилюють кожного, кому не байдужа наша історія та культура. У хрестоматійній частині книжки вміщені поетичні та прозові тексти, в яких звучить щира любов авторів до барвистої, незнищеної, тепер уже державної, української мови.

ББК 81.2УКР

ISBN 966-518-065-7

© Горбачук В. Т., 1997
© Видавничий дім
“KM ACADEMIA”, 1997

Львівський національний університет
імені Івана Франка
БІБЛІОТЕКА
607616

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Задум цієї праці без надії на її оприлюднення виник давно — ще “в епоху перемігшого соціалізму”. Колекціонував вірші, висловлювання про українську мову, факти про її переслідування й викорінення. Вийти з таким матеріалом на світ Божий у той “неповторний час” було вкрай небезпечно, ним можна було лише ятрити власну душу та найбільш довірених знайомих, інколи децю використовувати на заняттях із студентами. Коли ж “світле майбутнє” зблякло і розвіялось вітром історії, видрукувати зібране не було можливості через брак коштів. Допоміг щасливий випадок.

Восени 1995 року професор із Нью-Йорка (родом із Донеччини) Віталій Кейс працював на запрошення у Слов'янському педінституті. Ознайомившись із рукописом книжки і зацікавившись її змістом, він пообіцяв знайти фінансову підтримку для її публікації. На звернення Кейса відгукнулись наші заокеанські країни — подружжя Заковоротних, на чій кошти і видається ця книжка.

Незбагненні, як кажуть, шляхи Господні. Іван Заковоротний народився 1924 року в Харкові, на Харківщині одержав середню освіту, у вирі війни опинився в Німеччині, де прожив до 1950 року, здобувши вищу освіту, потім виїхав на постійне проживання до США. Життя його спочатку було сповнене небезпек і труднощів, дуже важко і багато довелось працювати, поки вибивсь “у люди” — став власником процвітаючої будівельної фірми, створив щасливу й заможну сім'ю. За всіх обставин залишився вірним Україні, багато сил і коштів віддав українській справі: був засновником і будівничим Української Автокефальної Православної Церкви в м.Нью-Гейвен, побудував школу українознавства, в якій навчаються сотні дітей, підтримував усі національні організації. Після проголошення Незалежності України активно включився в роботу допомогових товариств. У своєму листі пан Заковоротний пише: “Прожив на еміграції 53 роки, працював у різних державах і прийшов до переконання, що українці — це духовно сильні, добрі, працьовиті, здібні, чесні, надійні, витривалі люди. Я завжди вірив у тверезий розум українців, їх прив'язаність до рідної землі. Україна стане по-справжньому самостійною тільки тоді, коли всі українці будуть любити свою мову, культуру, знатимуть свою правдиву історію, шануватиме брат брата. Ніхто нам не допоможе — усе залежить від нас, берімся до чесної праці!”.

Автор сподівається, що ця книжка зацікавить широке коло читачів, не байдужих до нашої історії, культури, мови. Дуже вже дивовижна сама доля української мови, її історичний шлях. Не раз здавалось, що під дією спланованих і постійно протягом віків здійснюваних заходів вона ось-ось перестане існувати, причому часом не вірили вже в її майбуття навіть щирі патріоти. Однак, коли внаслідок якихось потрясінь важкий прес слабнув,— відповідно оживала мова, письменство, набирало сили українство. Тепер ця мова стала державною, ми її чуємо з уст найвищих достойників.

Історія — вчитель життя, вона дає можливість зрозуміти, що антиукраїнство — не лише згори накинута феномен. Мінялись царі й уряди, навіть докорінно змінювались політичні системи, а воно набирало лише різних форм залежно від обставин. Особливо глибинним, всеосяжним, підступним і згубним за своїми наслідками воно стало в радянський період. Навіть зараз, уже в незалежній Україні, інерційна сила його велика, ми стикаємося з ним на кожному кроці і на різних щаблях суспільства. Воно становить собою серйозну проблему, що відчутно погіршує морально-економічний стан народу України.

У хрестоматійній частині книжки можливо не всі тексти задовольнять вимогливого читача. Однак усі вони — уславлення нашої мови, захоплення її барвистою красою, вираження щирої любові до неї. Цей матеріал може бути широко використаний у всіх навчальних закладах.

У своїй дитині недобачаються недоліки. Автор із вдячністю прийме конструктивні зауваження і побажання. Дехто висловлює думку, що не досить було будувати історичну частину лише на описі “негативів” (заборон, обмежень, дискримінацій), варто було б розповісти й про животворні сили, що чинили опір і вберегли наше слово від знищення. Можливо й так, хоч, думається, “позитив” розкривається фактично в кожному підручнику з історії літератури, зрештою, він міститься і в другій частині цієї ж роботи.

Вважаю своїм приємним обов'язком висловити щиросердну подяку Віталію Кейсу та подружжю Заковоротних за підтримку й щедру матеріальну допомогу.

Василь Горбачук

Розділ I

ВІД ПЕРЕЯСЛАВА ДО УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало.

Т. Шевченко

Історія української мови, як і української нації взагалі, надзвичайно трагічна й разом з тим повчальна. Вона свідчить про якусь незбагненну силу українства, здатність його знову й знову відроджуватись після нищівних, здавалося б, смертельних ударів, катастроф. Як тут не згадати слова Павла Тичини: “яка біда, яка чума мене косила, а сила знову розцвіла!”

Можна б цю розповідь починати від монголо-татарської навали, яка не тільки знищила нашу державність, а й фізично вигубила народ, так підірвала його біологічні сили, що він став легкою здобиччю сусідів, потрапив до них у неволю. Однак всупереч несприятливим обставинам фізичні й духовні сили народу поступово зростали, нагромаджувались, вибухали повстаннями, найбільшим серед яких була всенародна національно-визвольна боротьба 1648—54 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Національно-культурне відродження XIX століття завершилось революцією 1917 року та утворенням Української Народної Республіки.

Україні в оточенні могутніх агресивних сусідів (Туреччини, Польщі, Росії) за часів Хмельниччини не пощастило вибороти незалежності. Переяславська угода (1654) стала новим поворотним пунктом у нашій історії, новим напрямком, умовами, що визначали наше буття до останнього часу, тому логічно відтоді починати розповідь про найголовніші віхи, які характеризували цей шлях.

Україна звернулась до Москви по допомогу як рівноправний партнер, проте обидві сторони вкладали в цей договірний акт цілком різний зміст. Україна намагалась, спираючись на допомогу північного сусіда, врятуватись від знищення, зберегти свою державність, Москва ж — поширити свої володіння, скориставшись нагодою. Ще Олексій Михайлович (1629—1676), батько Петра I, у своєму “высочайшем” маніфесті вимагав від козаків: “прежде нашего пришествия разделение с поляками сотворите как

верою, так и чином; хохлы, которые у вас на головах, постригите". Процес стрижки "хохлів" з плином часу посилювався і давав відповідні наслідки.

Вже в короткім часі після Переяслава було підписано Андрусівську угоду (в 1667 р.), згідно з якою Україну поділено між Польщею та Московією, причому на переговори українську делегацію навіть не було допущено. Згубною в духовному сенсі подією було підпорядкування в 1686 р. православної Київської митрополії Московському патріархату. Це був початок деукраїнізації українців, оскільки церква, як відомо, відіграла надзвичайно важливу роль у житті суспільства, являла собою духовну опору народу.

До речі, ще до Переяславської угоди деякі книги релігійного змісту з українських друкарень потрапляли в Москву. Так, у 1626 р. Лаврентій Зизаній-Тустановський зміг надрукувати там свій "Катехизис", правда, лише після ґрунтовних змін. А "Евангеліє учительное..." Кирила Транквіліона-Ставровецького, двічі видане в Україні, було рішуче засуджене в Москві, зрештою, було наказано всі його твори "собрати и на пожарех сжечь" і за зміст, і за "слог его еретический". У 1627 р. Філарет видає постанову, "чтобы впредь никто никаких книг литовския печати не покупали" (так називали книги з українських та білоруських друкарень).

Яке неприйняття в Москві викликали видавані на території України й Білорусії книги, свідчить те, що в договорі 1667 року з поляками цар Олексій Михайлович вимагав, щоб "все те, в которых местностях книги печатаны и их слагатели, також печатники или друкари, смертю казнены и книги собрав сожжены были и впредь чтобы крепкий заказ был бесчестных воровских книг никому... нигде не печатати под страхом смертной казни".

Рішуче неприйняття викликала мова українських видань. Так, 1672 року видано наказ: "Во всех местах всяких чинов людям учинить заказ крепкой с большим подкреплением, чтобы те люди польския и латинския печати книг никто у себя в домах и втай, и явно не держали, а приносили бы и отдавали воеводе". У передмові до московського передруку "Беседы Іоанна Златоустаго" (1709) говориться: "а малороссийския примрачныя речения изъяснихом обыкновенными".

Катастрофічною виявилась спроба Івана Мазепи унезалежитись від Москви, спираючись на союз зі Швецією, з якою почав зав'язувати політичні стосунки ще Богдан Хмельницький. Упень вирізано жителів тодішньої столиці України — міста Батурина, повсюдно розпочався нечуваний терор. Про ці події з невимовним болем писав Тарас Шевченко:

"Розказали кобзарі нам
Про війни і чвари,
Про тяжкее лихоліття...

Що ж діялось по Шведчині!
То й вони злякались,
Оніміли з переляку,
Сліпі небораки.
Отак її воеводи, Петрові собаки
Рвали, гризли..."

(*"Іржавець"*).

Почалося нищення, руйнування вогнищ культури — освітньої системи, друкарень, бібліотек тощо. Так, у 1709 р. за вказівкою Петра I було зменшено число учнів славетної Києво-Могилянської академії з 2000 до 161, кращі науково-педагогічні та богословські кадри переведено з Києва та інших міст у Росію (серед інших виїхали такі широко відомі культурно-просвітницькі та церковні діячі, як Інокентій Гізель, Дмитро Туптало, Іоаннікій Галятовський, Стефан Яворський, Єпіфаній Славинецький, Гавриїл Бужинський, Феофан Прокопович, Арсеній Сатановський та ін.). У зв'язку з цим почався духовно-культурний занепад українського суспільства. В одній із своїх статей Г. І. Петровський наводив такі порівняльні дані: "...дослідження 1652 р. архідиякона Павла Алеппського про грамотність на Україні говорить, що майже всі домашні, і не тільки чоловічий персонал, а й жінки, і дочки, вміють читати. Переписи 1740 р. і 1748 р. засвідчують, що в семи полках гетьманщини Полтавської і Чернігівської губерній на 1094 села припадало 866 шкіл з викладанням українською мовою..., видано було укази про заборону вчитися на українській мові. Результати національного гніту позначаються далі. Перепис 1897 р. показав, що найбільш малограмотний народ у Росії — українці"¹. Навіть єпископ Никон змушений був заявити, що "багата, красива, талановита, квітуча і поетична Україна прирікається на виродження, поступове отупіння і повільне вмирання"².

У квітні 1718 р. згоріла багатюща бібліотека Києво-Печерської лаври, у якій зберігалися українські літописи, акти ще з княжої доби. Існують докази, що підпал учинили підіслані Петром I під виглядом монахів агенти.

В Україні ще в XVII ст. (в допетровські часи) була поширена видавнича справа, функціонувало як на ті часи багато друкарень, які випускали книги польською, латинською, грецькою, українською книжною мовами. В російській частині України були такі відомі на всю Європу друкарні, як Києво-Печерська і Чернігівська. У жовтні 1720 р. Петро I видає указ, націлений проти україномовних видань та будь-яких натяків на незалежність української церкви. Ось деякі фрагменти цього указу, які, здається, не потребу-

¹ Г. І. Петровський. З революційного минулого (брошура).— К., 1958.— С. 78—79.

² Ленін В. І. Твори.— Т. 19.— С. 334.

ють коментарів: “Понеже Его Императорскому Величеству известно учинилось, что в Киевской и Черниговской типографиях книги печатают несогласно с великороссийскими печатми, но со мноюю противностию к Восточной Церкви... в Месяцеслове, который... печатан в Киевопечерской типографии, в заглавии напечатано, якобы оной монастырь ставропигия вселенского константинопольского патриарха, чего было печатать не надлежало для того, что Киевопечерский монастырь от многих лет учинен в Ставропигии Святейших российских патриархов, а от константинопольских уволен... вновь книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать. А оныя церковныя старыя книги, для совершенного согласия с великороссийскими, с такими ж церковными книгами справливать прежде печати с теми великороссийскими печатми, дабы никакой розни и особаго наречия во оных не было. А других никаких книг, ни прежних, ни новых изданий, не объявляя об оных в Духовной Коллегии и не взяв от оной позволения, в тех монастырях не печатать, дабы не могло в таких книгах в Церкви Восточной противности и с великороссийской печатью несогласия произойти”³. Всі українські друкарні надсилали свої видання для цензури “в синодальную контору”, яка робила помітки “Сия книга... в конторе типографской изследованна и по изследовании обретаена во всем с великороссийским сходна” (пізніше стали писати: “дозволено цензурою”).

Маючи на увазі наслідки цих заходів, Сергій Єфремов пише: “XVIII століття в історії української писемності виявилось набагато біднішим попереднього і відразу повернуло українських письменників в епоху до винайдення книгодрукування”⁴. Усе, що не вкладалось в офіційні рамки, підпільно переписується від руки. Видатні історичні, художні, філософські твори залишаються в рукописах, напр., літописи Самовидця, Величка, “Історія Русів”, твори Григорія Сковороди, різні вірші, драми та інші художні твори. А скільки всього пропало, будучи лише в одному примірнику!

Коло діяльності друкарень надзвичайно звузилось — друкувалась лише процenzурована релігійна література. Згідно з низкою постанов надруковані раніше книги в Україні збирали і спалювали. Ось чому маємо дуже мало стародруків.

Процитований вище указ Петра I заслуговує на увагу ще й тому, що він фактично започаткував цензуру (“не взяв позволення”) — цей потворний інститут, породжений передусім політикою духовної, мовної, етнічної асиміляції українців, боротьбою проти “мазепинства”, негативно позначився і на розвиткові культури російської та інших народів імперії, став непереборним гальмом на шляху прогресу.

³ Лизанчук В. Навічно кайдани кували.— Львів, 1995.— С. 53—54.

⁴ Журнал “Украинская жизнь”.— 1917.— № 3—6.— С. 37.

У січні 1721 р. видано регламент, згідно з яким зобов'язувалось твори "...презентовать в Коллегиум. А Коллегиуму рассмотреть должно, нет ли какого в письме оном прегрешения". За "прегрешения" накладались суворі стягнення. Так, наприклад, великі штрафи сплатили лаврська та чернігівська друкарні.

Хоч би хто після Петра I приходив на російський престол, він продовжував справу "обрусення" — нищення етнічних особливостей українців, поглинання їх російським етносом. Так, племінниця Петра I імператриця Анна Іоанівна (правила з 1730 по 1740 рр.) звеліла вилучити книги старого українського друку, в грамоті 1731 р. вимагала "науки вводити на собственном российском языке". Цікаво тут відмітити, що в таємній інструкції 1734 р. князеві О. Шаховському, який керував справами в Україні, цариця вимагала всіляко перешкоджати українцям одружуватись із поляками та білорусами, "что кажется противно нашему интересу, а за пристойнее и полезнее разсуждаетца, дабы оной малороссийский народ охоту имел своитца и в свойство вступать с нашим великороссийским народом... того ради повелеваем вам, дабы вы по вашему искусству секретно под рукою особливо трудились малороссиян от свойства с смоляны и поляки и с другими зарубажными жителями отводить, а побуждать их и искусным образом приводить в свойство с великороссийскими"⁵.

У 1736 р. був конфіскований і вивезений архів міста Києва. Особливо "результативним" було нищення українства за Катерини II (правила з 1762 по 1796 рр.). Будучи німкенею за походженням (а як писав В. І. Ленін, "инородцы всегда пересаливают"), вона особливо заповзятливо нищила рештки місцевих автономій, здійснювала політику русифікації та централізації. За її правління в Україні було ліквідовано гетьманство (1764), зруйновано Запорозьку Січ, а її гетьмана Петра Калнишевського заслано на Соловки на довічну каторгу.

Варто тут процитувати фрагмент маніфесту Катерини II "Об уничтожении Запорожской Сечи и о причислении оной к Новороссийской Губернии" (1775): "Мы восхотели чрез сие объявить во всей нашей империи, к общему известию нашим всем верно-подданным, что Сечь Запорожская в конец уже разрушена, со истреблением на будущее время и самого названия Запорожских козаков, не меньше как за оскорбление НАШЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА чрез поступки и дерзновение, оказанныя от сих козаков в неповиновении НАШИМ высочайшим повелениям"⁶.

На Слобожанщині й Лівобережжі знищено рештки самоуправління, з 1783 р. юридично оформлено повне закріпачення українських селян (встановлено необмежену владу поміщиків над

⁵ Лизанчук В. Навічно кайдани кували.— Львів, 1995.— С. 57.

⁶ Там само.— С. 63–64.

кріпаками). Український народ намагався чинити опір поневоленню, у різних місцях піднімався на боротьбу. Підступно й жорстко були придушені Коліївщина (1768), Турбаївське повстання (1789–93) та ін. Крім відверто репресивних заходів, розрахованих на знищення патріотичних сил, залякування й поневолення суспільства, цариця рекомендувала використовувати й приховані від неспостережливого ока способи асиміляції іногородців, передусім українців та білорусів. Так, у таємній інструкції генерал-прокуророві сенату князеві Вяземському вона писала: “Малая Россия, Лифляндия и Финляндия суть провинции, которыя правятся конфирмованными им привилегиями, нарушитъ оныя отрешением всех вдруг весьма непристойно б было... Сии провинции, также и Смоленскую, надлежит легчайшими способами привести к тому, чтоб они обрусели и перестали бы глядеть как волки к лесу”⁷.

Хоча Катерина II була не останньою, що відзначилась нищенням українства, однак вона завершила процес, розпочатий Петром I. Саме це з невимовним душевним болем й відмітив Т. Шевченко:

“Це той первий, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доконала
Вдову сиротину.
Кати! кати! людоїди!
Наїлись обос,
Накрались; а що взяли
На той світ з собою?”

(“Сон”).

Внаслідок вилучення інтелектуальних сил, винищення патріотів, бездержавності, ліквідації національної освітньої системи, підпорядкування церкви Москві та впливові інших факторів серед українців насаджувалась, формувалась і ширилась психологія малоросійства, меншовартості.

Зруйнували хату, домашнє вогнище загасили, попіл затоптали, щоб ніде й іскри не залишилось, для певності наклали прес. Здавалося, навіки замовк, “отошел в прошлое” великий народ з тисячолітньою мовою, давньою й багатою культурою. Чужа школа, русифікуючи молоді покоління, покликана була зробити цей процес безповоротним. У суспільстві утвердилась думка, що українська мова ось-ось перестане існувати, “придет в совершенное забвение”, як писав у 1805 році ректор Харківського університету І. С. Рижський. Навіть у її палких прихильників не було віри в її довге існування. Так, Олексій Павловський у передмові до складеної ним “Грамматики малороссийского наречия” (подана до друку в 1805 році, опублікована в 1818 р.) писав, що мав на меті залишити нащадкам “слабую тень исчезающего наречия”.

⁷ Лизанчук В. Навічно кайдани кували.— Львів, 1995.— С. 60.

Однак, ніби та квітка ломикамінь, українська мова як феномен національної сутності дивом починає пробиватись через (вживаючи сучасний термін) залізобетонну плиту, роблячи в ній тріщини, торуючи через них шлях до денного світла. Спочатку спорадично з'являються художні твори, призначені нібито для розваги, щоб посміятись, у зв'язку з чим царська адміністрація не угледіла в цьому нічого "предосудительного". Пишуться п'єси, організуються вистави, вечори, появляються, як їх чиновники презирливо називали, "хохломани", записуються зразки народної творчості, якими зачудувався культурний світ, у центрі Європи відбувалось відкриття цілого культурного континенту! В надрах українського етносу прибуває якась хвиля, наростає сила, зріє почуття своєї гідності. Отже, геній Шевченка з'являється не на порожньому місці і стає могутнім рушієм і знаменом цього процесу відродження. Появляється група і російськомовних письменників, які прославили український народ як надзвичайно поетичний, з великою й героїчною історією. Перше місце тут належить українцеві Миколі Гоголю. Його твори на українську тематику ("Вечори на хуторі біля Диканьки", "Миргород", "Тарас Бульба") були дуже популярними як у Росії, так і за кордоном, справляли неабиякий вплив на читачів, пробуджували інтерес до культури народу, його героїчної й волелюбної минувшини. У поезії "Гоголю" Т. Шевченко влучно й образно виразив спільність поставленого історією великого завдання, але вирішуваного ними цілком по-різному: "Ти смієшся, а я плачу, Великий мій друже" ("Гоголю").

У кінці 50-х рр. XIX ст. значного поширення набули так звані недільні школи, метою яких було поширення грамотності українською мовою серед широких верств, зокрема й серед дорослих. Ці школи утримувались переважно на громадські кошти. Навчання тут проводили добровольці-вчителі та студенти, які не одержували за це ніякої платні. Реакційна частина суспільства вельми вороже ставилась до недільних шкіл, представники ж української громадськості надавали цим школам величезного значення і всіляко їх підтримували.

Часто влаштовувались концерти та літературні читання на користь недільних шкіл. У таких літературних читаннях 1860 р. брав участь і великий український поет. Щоб подати матеріальну допомогу цим школам, Т. Г. Шевченко передав їм частину коштів від продажу свого "Кобзаря", виданого в 1860 р.

У цьому самому 1860 р. Т. Г. Шевченко виконав олійними фарбами свій портрет з метою розіграти в лотерею на користь недільних шкіл. Портрет експонувався на виставці в Академії художеств.

В останні роки життя, будучи вже дуже хворим, Т. Г. Шевченко склав український "Буквар" для учнів недільних шкіл. Кошти,

виручені від продажу недорогого букваря, теж передавалися недільним школам.

Шевченко збирався видати ще цілу низку підручників, які б, крім читання і письма, давали початки знань з арифметики, етнографії, географії, космографії та історії. Про цей задум він писав у листі до П. Ф. Симиренка.

Однак жертівній, безкорисливій праці не судилось реалізуватися. Реакційна частина суспільства, царські можновладці зробили все можливе, щоб припинити процес відродження, позакривали й недільні школи, аби й надалі тримати великий народ у темоті, в летаргійному стані.

Так, ще в 1840 р. у редакційній статті до четвертого номера журналу "Сын Отечества" говориться: "Мы всю малороссийскую поэзию считаем шалостью и прихотью. Как можно людям с дарованием заниматься такими пустяками. Пишеть малороссийские стихи не все ли равно, что учиться играть на балалайке.

Пусть люди сомнительного дарования пишут, как им угодно. Гребинке, например, можно посоветовать писать по-малороссийски. Но жаль видеть г-на Шевченко, когда он уродует русский язык под хохлацкий лад".

В 60-х роках ХІХ ст. підступні нападки на українську школу, літературу, на будь-які спроби поширювати українське друковане слово посилюються. Наводимо тут низку висловлювань з тогочасної періодичної преси, які дадуть читачеві можливість скласти певне уявлення про умови, в яких доводилось українству вести боротьбу за своє існування. Цікаво зазначити, що одними з найбільших патріотів "единой неделимой", якій нібито загрожувала українська мова, школа, були покручі. Недарма Герцен писав: "Среди немцев Поволжья и горцев Кавказа есть бóльшие русские патриоты, чем среди русских. Но о них не говорят, это — любители холопства". Зрештою, холопствуючі знаходились у середовищі кожного поневоленого народу. Приміром, турецькі султани мали відданих прислужників серед болгар, греків та ін. народів, які мали нещастя бути поневоленими Османською імперією. Це певний морально-психологічний тип переродження.

Особливо злісну кампанію проти українства в 60-х роках минулого століття вів журнал "Вестник юго-западной и западной России", що видавався в Києві К. Говорським. Тут часто виступали "дядьки отечества чужого", адепти "тошноты по стороне чужой". Наведемо деякі характерні висловлювання із статей, опублікованих у журналі, для ознайомлення з духовним рівнем їхніх авторів: "...хохлоmania парализует ум и сердце больного хохломанией, индифферентизмом, космополитизмом — вообще нигилизмом... полетели в народ граматки, разныя оповідання, рассказы, пересыпанные довольно двумысленными сентенциями... паничи метнулись с

ними и портретами Шевченко по селам... Народ любит тишину, порядок, православие, русское отечество, царя, а вы ничего этого не любите... Украины или окраины... теперь нет де-факто. Она была мыслима как рубеж польских владений, а теперь употребление этого слова составляет самый нелепый, самый возмутительный анахронизм — этнографический, исторический, политический”⁸.

“Неужели комитет грамотности не читает русских книг и журналов и вовсе не прислушивается к общественному мнению? Ведь и “Московские ведомости”, и “День”, и “Вестник”, и “Руководство для сельских пастырей” давно уже доказали, а общественное мнение давно уже согласилось с их доказательствами, что сочинение, печатание и распространение книжек на малорусском наречии, как и на всяком другом жаргоне, есть величайшее непотребство... мы все малороссияне, искренне любящие наше прекрасное отечество — православную Россию и наш богатый, сильный и прекрасный язык русский, обязываемся сказать по совести, что малороссийская “граматка” [йтеться про “Граматку” П. Куліша для недільних шкіл, 1861 р.— В. Г.] — самая вздорная и самая вредная нелепость”⁹.

“Нужно быть идиотом, чтобы не видеть в этой пропаганде того, что она есть,— желания отделить **однажды навсегда** малоросса от великоросса сперва языком, а потом и чем-либо иным... искра сепаратизма, добытая еще Шевченком, раздутая переселением его праха в Малороссию, может наделать нам — прежде, после — немало лишних хлопот... для галицийских наших братьев должны мы сказать то, что их земляки, имеющие счастье жить на русской территории, наслаждаются такую полную свободой, таким благодеянием, такую родственную опекой со стороны русского правительства, какими не пользуется никакой народ на земном шаре... народ западной и юго-западной России не находит слов для выражения своего счастья, своей признательности Царю-освободителю, своей ненависти к врагам его единой России”¹⁰.

“Русский язык до того простой, что не только при помощи, но нередко и без нее, после пяти-шести уроков его будет понимать дитя малорусское так же, как и великорусское. Так, например, что может быть не понятно в следующих словах: какое учение самое нужное для всякого человека? Учение христианское, потому что оно ведет к Богу, вечному спасению... Наш народ не требовал и не требует замены нынешних русских букварей — малорусскими... Мы положительно знаем, что народ будет даже

⁸ “Вестник юго-западной и западной России”.— 1864, т. IV.— Кн. 10.— С. 3—10.

⁹ Там само.— 1864, т. IV.— Кн. 12.— С. 23—24; автор сховався під псевдонімом “Малороссиянин”.

¹⁰ Там само.— 1863, т. II.— Кн. 4.— С. 10—15; стаття редакційна.

довольнее, если будут по-прежнему продолжать обучение детей по общим русским книгам”¹¹.

“Наконец — нельзя не заметить еще и того, что гг. хохломаны на русском языке пишут и говорят одно, на малорусском же говорится далеко не то. Если перевести на чистый русский язык все это красноречие, то творцы его не избежали бы участи Шевченко и К° в 40 годах”¹².

У зв'язку з закриттям поліцією української школи в м. Києві редактор цього журналу писав: “Мы нисколько не разделяем грусти по случаю закрытия ежедневной школы. Скажем более — мы жалеем, что она открывалась и в восторге от ее закрытия. Пусть лучше мальчики играют в бабки, чем изучают исключительную литературу, которая нисколько не подвинет к нормальному развитию”¹³.

Ось у якій атмосфері нападок, адміністративних заборон, цькувань жило й розвивалось українство.

Незважаючи на ці “поради”, “увещевання” й відверті випадки проти українського слова, знаходились авторитетні вчені, які підтримували українську мову. Так, відомий учений-славист Бандке на сторінках журналу “Вестник Европы” в 1815 році писав: “Язык малороссийский (которого столица есть Киев), как не уступающий в старшинстве великороссийскому, не может быть наречием последнего”.

Ізмаїл Срезневський, славист, етнограф, поет, у 1834 р. заявив: “Язык украинский (или как угодно называть другим, малороссийский) есть язык, а не наречие”. Він висловив упевненість, що українська мова має “надежды на славу литературную”. Високо оцінюючи народні пісні і думи, в яких “виден титанический гений народа”, Срезневський вважає, що мова їх придатна і для творення високохудожньої літератури. І цю тезу підтверджувала творчість Г. Сковороди, І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки й особливо Т. Шевченка. Народ потягнувся до освіти рідною мовою. Про це свідчить динаміка розвитку згадуваних уже недільних шкіл: у 1859 р. в Києві відкрилась перша така школа, а в 1859—1860 рр. їх було вже 68. У 1861 р. у Харкові почав виходити журнал “Основа”, що згуртував навколо себе кращу частину творчої української інтелігенції.

Це налякало реакційну частину суспільства, а відтак і царську адміністрацію. 12 червня 1862 р. розпорядженням міністра освіти недільні школи було закрито. Антиукраїнська кампанія заверши-

¹¹ “Вестник юго-западной и западной России”.— 1863, т. IV.— Кн. 12.— С. 97—102; автор С. Гогоцький.

¹² Там само.— 1863, т. IV.— Кн. 10.— С. 18; автор С. Єремєєв.

¹³ Там само.— 1863, т. III.— Кн. 8.— С. 72.

лесь тавітним циркуляром міністра внутрішніх справ Валуєва. Ось текст цього указу:

“По Высочайшему повелению

Секретное отношение
министра внутренних дел
к министру народного просвещения

8 июля, № 394

(Дело Центрального управления по цензурному ведомству 1863 г., № 188).

Давно уже идут споры в нашей печати о возможности существования самостоятельной малорусской литературы. Поводом к этим спорам служили произведения некоторых писателей, отличавшихся более или менее замечательным талантом или своею оригинальностью. В последнее время вопрос о малороссийской литературе получил иной характер, вследствие обстоятельств чисто политических, не имеющих никакого отношения к интересам собственно литературным.

Прежнія произведения на малороссийском языке имели в виду лишь образованные классы Южной России, ныне же приверженцы малороссийской народности обратили свои виды на массу непросвещенную, и те из них, которые стремятся к осуществлению своих замыслов политических, принялись под предлогом распространения грамотности и просвещения за издания книг для первоначального чтения, букварей, грамматик, географий и т. п. В числе подобных деятелей находились множество лиц, о преступных действиях которых производилось следственное дело в особой комиссии. В С.-Петербурге собираются пожертвования для издания дешевых книг на южнорусском наречии. Многие из этих книг поступили уже на рассмотрение в С.-Петербургский цензурный комитет. Сей последний в особенности затруднялся пропуском упомянутых изданий, имея в виду следующие обстоятельства: обучение во всех без изъятия училищах производится на общерусском языке, и употребление в училищах малороссийского языка нигде не допущено; самый вопрос о пользе и возможности употребления в школах этого наречия не решен, но даже возбуждение этого вопроса принято было большинством малороссов с негодованием, часто высказывающимся в печати. Они весьма основательно доказывают, что никакого малороссийского языка не было, нет и не может быть и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши, что русский язык так же понятен для малороссиян, как и для великороссиян и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый для них некоторыми малороссиянами, в особенности поляками, так называемый украинский язык. Лиц того кружка, который усиливается доказать противное, большинство самых мало-

инсов упрекнет в сепаратистических замыслах, враждебных к России и гибельных для Малороссии. Явление это тем более при-
скорбно и заслуживает внимания, что оно совпадает с политиче-
скими замыслами поляков и едва ли не им обязано своим проис-
хождением, судя по рукописям, поступившим в цензуру, и по тому,
что большая часть малороссийских сочинений поступает действи-
тельно от поляков. Наконец, и Киевский генерал-губернатор на-
ходит опасным и вредным выпуск в свет рассматриваемого ныне
духовной цензурой перевода на малороссийский язык Нового
завета. Принимая во внимание, с одной стороны, настоящее тре-
пещное положение общества, волнуемого политическими события-
ми, а с другой — имея в виду, что вопрос об обучении грамот-
ности на местных наречиях не получил еще окончательного раз-
решения, впредь до соглашения с Министром просвещения,
обер-прокурором святейшего синода и шефом жандармов относи-
тельно печатания книг на малороссийском языке, сделать по цен-
зурному ведомству распоряжение, чтобы в печати дозволялись
только такие произведения на этом языке, которые принадлежат
к области изящной литературы; с пропуском же книг на малорос-
сийском языке как духовного содержания, так и учебных вооб-
ще, назначаемых для первоначального чтения народа приостано-
вить. О распоряжении этом было повергаемо на Высочайшее Го-
сударя Императора воззрение и его Величеству благоугодно было
удостоить оное Монаршего благоволения”¹⁴.

Після цього горезвісного таємного указу 1863 р. і шкільництво
українською мовою, і видання літератури були припинені, україн-
ство старанно викорінювалось адміністративними заходами, три-
вало його цькування ще і в пресі. Активну участь у боротьбі про-
ти “мазепинства” брала й російська Православна Церква.
У своїх друкованих виданнях, а особливо усно в церквах свяще-
ники переконували мирян, що так зване українофільство — це
ересь, гріх, саме безбожники “выдумывают малороссийский наци-
ональный вопрос”, бо “все мы настоящие русские и составляем
единый и нераздельный русский народ”. Із поважних видань ба-
гато в цьому плані потрудилися “Волынские епархиальные ведо-
мости”. Наведемо тут для ілюстрації тодішньої пропаганди ще
кілька характерних для того часу висловлювань, крім поданих вище,
із статті А. Андріашева “Братское слово южнорусса землякам, ко-
торые выдумывают малороссийский национальный вопрос”, опублі-
кованої в № 1 згаданого журналу за 1875 р.:

“В 1866 г. мы писали братское слово землякам, которые не
хотят довольствоваться общерусским книжным языком и жела-
ют учить южнорусский народ на выдумываемом ими малорусском
языке. Мы тогда как дважды два доказали, что общерусский книж-

¹⁴ Журнал “Русская мысль”.— 1905, березень.— С. 132—134.

ний язык есть настолько же малорусский, как и великорусский, и что нам нечего выдумывать новый какой-то малорусский язык, когда мы имеем родной наш общерусский книжный язык. Но киевские наши земляки не хотят уgomониться” (с. 16).

“Вам не нравится полное братское единство русского народа с единством одного общего русского книжного языка, вы бы хотели создать особый местный малороссийский язык, особую малороссийскую письменность, особую малороссийскую школу, особый малороссийский народ и вы для этого хитрите, прикидываетесь казанскими сиротами и сочиняете новый малороссийский национальный вопрос” (с. 19).

“Искусственная ваша малороссийская речь уже теперь стоит ниже живой народной речи, что же будет через двадцать-тридцать лет; не нужно быть пророком, чтобы предсказать, что вы с вашей ломаной речью окажетесь на своей же родине живыми мертвецами” (с. 20).

“...немало мы уже натерпелись и от всяких Палиив, Выговских, и от Мазеп и от всяких подобных благодетелей” (с. 23).

Гортаючи старі журнали й газети, натрапляеш на неприховано злісні “пророкування” тодішніх реакційних “футурологів” щодо майбутнього української мови. До речі, тогочасні автори досить відверто висловлювали свої думки, це лише в радянський час пішла мода говорити одне, думати й робити інше, прикриватись словесним камуфляжем. Подаємо тут без певної класифікації кілька висловлювань, почерпнутих із різних джерел. Подумати тільки з точки зору сьогодення: Україна стала незалежною, здобула світове визнання, її мовою як державною користуються при виконанні службових обов’язків найвищі посадові особи, українська література посіла гідне місце в колі найрозвиненіших літератур світу, а мові нашій постійно пророкували тоді близьку загибель. Яку тільки життєву силу потрібно було мати українству, щоб вижити, подолати перешкоди, заборони, нищення!

Нас часто намагалися переконати, що, мовляв, царі були погані — забороняли українську мову. Із наведених раніше і поданих нижче цитат читач здогадається, що були могутні сили, які чинили тиск у певному напрямі і на царів, домагаючись заборон. На жаль, ці сили репродукуються, і нині, вже наприкінці ХХ ст., вони ще дуже й дуже відчутні, хоча в зв’язку з обставинами дорочіно змінили тактику.

Щотижнева газета “День”, яка видавалась у Москві відомим російським письменником, публіцистом Іваном Аксаковим, часто друкувала на своїх сторінках і такі матеріали “дискусій” про українську мову: “...сочиняемый хохломанами малороссийский язык есть только пустой предлог, а подлинная цель — особое малорос-

сийское государство”¹⁵. З приводу цього псевдоніму М. Костомаров зазначив: «Нам сомнительно, чтобы этот “Волынец” был “Малоросс”».

Інший дописувач “из Киевской губернии Н. Кустодский” заявляє: “У нас, в Юго-западной России, мы, русские, и каждый из нас порознь благоденствуем и благодушествуем под виноградником своим и смоковницею своею... разве не охраняем общую безопасность от происков врага и наплыва мятежных идей?”¹⁶.

І. Ханенко зізнається, що сам “малороссіянин”, любить свою батьківщину і мову, але “малоросійський язык останется так, как он был прежде [тобто в піснях, думках], но он не может быть ни языком правительственным, ни языком учебным, ни даже языком общежития образованного общества”¹⁷.

Публікуючи статтю-міркування А. Гатцука, обережно-прихильну до української мови, редакція супроводжує її приміткою: “Хотя мы вообще признаем вопрос об украинском наречии — вопросом праздным, но для того, чтобы наши украинофилы не сетовали на деспотизм русской литературы, лишаящей будто бы их возможности состязаться с противником равным оружием, мы решаемся дать у себя место статье г. Гатцука”¹⁸.

Згадуваний уже Ханенко в одному з наступних номерів газети заявляє: “...наш нынешний литературный язык выработан соединенными силами великорусских и малорусских писателей — поэтому малороссы не нуждаются в создании нового ученого и учебного языка”¹⁹.

Циркуляр Валуївський 1863 р. мов обухом по голові ударив українське письменство. В історії українців були роки, коли в Росії не з'явилося жодної книги українською мовою. Одні українські діячі замовкають, інші випробовують ґрунт у Галичині. Минає ціле десятиліття, поки на початку 70-х років українство знову оживає, зосереджується в Києві.

Ознакою тих часів була інтенсивна наукова праця, що поклада міцні підвалини українознавства. Ціла громадка визначних наукових сил (В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, О. Кістяківський, К. Михальчук, О. Русов, П. Чубинський та ін.) гуртуються коло “Юго-Западного отдела” географічного товариства, українознавство (історія, філологія та етнографія) в працях Київської школи не тільки збирає силу фактичного матеріалу, а й дає зразки опрацювання його відповідно до нових наукових методів. За наукою пішли й інші прояви українського руху. В сфері музи-

¹⁵ Газета “День”.— 1864, № 6.— С. 19; підпис: “Малоросс-Волынец”.

¹⁶ Там само.— 1864, № 28.— С. 14.

¹⁷ Там само.— 1864, № 31.— С. 4.

¹⁸ Там само.— 1864, № 37.— С. 6.

¹⁹ Там само.— 1864, № 42.— С. 8.

ки трудиться видатний композитор Микола Лисенко; художня література збагатилась такими силами, як М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, а в Галичині – Іван Франко. У Києві й загалом у степовій Україні починається зародження театру, піонерами якого були М. Старицький, М. Кропивницький, І. Тобілевич, зростає популярно-просвітня література. Всупереч репресіям шириться і набирає сили український рух.

Це не могло не звернути на себе уваги офіційних сфер, які на це дивились як на “нарушение порядка”. М. Юзефович, що загравав з українством в 60-х роках, у 1876 р. перший подав начальству “докладну записку”, повну нісенітниць та обмовних вигадок на “Юго-Западный отдел”, окремих його членів. Сучасне українство, писав Юзефович, “есть ничто иное, как попытка, которой маскируется чистейший социализм или, вернее, чистейшая демагогия”. За лаштунками адміністративних органів відбуваються таємні наради, слідство з приводу “упередженого” розповсюдження книжок, які хоч і “разрешены к печатанию цензурою и по содержанию не имеют антиправительственного характера”, але писані українською мовою. З царського наказу складено “особое совещание”, щоб обміркувати українську небезпеку (міністри Тимишев і Толстой, шеф жандармів Потапов і “тайный советник” Юзефович).

Розглянувши згаданий донос Юзефовича, “совещание” дійшло висновків, що “вся литературная деятельность так называемых украинофилов должна быть отнесена к прикрытому только благовидными формами посягательству на государственное единство и целость России” і “центр этой преступной деятельности находится в настоящее время в Киеве”.

Була старанно складена й подана цареві доповідна записка-інструкція, в якій розписане було широке коло заходів, спрямованих проти українського слова, і по Міністерству внутрішніх справ, і по Міністерству народної освіти, і по “Отделению собственной Его Императорского Величества канцелярии”. Знайшовши місце і корінь крамоли, долю української мови (яку і в доповідній, і в наказі інакше не іменують, як “малороссийское наречие”) та літератури вирішили. Того ж самого року, коли Росія лагодилась визволяти “турецьких слов'ян”, у німецькому місті Емсі, де цар перебував на лікуванні, було підписано указ, що засуджував на смерть літературу і мову одного з найбільших слов'янських народів. Ось текст цього надзвичайного документа:

“Государь император в 18/30 день мая 1876 г. Высочайше повелеть соизволил:

1) Не допускать ввоза в пределы Империи без особого на то разрешения Главного Управления по делам печати каких бы то ни было книг и брошюр, издаваемых за границей на малороссийском наречии;

2) Печатание и издание в Империи оригинальных произведений и переводов на том же наречии воспретить, за исключением лишь: а) исторических документов и памятников и б) произведений изящной словесности, но с тем, чтобы при печатании исторических памятников безусловно удерживалось правописание подлинников; в произведениях же изящной словесности не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русского правописания и чтобы разрешение на печатание произведений изящной словесности давалось не иначе, как по рассмотрению рукописей в Главном Управлении по делам печати;

3) Воспретить также различные сценические представления и чтения на малороссийском наречии, а равно и печатание на таком же текстов к музыкальным нотам”.

Як ніколи, почала лютувати цензура, пильно стежачи, щоб жодна українська книга не була завезена з-за кордону. Доходило до курйозів. Так, збірку оповідань для дітей цензор не тільки заборонив, а й дописав: “Написано очевидно для детей, но они должны учиться по-русски.— Воспретить”. На підготовленій до друку російською мовою граматиці української мови цензор написав: “Наивно было бы надеяться на дозволение печатать грамматику того языка, который не должен существовать”. Микола Фабрикант у своїй статті “Краткий очерк из истории отношений русских цензурных законов к украинской литературе”²⁰ розповідає, як видатний композитор Микола Лисенко подав свою оперу “Чорноморці”. Ознайомившись із твором, цензура дозволила надрукувати лише музику, а текст заборонила. Подібне трапилось і з композитором Сокальським – не дозволили видати оперу з текстом “Тарас Бульба”. Збірник українських народних пісень з нотами дозволили видати лише тоді, коли текст було замінено перекладом на французьку мову! Навіть українські слова в оповіданнях російською мовою викреслювались, їх заміняли російськими. Петру Ніщинському було заборонено друкування перекладу “Одіссеї” Гомера. П’єсу М. Кропивницького, в якій виступали інтелігенти, цензор не дозволив друкувати, приписавши: “Нет украинской интеллигенции, нет интеллигентов, говорящих по-украински, а есть только такой сепаратист, как Кропивницкий, который все это выдумывает”. У тих випадках, коли деякі п’єси й дозволялись, то неодмінно вони друкувались “ярижкою”, тематику їх обмежували “хутором” і “хатою”, щоб тим самим зробити їх нецікавими, переконати глядача в другосортності цієї літератури.

М. Фабрикант пише: “История российской цензуры необыкновенно печальна, но все-таки Украина была бы сравнительно счастлива, если бы цензурные законы применялись по отношению к ней хотя бы в такой степени, как к Великороссии, как к Польше,

²⁰ Журнал “Русская мысль”.— 1905, березень.— С. 126—146.

Финляндии. Так как для Украины всегда издавались в России специальные цензурные законы, применявшиеся с драконовской жесткостью не в пример прочим народностям”²¹. Автор власне й пояснює виникнення та існування цензури в Росії саме у зв’язку з Україною: “Московское духовенство смотрело на киевских богословов очень недоверчиво, подозревая в них стремление к католицизму и ко всякой ереси. По присоединении Украины к Москве, последняя очень недружелюбно отнеслась к частным украинским типографиям, появившимся впервые в Киеве, Чернигове,— и вот последствием такого недоверия и подозрения послужило то, что в московском царстве впервые появилась цензура и главным образом для Украины”²².

Слід зазначити, що і розглянуті вище укази, і цензура не принесли російському урядові слави. Про те, який це викликало резонанс у цивілізованому світі, можна написати окрему книгу. Хоч якихось санкцій щодо імперії не застосовувалось, однак світова громадськість була важливою моральною підтримкою для українців у їхній боротьбі за своє існування, за свої права. Багато що робилось “явочним” порядком, ще більше закамouflьовано. У Києві, наприклад, було організовано клуб “Родина”, який офіційно фігурував як “Родіна”. Правда, доводилось діяти в надзвичайно складних умовах: шкодила, де могла, вся бюрократично-репресивна машина, а інколи виховані офіційною пропагандою й хулігани по-своєму “защіщали отечество”. Наведу описаний у журналі “Українська хата” випадок: 11 листопада 1912 року студент київського університету Вадим Сокольський, дворянин Анатолій Карпов, підмайстер Корній Шевченко побити вікна в українському клубі “Родина” під час концерту на пам’ять М. Лисенка. “Герої” кидали пляшки з чорнилом, нарobili багато шкоди, заляпали портрет Шевченка. Спіймані на гарячому, вони поводились нахабно і погрожували ще новим дебошем. Вони, мабуть, уболюючи за “нашу великую родіну”, вирішили по-своєму покарати “мазепинців”. Журнал писав: “У цьому весь жах нашого національного занепаду. “Свій народ” виділяє такі індивіди. Вони навіть українофільствують: люблять свої пісні, вишивку, борщ і галушки... Ви погляньте на кожне місто, навіть містечко — там повно ворогів українства, гномів і потвор, що ладні плювати в “морду”, свою, національну”²³.

Навіть тоді, коли для більшості було ясно, що вже не вдасться спинити наростаючої сили українства (у ХХ ст.), не переводились засліплені злобою суб’єкти, які на сторінках нібито поважних видань не переставали пророкувати близьку загибель української мови. Так, журнал “Киевский театрал” у № 22 за 1907 рік

²¹ Журнал “Русская мысль”.— 1905, березень.— С. 127.

²² Там само.— 1905, березень.— С. 128.

²³ Журнал “Українська хата”.— 1912.— С. 677.

писав: “Ничего не имея против самоопределения национальностей, мы все-таки думаем, что реставрация малорусского языка есть шаг назад. Язык, развитие которого исторически прекратилось, нельзя искусственно оживить, воскресить... И никакое изменение репертуара не воскресит малорусский театр, которому осталась только одна роль — местная, так сказать, локальная. Поэтому нас не печалит особенно запрещение играть “Вильгельма Телля” по-малорусски... такие переводы — мертворожденные младенцы... Садовский пытается обновить репертуар, но, по нашему мнению, это сизифова работа. Малорусский театр оскудел, вырождается, вымирает и спасительного бальзама для него нет!

“Народы сменили народы,
Лицо изменилось земли”.

Ассимиляция языков идет вперед и для малороссийского языка скоро наступит очередь исчезать. *Г. Ш.*”

Навіть такий відомий економіст, філософ, громадський діяч, представник т. зв. прогресивної російської інтелігенції, як Петро Струве, теж висловлювався в дусі неприйняття української мови, причому, в той час, коли українська преса, література вже активно утверджувалась. Не бачити, не розуміти цього міг лише той, хто не хотів. Він пише: “Гегемония русской культуры в России есть плод всего исторического развития нашей страны и факт совершенно естественный... Ибо не может быть никакого сомнения в том, что постановка в один ряд с русской культурой других ей равноценных, создание в стране множества культур, так сказать, одного роста, поглотит массу средств и сил, которые при других условиях пошли бы не на националистическое размножение культур, а на подъем культуры вообще. Я глубоко убежден, что, например, создание средней и высшей школы на малороссийском языке было бы искусственной и ничем не оправданной растратой психологических сил населения”²⁴.

І все ж умертвити українську націю, злити її з “єдинокровним” російським народом не вдалось. Всупереч усім заборонам, нападкам, погромам сила українства наростала. Цьому сприяли й бурхливі події початку ХХ ст. в Росії, зокрема революція 1905 року. Уряд під тиском обставин змушений був видати “Временные правила о печати”, які почали діяти з 24 листопада 1905 року. Згідно з цими “правилами” закони 1863 і 1876 рр. перестали діяти. У результаті вже в 1906 р. виходило 17 українських газет, у більших містах організувались “громади” та осередки “Просвіти”, які відігравали величезну роль у пробудженні національної свідомості народу.

Але, як відомо, революція 1905 року зазнала поразки, наступила реакція, почалися нові репресії, спрямовані передусім проти

²⁴ Журнал “Русская мысль”.— 1911, № 1.— С. 187.

українства. У 1907 р. закрито ряд філій “Просвіти”, газети “Наша Дума” (С.-Петербург), “Рідний край” (Полтава), “Буг” (м. Холм), інші періодичні видання оштрафовані; протягом наступних років продовжувались такі ж та інші санкції. Конфісковувались українські видання, бібліотеки, заборонялось проведення зборів, зазнавали арештів письменники, культурні діячі. Навіть заборонили видати почесний дар у сумі 500 руб. від українського громадянства композиторові Миколі Лисенку. Діяльність чорносотенних організацій, які množились мов гриби після дощу, була спрямована проти українського національного руху. Багато шкоди робив “Клуб русских националистов” у Києві. Він особливо енергійно виступав проти запровадження української мови в шкільну практику. Цей “Клуб” у 1908 році ухвалив наскрізь українофобську резолюцію “По поводу проекта преподавания в школах Малороссии на “украинском” языке”. Автори силкувались довести, що це все “происки врагов отечества”, що т. зв. “украинский язык” є наскрізь штучним утворенням, польсько-галицьким жаргоном, ігноруючи той факт, що саме завдяки творчості письменників Східної України ця літературна мова сформувалась, набрала сили й довершеності. “Мечты украинomanов о создании “самостийной” Украины совершенно беспочвенны и неосуществимы”, – пророкували укладачі резолюції. Брутальними нападками на українство рясніли такі видання, як “Новое время”, “Киевлянин” та ін., котрі закликали боротися з мазепинством всіма силами й засобами. Активно поборювали український рух, крім силових структур, різного типу й рангу урядовці, переселенці з Росії, dobroxоти-перевертні.

Полтавський губернатор Богговут у таємному листі від 4 лютого 1914 року міністру внутрішніх справ досить детально “висвітлив” грізну небезпеку, яку несе російській імперії “украинское движение” (цікаво, що на той час уже й шовіністи стали вживати термін “Украина”, “украинский” замість “малорусский”) й запропонував низку заходів. Процитуємо деякі з них:

“1. Привлекать на должности земских начальных школ по возможности только одних великоруссов.

2. Назначать на должности инспекторов народных училищ людей деятельных, энергичных, твердых и исключительно великоруссов. Таковыми же, конечно, должны быть и директоры народных училищ. [...]

4. Всякого учителя, проявляющего склонности к украинскому движению, немедленно устранять.

5. Поставить правильно обучение истории России в школе и строжайше вменить в обязанности учителя — внедрять в молодежь понятие о единой, неделимой России, поясняя смысл слова “украина”, то есть “окраина” Государства в былые времена. [...]

10. Обратить особое внимание на сельское духовенство, на его

политические убеждения... Необходимо во главе епархии ставить Преосвященных Архиепископов исключительно великоруссов... Оказывать самое крутое давление на тех из них (тобто священників — В. Г.), которые заражены украинофильскими стремлениями. [...]

12. Необходимо субсидировать некоторые газеты, издающиеся в Киеве, Харькове, Полтаве и Екатеринославе с целью борьбы, путем печати, с украинским движением. [...]

17. Допускать на разные должности не следует людей, которые когда-либо, хотя бы и в отдаленном прошлом, имели соприкосновение с украинскими стремлениями”²⁵.

З початком Першої світової війни одразу ж було закрито єдину щоденну українську газету “Рада”, конфісковано наклад “Літературно-наукового вісника”, а незабаром припинено вихід усіх українських видань.

Як тільки російські війська окупували Галичину й Буковину, котрі входили до складу Австро-Угорщини, почалося тотальне нищення всього українського й там.

Так, був утворений “Карпато-русский освободительный комитет”, який у прокламації до населення писав про “славное и непобедимое воинство православного русского царя”, яке прийшло, щоб народ Галичини “принять в просторный и зажиточный дом одного неделимого российского отечества”. Першими заходами нової адміністрації на чолі з генерал-губернатором Галичини графом В. Бобринським були закриття українських шкіл, розгром українських науково-просвітніх організацій, видавництв, бібліотек, заборона української мови навіть у приватному листуванні. Ось текст розпорядження щодо цього:

Официальный отдел

**От штаба военного генерал-губернатора
Галиции
(по Военно-цензурному отделению)**

В виду введенія в занятых Російскими войсками частях Галиции военной цензуры в полном объеме, из корреспонденции, подаваемой частными лицами в почтово-телеграфныя отделения Галиции, будут пропускаться по назначению лишь изложенныя на русском, польском, чешском, французском, англійском или немецком языках. Почтово-телеграфныя отправления частных лиц на прочих языках и наречиях, а также изложенныя шифром или в условных выражениях, будут уничтожаться²⁶.

Отже, дозволялось користуватись різними мовами, крім української!

²⁵ Лизанчук В. Навічно кайдани кували.— Львів, 1995.— С. 140—143.

²⁶ Журнал “Жовтень”.— 1959, № 2.— С. 145.

Нарешті у вирі світової війни і внаслідок наростаючих внутрішніх протиріч царський режим упав — наступила весна для уярмлених Росією народів.

Вже у квітні 1917 року російський Тимчасовий Уряд спеціальним розпорядженням дозволяє в початкових класах шкіл України навчання українською мовою. В учительських семінаріях запроваджено курси української мови, літератури, історії, географії, засновувались кафедри української мови й літератури в вищих школах. Однак реалізація цих прав наштовхнулася на шалений опір “єдинонеделімців” — частини вчителів, особливо в містах, реакційних журналістів, представників старої адміністрації, російського офіцерства та ін. Вони зчинили галас, що Україна — вигадка мазепинців, зрадників, а українізація школи — це насильство, що в українців немає літератури, вивчення української мови не тільки не потрібне, а й шкідливе.

Долаючи безліч перешкод, як зовнішніх, так і внутрішніх, упадкованих століттями неволі, сформувалась Українська Держава. Перейшли на українську мову різні ланки освітньої системи, адміністрація, армія. 5 жовтня 1917 р. відкрито в Києві Український народний університет, а з 7 листопада того ж року почала функціонувати Академія мистецтв, 14 листопада 1918 р.— Українська академія наук. Бурхливо розвивалась українська національна преса, книговидавнича справа.

Недовго, на жаль, судилося жити цій державі. Накинулись на неї, мов голодні вовки, зовнішні та внутрішні вороги, які хоч і гризлись між собою, але були єдиними, послідовними в нищенні українства — як більшовики, так і білогвардійці, як польські пани, так і румунські бояри.

Після жовтневого перевороту виникла нова політична ситуація в Росії. Більшовики, підступно захопивши владу, на весь світ проголосили право народів на самовизначення, насправді ж почали де мечем, де обманом, підступом стягувати знову в єдине ціле частини російської імперії, які відділились і оформились у самостійні держави.

Розпочався новий трагічний період в історії українського народу, катастрофічний своїми наслідками. Українську націю обсіли вампіри. Ось чому вона зараз, знекровлена, обкрадена, з такими труднощами, спотикаючись, стає на ноги.

Переходимо до бодай фрагментарного висвітлення цієї сторінки нашого буття, яку можна назвати Великою Катастрофою.

Розділ II

ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ КАТАСТРОФИ

Горе землі та морю,
до вас бо диявол зійшов,
маючи лютість велику,
знаючи, що короткий час має!

Об'явлення 12:12

Події 1917 року відкрили українському народові шлях до власної державності. Після падіння царського самодержавства була сформована демократичним шляхом Центральна Рада, яка стала повноважним легітимним органом управління в Україні. Її існування й функціонування, між іншим, цілком відповідало й проголошеній більшовицьким урядом “Декларації прав народів Росії”, яка стверджувала право поневолених раніше царатом народів на створення самостійних держав. Виступаючи 22 листопада 1917 р. на I всеросійському з'їзді воєнного флоту, Голова Раднаркому В. І. Ленін заявив: “...Ми безумовно стоїмо за повну та необмежену свободу українського народу... Ми скажемо українцям: як українці, ви можете влаштувати в себе життя, як ви хочете”. У підписаному ним 3 грудня 1917 р. офіційному “Маніфесті до українського народу” зазначалося: “Ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо Народну Українську Республіку, її право цілковито відокремитися від Росії. ...Все, що стосується національних прав та національної незалежності українського народу, визнається нами, Радою Народних Комісарів, зараз же, без обмежень і безумовно”. Але ця заява не завадила російським більшовикам розпочати війну з демократичним українським урядом, а відтак — з Українською Народною Республікою як державою. Ця агресія поклала початок тривалій, кривавій громадянській війні, іноземним окупаціям України.

Нищення та пограбування культурних цінностей. Особливо великих збитків культурній спадщині України, як зазначає дослідник цієї проблеми Сергій Кот¹, було завдано в період більшовицької окупації її території. Руйнівним смерчем пройшли по Україні керовані з Москви більшовицькі війська. Кривавий терор і грабунки супроводжували їх шлях чи не в кожному українському місті. Особливо постраждали культурні цінності Києва, в якому були зруйновані й пошкоджені архітектурні пам'ятки, знищені й розграбовані музейні та архівні збірки, колекції картин. Про ці події їх безпосередній свідок — мистецтвознавець Ф. Ернст розповідає: “Хто не побував у Терещенківському будинку в дні

¹ Журнал “Розбудова держави”.— 1995, № 11.

панування в Києві радянської влади, той, звичайно, не може скласти й приблизного уявлення про вчинений тут розгром. Особливо тяжке враження справляли залишки розідраних на шматки або безглуздо посічених шабельними ударами прекрасних полотен першокласних художників. Ряд картин було просто вирізано з рам ножем або шаблею — як вирізано було шкіру з сидінь стільців і крісел”².

Очевидці згадують, як комендант Києва Павло Дибенко, неголений, зарослий, засідав у будинку мецената в антикварному кріслі, поставивши чоботи в грязюці на прекрасний перський килим.

Від прицільного вогню більшовицьких гармат був зруйнований будинок М. Грушевського. У полум’ї загинули зібрані протягом багатьох років цінні колекції — старовинні українські та перські килими, збірки богемського, венеціанського та українського скла, срібний, мідний та олив’яний посуд, церковні старожитності (в тому числі ризи з батуринської мазепинської церкви), давні портрети українських діячів, рукописи та стародруки. Тоді ж загинула й знаменита колекція В. Кричевського — близько 80 старовинних килимів, 500 керамічних та 100 скляних виробів, 50 срібних чарок, близько 150 власних полотен видатного митця. Справжній погром було вчинено в Українській академії мистецтв.

Своїми “подвигами” похвалявся сам Муравйов: “Ми вогнем і мечем встановлюємо Радянську владу... Я зайняв місто, бив по палацах і церквах, по попах і ченцях, нікому не давав пощади”.

Змушені відступити з території України після підписання Берестейської мирної угоди в березні 1918 р., більшовики робили все можливе, щоб вивезти з України якнайбільше цінностей. Так, нарком фінансів т. зв. Радянської України В. Межлаук у квітні завантажив у Харкові два вагони цінними паперами, виробами з золота і срібла, іншими коштовностями і, причепивши їх до бронепотяга, з боями прорвався до Москви. За вивезення цих багатств він отримав особисту подяку від В. І. Леніна.

30 серпня 1920 року відправлено до Москви з Чернігова багато ювелірних виробів із золота та срібла, опис яких налічував 460 номерів (у кожному з них містилось від 2 до 540 предметів).

Лише протягом 1919 р. в Києві зникли збірки Собанського, Любомирських, Замойських, було знищено старовинні меблі в помешканнях Гудим-Левковичів, Потоцьких, Браницьких, Радзивілів. Показовим став скандал навколо дій призначених Наркоматом освіти УСРР політруків київських музеїв, які пограбували їхні фонди та пошили костюми з рідкісного гобелену XVII ст. На Полтавщині “червоні партизани” розграбували і спалили палац Кочубеїв у Диканьці разом з бібліотекою (книги XVII—

² Журнал “Розбудова держави”.— 1995, № 11.— С. 53.

XVIII ст.) та іншими пам'ятками. Після цього по Полтаві прогулювалися командири червоноармійських загонів, озброєні старовинними шаблями з пограбованої колекції.

Відзначаючи катастрофічні наслідки панування в Україні більшовицьких військ, відомий історик, археолог, мистецтвознавець М. Біляшівський писав у березні 1918 р.: “За часи більшовизму сотні панських будинків зруйновано, а з ними знищено і розграбовано старовинні бібліотеки, картинні галереї, збірки старовини”. У серпні 1919 р. Міністерство освіти і мистецтв звернулося через пресу до всього населення України з закликом докласти зусиль до збереження культурної спадщини. «Більшовики, — зазначалося в ньому, — під гаслами боротьби “з буржуями” в дійсності грабують, нищать ці незвичайної наукової вартості національні скарби, які так необхідні для розвитку української науки і мистецтва».

Нарешті зусиллями московських більшовиків та їхніх українських прислужників кривою була встановлена радянська влада в Україні, створено “суверенну радянську соціалістичну державу”, яка “ввійшла” до складу Союзу РСР. Про цей факт згадується у Державному гімні УРСР:

“В Радянськiм Союзi ти щастя знайшла.
Мiж рiвними рiвна, мiж вiльними вiльна,
Пiд сонцем свободи, як цвiт, розцвiла”.

Насправді проголошення СРСР як рівноправного союзу радянських республік стало тільки ширмою для відновлення унітарної держави на просторах колишньої російської імперії і не змінило взаємовідносин центру та периферії. Більше того, в умовах кривавих репресій, жорсткого адміністрування, повного диктату центру процес масового вивезення історичних та культурних цінностей з України не лише не припинився, а й набув ще трагічніших рис.

Масові кампанії вилучення протягом 20—30-х років з українських церков та музеїв, архівів, бібліотек, у приватних осіб історичних та культурних цінностей мало фатальні наслідки для української культури.

Зaproвадження політики пограбування власників антикваріату й мистецьких колекцій на Україні маскувалося під виглядом фальшивої турботи про долю культурних цінностей та їх збереження. Декретом Ради народних комісарів України від 11 березня 1921 року “Про купівлю для державних музеїв у приватних осіб музейних цінностей” усі значні пам'ятки мистецтва та старовини оголошувалися “всенародним” майном. Держава набувала права їх примусового викупу, а в разі відмови власника — “право секвеструвати річ” для музеїв. 29 вересня Українська економічна рада зобов'язала всі господарські організації передавати уповноваженим Державної імпортно-експортної торговельної контори “надлишкові”

запаси музейних коштовностей. “Надлишки” вилучали не лише у великих музеях, а й у провінційних (наприклад, у Корсуні, Тальному, Святополку, Козацькому, Білій Церкві).

Ось що розповідає про цей “процес” Сергій Кот у статті “Українські культурні втрати за радянського часу”³: «Лише у Києві було “поставлено на облік та вилучено” 150 приватних зібрань — понад 200 тисяч предметів старовини та мистецтва на суму близько одного мільярда карбованців у цінах 1915 року (приблизна вартість усього золотого запасу царської Росії). Вилучені цінності переправлялися до створеного в 1920 р. “Державного сховища цінностей РРФСР” (“Гохран”) і вже звідти — за кордон.

8 квітня 1922 р. спеціальна комісія на чолі з заступником наркома внутрішніх справ УСРР М. Серафимовим оглянула Музей культур і побуту, що перебував на території Києво-Печерської лаври, і відібрала для вилучення предмети великої історичної цінності — дари гетьманів Б. Хмельницького та І. Мазепи, російських імператорів та імператриць. 27 квітня 1922 року Лавру оточили загони НКВС і ці пам’ятки реквізували. Серед речей, вивезених комісією, була унікальна перламутрова митра загальною вагою близько 9 фунтів, оздоблена діамантами, смарагдами, сапфірами та рубінами, діамантово-перламутрова підвіска для золотої лампади, прикрашена 224 діамантами. Аналогічні речі були вилучені з музею церковної старовини Софійського собору в Києві, ряду музеїв Чернігівщини та інших регіонів».

Однак масштаби пограбувань не задовольняли апетити більшовиків. Тепер їхню увагу привернули скарби церкви. 19 березня 1922 р. Ленін надіслав листа до членів Політбюро ЦК РКП(б), в якому писалося: “Нам, хоч як би там було, необхідно провести вилучення церковних цінностей найрішучішим й найшвидшим чином, чим ми можемо забезпечити собі фонд у декілька сотень мільйонів золотих карбованців”. У його настановах підкреслювалося, що це “вилучення цінностей, особливо найбагатших лавр, монастирів і церков, повинне бути проведене з нещадною рішучістю, безумовно ні перед чим не зупиняючись і в найкоротший термін. Чим більше представників реакційного духовенства і реакційної буржуазії вдасться нам з цього приводу розстріляти, тим краще”. На думку “вождя світового пролетаріату”, найкращим мотивом для такої акції була боротьба з голодом. Радянський уряд позбавив церковні та релігійні громади прав юридичної особи та права володіти власністю. Спеціальні комісії накинулися на церковне майно. Лише протягом червня 1922 р. з церков України було вилучено багато цінних мистецьких виробів, які були перетворені в брухт і в спеціальних актах оцінені “на вагу”: 2850 пудів 30 фунтів срібла, 3 пуди і 2 фунти золота, 1397 каратів і 13 зо-

³ Журнал “Розбудова держави”.— 1995, № 12.— С. 41—46.

лотників коштовного каміння. А протягом року в 1048 церквах, 81 костелі, 188 синагогах та 22 монастирях Подільської губернії забрали тисячі виробів із срібла загальною вагою близько 130 пудів (понад 2 тонни). Серед численних пам'яток, вилучених з Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря XIII ст., був срібний ковчег, який потрапив до нього з Константинополя і вважався однією з головних реліквій храму. З церковних ризниць чернігівських храмів, більшість з яких була збудована в XI—XIII ст., забрали ряд унікальних виробів зі срібла періоду Київської Русі, старовинні Євангелії. Про цинізм, з яким відбувалося нечуване пограбування, свідчить такий випадок: у селі Великі Сорочинці на Полтавщині у пошуках цінностей зруйнували родинний склеп Апостолів у церкві Святого Спаса, осквернивши прах гетьмана України Данила Апостола, його дружини й нащадків. Характерним явищем було нищення неоцінених художньо-історичних витворів перед відправкою до Москви та перетворення їх на брухт. З ікон здирали оправи, а дошки з розписами палили. Лиха доля не минала й найвизначніші реліквії — з оправи ікони Божої Матері в Успенському соборі Києво-Печерської лаври (XI ст.) виводили 200 діамантів, які разом із золотими ризами були продані до Канади.

Вилучені цінності потрапляли до Державного сховища цінностей Радянської Росії. Під час грабіжницької кампанії там було зібрано з підконтрольних Москві радянських республік щонайменше 26 000 пудів (416 тонн) виробів із золота, срібла, коштовних каменів. Спеціальна Комісія Наркомату освіти РРФСР, яка понад дев'ять місяців оглядала зібрані скарби, відібрала до Збройної палати Московського Кремля близько 10 000 предметів загальною вагою в 400 пудів. Серед цих речей зустрічаємо чашу XII ст. чернігівського князя Володимира Давидовича, жіночі прикраси київських княгинь XII—XIII ст., срібні потири та солонки XVIII ст. роботи київського майстра Іоана Равича, а також блюда й чарки XVIII ст. з України.

З 1923 року розпочалося закриття монастирів. Ця акція також супроводжувалася масовим вилученням культурних цінностей — тепер так званими “ліквідаційними комісіями”, створеними на базі відділів НКВС.

В кінці 20-х на початку 30-х років продаж культурних цінностей за кордон перетворився на одну з головних статей державного експорту. Єдиним джерелом, де можна було отримати їх у пограбованій та розтерзаній країні, ще лишилися музеї. У січні 1928 р. РНК СРСР та РНК РРФСР ухвалили рішення про посилення експорту антикварних речей, на підставі якого Всесоюзне об'єднання “Антикваріат” організувало безпрецедентне в історії вилучення музейних цінностей та продаж у країни заходу з 30 аук-

ціонів творів мистецтва і пам'яток старовини. Загалом у довоєнний час було реалізовано понад 6 тисяч тонн пам'яток, які збувалися за безцінь.

Ця акція мала тяжкі наслідки для України. Емісари "Антикваріату" почувалися в українських музеях повними господарями. Технологія вилучення передбачала два етапи. Спочатку вони об'їжджали музеї, складали реєстри найперспективніших для продажу (тобто найцінніших з історичного та мистецького боку) речей. Тоді відібрані предмети концентрувалися в Києві на території Києво-Печерської лаври і вже звідти прямували до Москви та Ленінграда. Наприклад, у середині 1930 року на Україну висадився справжній "десант" з представників московського "Антикваріату", які, як зазначалося у виданому мандаті, відряджалися для "виявлення та відбору музейних цінностей експортного значення. На підставі розпоряджень союзних організацій бригада має право огляду абсолютно всіх запасів, експонатів музеїв Наркомпросу України та його місцевих органів". За короткий термін "охоплено" фонди музеїв Харкова, Полтави, Києва, Чернігова, Тульчина, Кам'янець-Подільського, Житомира, Бердичева, Одеси та інших міст України.

Саме в цей час поміж багатьма іншими раритетами через московську та ленінградську всесоюзні контори Держантикваріату за безцінь були продані срібні царські врата з церкви Різдва Богородиці (3300 доларів) та Хрестовоздвиженської церкви (2750 доларів) Києво-Печерського заповідника, котрі нині перебувають у Лос-Анджелеському музеї мистецтв (США). Лише за кількома актами — від 28 грудня 1930 р., 24 січня 1931 р., 1 серпня 1933 р. та іншими з Києво-Печерського історико-культурного заповідника до Мосторгу вилучили близько 400 виробів XVII—XIX ст. з дорогоцінних металів. Серед унікальних реліквій Лаври слід згадати панагію "Ісус Христос — Вседержитель" XVIII ст. з короною та діамантами, прикрашений діамантами золотий фельдмаршальський жезл графа П. Рум'янцева-Задунайського, який провів свої останні дні в Україні. Цей жезл був покладений до Лаври "на довічне зберігання". З Чернігівського історичного музею вилучили бандуру гетьмана І. Мазепи, Євангеліє середини XVII ст., 6 срібних потирів XVII—XVIII ст. та багато інших пам'яток.

Лиша доля вже вкотре не обминула художніх музеїв. У 1928 р. з музею мистецтв ВУАН вилучили французький гобелен 1512 р. — один з найцінніших експонатів. Наступного року комісія відібрала у фондах музею і продала за безцінь диптих видатного німецького маляра XVI ст. Луки Кранаха-старшого "Адам" і "Єва", придатною до експорту була визнана колекція великокняжих золотих речей.

Чимало культурних цінностей, пролежавши у сховищах Держхрану, передавалися до музеїв Москви та Ленінграда, інших міст Росії замість того, щоб повертати їх до українських музеїв. Так,

наприклад, фельдмаршальський жезл Рум'янцева-Задунайського, забраний до Мосторгу, нині зберігається в Алмазному фонді Московського Кремля, чимало пам'яток з Києво-Печерської лаври нині перебувають в Історичному музеї в Москві. Показовою є доля срібників Володимира XI ст. з Ніжинського краєзнавчого музею. У 1929 чи в 1930 р. їх вилучив з фондів музею співробітник Держантикваріату СРСР. Ці монети марно намагалися продати на міжнародному нумізматичному аукціоні у Франкфурті-на-Майні, нарешті їх повернули до Держхрану СРСР, де вони пролежали близько 20 років. Звідти в 1949 р. срібники передали до Ермітажу. Золота митра київського митрополита Гедеона князя Святополка-Четвертинського, забрана з Софійського собору в 1933 р., нині перебуває в Історичному музеї в Москві.

Практика примусового вилучення цінностей з українських музеїв тривала і в наступні десятиліття. Прикладом може бути вилучення до Державного сховища цінностей Мінфіну СРСР 13 ювелірних виробів із золота та 116 інвентарних номерів срібних речей загальною вагою 12 кг. 777 г., вилучених за актами № 43 від 27 січня та № 100 від 20 лютого 1950 року зі Львівського Історичного музею.

Процедура вилучення цінностей здійснювалась з порушенням будь-яких прав особистості. Численні офіційні документи свідчать, що воно відбувалося насильницьким шляхом, часто з використанням збройної сили. Звичайним явищем було застосування методу захоплення заручників, коли церковнослужителів та найстаріших жителів села зачиняли в церквах або в льохах і тримали під загрозою розстрілу доти, доки релігійна громада не давала згоду на вилучення. До особливо непокірних священників без вагань застосовували смертну кару. Наприклад, були страчені єпископ Чернігівський Василь, священники Троїцької церкви в Полтаві, церкви в селі Волосько-Балакліївка на Харківщині. Загалом в Україні були репресовані та замучені тисячі духовних пастирів.

У 1924 р. почалося систематичне вивезення з Миколаєва Центрального Чорноморського архіву. Нині він повністю знаходиться в Центральному державному архіві військово-морського флоту в Санкт-Петербурзі. Під приводом утворення спеціалізованих архівосховищ за розпорядженням Головного архівного управління СРСР з України було вивезено документи майже всіх військових установ і підприємств (десь близько 80 тис. справ), у тому числі всі документи періоду Другої світової війни. У 1948 р. з архівів Києва та Полтави вилучили фамільні фонди родичів М. Гоголя — Гоголів-Яновських та Бикових. У 1972 р. — з Житомирського та Хмельницького держархівів — документи про родовід Леніна по материнській лінії та 128 єврейських тор. Лише протягом 1951—1972 рр. з України вилучили понад 3000 фондів обся-

гом 80 000 справ. За даними українських архівістів вивезення архівів тривало аж до 1991 р., ще навіть після проголошення Декларації про державний суверенітет України (*архіви, пов'язані з боротьбою більшовицької влади проти ОУН—УПА*).

У 1949 р. з колекції озброєнь Львівського історичного музею було передано до Історичного музею в Москві та Ермітажу 9 експонатів, у тому числі кілька рідкісних. Дещо пізніше до Ермітажу передали відібрану у львів'ян унікальну турецьку палатку XVII ст. У 1952 р. із Сумського художнього музею вилучили подаровану жителям Сум унікальну колекцію з 42 старовинних західноєвропейських орденів та медалей. У 1956 р. дирекції Закарпатського краєзнавчого музею було наказано передати в Ленінград 46 етнографічних експонатів (вишивки, посуд, порохівниці тощо). Користуючися статусом всесоюзних установ, підтримкою всесоюзних відомств, музеї Москви та Ленінграда могли отримати практично будь-який експонат. Відправлено було до Москви ряд творів Айвазовського, Бенуа, Турбіна та інших митців. На виставку до 750-річчя “Слова о полку Ігоревім” за актом від 23 липня 1938 р. передали безцінні реліквії зруйнованого більшовиками Михайлівського монастиря — мозаїку XII ст. “Дмитро Солунський”, шиферну плиту із зображенням вершників (XII ст.), орнамент — фрагмент фрески XII ст. та копію фрески XI ст. “Музикант” із Софійського собору в Києві. Незважаючи на всі вимоги щодо їх повернення, сьогодні ці реліквії українського народу розпорошені між Третьяковською галереєю у Москві, Ермітажем та Російським музеєм у Петербурзі, Новгородським музеєм-заповідником. У 1939 р. на виставку до Ермітажу зі Львівського історичного музею забрали речі зі всесвітньо відомих унікальних Михалківських скарбів 1878 та 1896 років. Доля їх невідома до цього часу. Досі не вдається повернути до Одеси меморіальні речі та картини одеської художниці К. Подольської, які були вивезені 1985 р. приватними особами для влаштування виставки в Москві.

Слід сказати також про безконтрольне те безперешкодне вивезення археологічних, археографічних, етнографічних матеріалів з України різного роду експедиціями, які працювали на її території від усесоюзних відомств та інститутів. Матеріали розкопок античних колоній на півдні України, скіфські старожитності, пам'ятки передфракійського часу на території Закарпаття, давньослов'янські та давньоруські пам'ятки Києва, Галича, Володимира-Волинського щорічно вивозилися з України протягом десятиріч. Нині вони експонуються за кордоном як власність Ермітажу, весь античний відділ якого практично ґрунтується на українських матеріалах (розкопки в Криму, на Керченському півострові, Миколаївщині, Херсонщині).

Серед вивезених пам'яток — виявлений 1973 р. в Чернігівській області примірник Острозької Біблії 1581 року, ще два примірники цього видання вивезли наступного року з Одещини. Тоді ж із Вінниччини вивезли друковане у Вільні Петром Мстиславцем у 1575 р. Євангеліє. Загалом, за даними професора Осипа Данко (США), лише протягом 1973—1974 рр. до Москви потрапило 64 стародруки XVI—XVII ст. та 15 рукописних книг XV—XVII ст.

Кожен радянський громадянин пам'ятає, з яким благородним обуренням, гнівним осудом у періодичній пресі і в книгах, брошурах при кожній нагоді розповідалося, як фашистські варвари публічно спалювали книги. Однак самі комуністи робили це в куди більших масштабах, всеосяжно, тільки (як і всі інші злочини) завуальовано, в міру можливості приховано.

Наведу тут розповідь редактора журналу "Дзвін" Романа Федоріва⁴.

«Влітку 1945 року мені довелося побачити страшну картину: на околиці тодішнього Станіслава (нині Івано-Франківськ) на пустирі Каліцької вулиці горіли величезні кіпища старих книжок, газет та журналів, вилучених, очевидно, з бібліотек. Спалення тривало не один день — військові автомобілі довозили нові й нові партії книжок із міст та містечок області, хоч тепер відомо, що новітні герострати палили книжки також у Коломиї, Снятині, в Надвірній... У 1944—1950 рр. сотні енкаведистських загонів, облавних команд, "істребітельних" батальйонів, котрі денно і ношно напастуючи західноукраїнські міста й села, вишукували не тільки підпільників, повстанців, зброю, а й також літературу. Книжка старого видання була страшніша, ніж граната. За знайдену націоналістичну чи бодай таку, яка мала "національний запах", літературу давали десять років таборів, родини виселяли до Сибіру».

У зв'язку з цим мені пригадується подія, яка трапилась приблизно в 1949 р., коли автор цих рядків навчався в Львівському університеті ім. І. Франка. При кафедрі психології була велика бібліотека, що залишилась ще із "старих" часів і чомусь постійно була на замку. І ось одного разу нам, кільком студентам, загадано було повантажити ці книги в машину, яка відвезе їх у "фундаменталку" (університетську бібліотеку). Робота тривала майже цілий день (вантажівка зробила кілька ходок, але без нас), був час роздивитись. У просторій кімнаті знаходились книги польські, чеські, німецькі (найбільше), італійські, французькі, навіть радянські (видання 20—30-х років) та ін. Ото, дивувались ми, студенти за Польщі могли таким багатством користуватись! Нам же далеко не всі й радянські видання дозволялося навіть у руки брати... Через певний час ми довідались, що книги вивезено за місто і спалено.

В ніч на неділю 24 травня 1964 року була підпалена найбільша

⁴ Газета "Літературна Україна".— 1993, 7 жовтня.

київська бібліотека — ЦНБ імені Вернадського. Фонди бібліотеки горіли довго, приблизно три доби. Пожежники води не жаліли, проте вогонь не стихав, а розгорався. У різних місцях був розкладений фосфор або інший подібний матеріал. Між туго спресованих книжок злочинні руки повпихали безліч тонких плівок, які підтримували пожежу, що мала знищити одне з кубел “українського буржуазного націоналізму”.

На місці злочину було затримано Віталія Погружальського, який поспіхом виходив із книгосховища. Малоімовірно, що таку велику за обсягом “роботу” виконала одна особа. За свідченнями очевидців, у ту ніч В. Погружальський мав двох спільників, які також проникли у відділ україніки з першого поверху. Напередодні увечері Погружальський, минувши контроль, увійшов до сховища через відділ абонементу і залишився там на ніч.

Загалом було знищено майже 414 000 одиниць. Цю кількість склала в основному україніка. Було втрачено особливо цінні видання, що є на сьогодні бібліографічною рідкістю — твори української літератури 20-х — початку 30-х років та українська періодика того часу. Найцінніші колекції практично не відновлені.

Дивне враження залишилося у свідків і від самого суду: колегам В. Погружальського говорити не давали, перебиваючи, збиваючи і заплутуючи їх. Про фосфор уже не йшлося, а попередня інформація, зазначалось, була помилковою. А останні слова злочинця, виголошені на суді, були такими: “Враги культури на свободі — в тюрму попався тільки я”. Погружальському присудили 15 років ув’язнення та щомісячне відшкодування збитків, завданих бібліотеці. Стягнення ці були мізерними, відсидів палій років із вісім.

Деякі дані свідчать, що підпал був спланованою акцією, а не справою маніяка-одинака. Приблизно в той самий час, на початку березня 1964 р., згорів будинок культури в Каневі, де розташовувалася Центральна бібліотека імені Шевченка. Були й інші випадки вандалізму. Сказане дає підстави говорити про політичні мотиви спалення найцінніших для української культури книжкових і газетних збірок. До етнічної чистки додавався ноцид.

Голодомор. Штучний голод — найстрахітливіший злочин проти людяності в світовій історії — був апофеозом масового фізичного винищення української людності, спланований і реалізований ВКП(б). Великий Голодомор, розкуркулення, колективізація, репресії, переселення, територіально-адміністративна сваволя, Друга світова війна, русифікація — коротко кажучи, увесь комплекс фізичного і морального терору призвів до того, що український народ зазнав непоправних втрат.

Про цей нечуваний за своїми масштабами і жорстокістю злочин комуністичної партії вже написано багато спогадів жертв і

виконано та опубліковано ряд серйозних досліджень, серед яких чи не найбільш ґрунтовною є праця англійського вченого — одного з найвідоміших дослідників радянської історії Роберта Конквеста "Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор"⁵.

Для конкретної ілюстрації цього найтрагічнішого періоду нашої історії, коли в страшних муках загинули мільйони наших співвітчизників, наведемо лише деякі образки, які містяться в статті науковця Роменського краєзнавчого музею Ф. Сахна "Так вимирав народ"⁶. Він записав спогади жителя містечка Смілого. В архіві музею збереглися газети тих років, з яких можна уявити масштаби трагедії, пише автор статті. Бо коли в газетах того часу поряд з віршем Павла Тичини "Партія веде" друкувалися переможні реляції про те, що, наприклад, колгосп імені Леніна виконав 11 річних планів, то неважко здогадатися, що з того села вже вигребли і вимели все. Повідомлення про те, що, наприклад, голова колгоспу "1 Травня" розстріляний за зрив хлібозаготівель (друкували в тодішніх місцевих газетах і таке), свідчили про стиль партійного керівництва і методи, якими більшовики домагалися виконання отих самих заготівель. Колишній голова колгоспу Холоша згадував, як мордували його в НКВС за невиконання плану по розкуркуленню і виселенню "ворогів народу" із села.

Уже влітку 1930-го, коли у людей майже все було забрано, почала відчуватися нестача їжі, але у людей ще зберігалися речі — одяг, рушники, скатерки, полотно в скринях та інше, чим завжди славились українські хати, що прибиралися на свята, як маківки. Люди стали їздити в далекі міста Росії та Білорусії, де ще були продукти, й вимінювали їх на свої найкоштовніші речі. Ось тоді у Смілому було організовано бригади, що проводили засідки на шляхах. Коли смілянин, який дістав десь продукти, ішов від залізниці з Ромен, Конотопа чи Грузької, на шляху, немов з-під землі, з'являлася бригада й відбирала все.

Через деякий час на вулицях почали з'являтися мерці. Хто був молодший та бідовіший, брав частину хатніх речей і правдами-неправдами — у вагонах, на підніжках, на дахах вагонів, товарних платформах їхав до Росії, де голодування не було.

На смілянському базарі, де раніше вирувала торгівля, лежали трупи. Сільрада призначала чергового, який їздив підводою по Смілому і визбирував мерців, а інші призначені люди копали велику спільну яму, в яку складали трупи, а часом ще й живих, і пригортали землею. Так, житель міста Семен Андрійович Чайка мав родину з одинадцяти чоловік. Із цієї великої родини вижила тільки одна дівчина, яка втекла із Смілого, — решта вимерли від

⁵ Роберт Конквест. "Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор". — К.: "Либідь". — 1993. — 384 с.

⁶ Газета "Молодь України". — 1993, 31 серпня.

голоду. Багатьох померлих рідні вже не могли віднести на цвинтар, а ховали на подвір'ї, в саду, городі, навіть біля хати. Та попри все в людей ще жевріло почуття гумору. Один хлопець, на прізвище Бойко, у Смілому співав пісню: "Тепер тільки й погулять, бо нічого й заганять. Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні. Він показує рукою, куди їхать за мукою: чи в Прилуки, чи в Сенчу? Краще в ступі натовчу...". Після цього він безслідно зник у катівнях НКВС...

Коли за переписом 1925 р. в Смілому було 12 тисяч 816 осіб, то тепер лишилося тільки 6 тисяч 253 особи, вимерло під час голоду 6 тисяч 563 особи. Це вп'ятеро більше, ніж загинуло смілян у Другій світовій війні.

За кілька років "перетворень" величезне і гарне містечко Сміле з його архітектурними ансамблями, з його багатотисячним населенням, серед якого було близько 5 тисяч ремісничого люду, висококваліфікованих майстрів-кожухарів та інших фахівців, перетворилося у жалюгідне село, де захиріли не тільки ремесла, торгівля, а й людські душі, з яких уже можна було робити що завгодно, людям вже було до всього байдуже.

Українізація. Надзвичайно дивним, зигзагоподібним, незбагненним з точки зору формальної (арістотелівської) логіки і так само згубним у своїх наслідках явищем у радянський період була так звана українізація. Можливо, її пощастить пояснити більшовицькою діалектичною логікою? Є дані, що з самого початку в її основі лежав диявольський замисел комуністичних верховодів — виявити національно свідомих громадян-патріотів, щоб потім їх ліквідувати.

Перші кроки радянської влади в Україні позначились руїною і відвертими грабунками (про культурні цінності вже говорилось вище), масовими розстрілами учасників (чи й просто запідозрених) змагань за українську державність ("і багато нас попід мури від червоної кулі лягло" — *В. Сосюра*), безоглядною боротьбою з "петлюрівщиною".

На початку 20-х років Україною прокотилась серія вбивств українських культурно-громадських діячів. Серед загиблих були й такі широко відомі й за кордоном представники української інтелігенції, як видатний історик і етнограф Олександра Єфименко, вчений-помолог Лев Симиренко (до речі, його іменем заборонено було називати виведений ним відомий сорт яблук, офіційно вони називались — "Зеленка Вуда"), композитор, хоровий диригент, фольклорист, педагог Микола Леонтович; перший міністр освіти за часів Центральної Ради Іван Стешенко був забитий 31 липня 1918 року. Офіційна пропаганда на весь світ твердила, що це справа рук бандитів, петлюрівських недобитків, які продовжували невеликими групами і поодиноці чинити опір законній

владі. Приміром, навіть в “Українській радянській енциклопедії”⁷ про М. Леонтовича сказано: “Композитор загинув від руки бандита в хаті свого батька в с. Марківці”. І лише недавно знайшли документальне свідчення про вбивцю. Газета “Наша віра”⁸ з цього приводу писала: «В ніч з 23 на 24 січня 1921 року був убитий український композитор Микола Леонтович. Офіційна версія смерті — бандитське вбивство. Але по Києву ходили різні чутки щодо загибелі композитора. Не всі погоджувалися з тим, що це була справа бандитів.

Відверто про вбивство М. Леонтовича вперше написав М. Грушевський у варшавській газеті “Українське слово” влітку 1922 р.: “...Кілька місяців тому українська преса за кордоном присвячувала свої шпальти пам’яті нашого славетного композитора М. Леонтовича, замордованого ЧК на Поділлі...”. Та лише через 73 роки у Вінницькому обласному архіві натрапили на документ-звіт агента ГубЧК Грищенка, котрий пише, що в ніч з 23 на 24 січня 1921 р. пострілом із гвинтівки вбив “сина священика” Миколу Леонтовича, у якого він ночував».

12-й з’їзд РКП(б) у квітні 1923 р. постановив провести так звану “коренізацію”, тобто піднесення мов і культур корінних народів республік. У неросійських союзних і автономних республіках посилювалися національні кадри, вводилися національні мови в освіту та управління.

В Україні ця кампанія називалась “українізацією” і тривала до початку тридцятих років, поки присланий з Москви Павло Постишев репресіями не припинив за вказівкою Сталіна будь-які прояви національного відродження.

В україномовних школах у той період вчилася близько 68 відсотків шкільної молоді, а на заводах українською мовою виходив такий же відсоток виробничих газет. Сталін тоді ще підтримував українізацію і лише на початку 30-х років змінив тактику.

Нижче наведено (скорочено) цікавий і вельми промовистий документ, що стосується цього періоду.

Постанова

Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету
та Ради Народних Комісарів УСРР

**“Про забезпечення рівноправності мов
та про сприяння розвитку української культури”**

1. Засади

1. Мови всіх національностей, що залюднюють територію Української Соціалістичної Радянської Республіки, є рівноправні.
2. Кожний громадянин будь-якої національності має право в

⁷ Українська радянська енциклопедія.— Вид. 2-е, т. 6.— 1981.— С. 127.

⁸ Газета “Наша віра”.— 1996, № 3.— Березень, с. 2.

своїх зносинах з державними органами користуватися рідною мовою, державні органи повинні на бажання кожного громадянина свої зносини з ним провадити рідною мовою...

3. Відповідно до переважного числа людності в УСРР, що говорить українською мовою, обрати, як переважну мову для офіційних зносин, українську мову... [...]

9. Декрети, постанови та накази ВУЦВК, РНК, УЕН, центральних урядництв та установ УСРР, а також округових виконавчих комітетів та міських рад, оголошувані для загального відому, належить публікувати обов'язково українською, а крім того російською мовами... [...]

17. В усіх державних установах, підприємствах та організаціях як республіканського і місцевого, так і загальносоюзного значення на території УСРР, за винятком тих, що обслуговують виключно потреби національних меншостей, внутрішнє діловодство та рахівництво належить провадити українською мовою... [...]

24. Судочинство у всіх справах судові установи в УСРР повинні провадити українською мовою...

32. Вищі шкільні заклади, за винятком призначених виключно для обслуговування потреб національних меншостей, провадять свою роботу українською мовою... [...]

35. На посади професорів, викладачів вищих шкільних закладів належить призначити лише осіб, що можуть провадити викладання українською мовою...

36. Всю науково-дослідну роботу та всі справи науково-дослідних кафедр та інших наукових установ УСРР, за винятком призначених виключно для обслуговування потреб національних меншостей, належить провадити українською мовою... [...]

38. Зараховувати в аспіранти осіб, що не знають української мови... не припускається... [...]

64. Приймати на роботу в державні організації службовців, що не знають української мови..., не припускається. [...]

71. За ламання правил цього положення винні підлягають кримінальній відповідальності.

Харків, 6 липня 1927 р.

Голова ВУЦВК *Г. Петровський*

Голова РНКУ *В. Чубар*

Секретар ВУЦВК *А. Буценко*.

(Газета "Вісті" за 22 липня 1927 р.)

Першого удару по українізації завдало ДПУ під керівництвом В. Балицького в 1929 р., коли заарештувало майже 5000 осіб (здебільшого інтелігенції), яких було звинувачено в приналежності до вигаданої чекістами "Спілки визволення України" (СВУ).

Протягом 30-х років у зв'язку зі справою СВУ розстріляно 1370 чоловік.

У квітні 1929 р. ДПУ за доносом арештувало Павлушкова, у якого під час обшуку забрали щоденник, де молодий студент писав про свою любов до багатостраждальної України та захоплювався своїм дядьком, віце-президентом Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН) Сергієм Єфремовим.

Гепеушники зломили Павлушкова, і 23 жовтня він, надіючись на звільнення, погодився співпрацювати з ДПУ й почав підтверджувати все, що вимагали від нього слідчі. Він звинуватив дядька-академіка, ніби той 1917–1920 рр. організував “Братство української державності” (БУД) й підтримував зв'язок з повстанськими отаманами.

Навесні 1926 р. С. Єфремов буцімто отримав від діяча української еміграції Л. Чикаленка лист, що еміграція об'єднується проти советської влади і в Україні треба організувати спротив комуністам. На вимогу слідчих Павлушков “зівнався”, що після смерті Леніна Єфремов і його прихильники говорили про необхідність терору проти діячів партії. Заарештований академік С. Єфремов, педагог В. Дурдуківський та ще 42 “члени” фіктивної СВУ (Спілки визволення України) поступово “визнали” себе винними. Один Григорій Холодний тримався мужньо і при першому опитуванні під час судового процесу вигукнув: “Звинувачення не визнаю” і замовк, але потім також визнав себе винним.

На допитах найдовше тримався Єфремов. Та коли слідчий “пояснив” йому, що і до чого, академік припинив опір. Перед судом він знову хотів було відмовитись від попередніх зізнань, але адвокат Ратнер переконав не робити цього, інакше ДПУ залле кров'ю всю Україну.

Згідно з обвинувачувальним актом, у червні 1926 р. С. Єфремов, В. Чехівський, А. Ніковський, Л. Старицька-Черняхівська, В. Дурдуківський та О. Гребенецький організували Спілку визволення України з метою відриву УРСР від СРСР. Ця підпільна організація ставила своєю найближчою метою терористичними актами знищувати комуністів не тільки в Харкові та Києві, а й у Дніпропетровську, Одесі, Миколаєві, Чернігові, Вінниці.

Серед підсудних були два академіки (С. Єфремов та історик М. Слабченко), 21 науковець, 2 священники (брати Володимир та Микола Чехівські), 2 письменники (Людмила Старицька-Черняхівська та Михайло Івченко), 10 викладачів середніх і вищих шкіл, 3 студенти університету, 5 кооператорів та ін.

На 10 років засудили трьох “верховодів” СВУ: академіка С. Єфремова, щиророзкаяного Павлушкова й священника В. Чехівського. По 8 років отримали А. Барбар, В. Дурдуківський, В. Удовенко та Г. Холодний, по 5 років — О. Гребенецький, М. Лагута,

Т. Слабченко, священник УАПЦ М. Чехівський та В. Щепотьєв. 30 були розстріляні за вироками позасудових інстанцій у 1937—38 рр., академік Єфремов помер у концтаборі в березні 1939 р. З решти засуджених померли в ув'язненні Г. Іваниця (у серпні 1938 р.), І. Гермайзе (у вересні 1938 р.), А. Залеський та З. Моргуліс. Невідомо, де померли засуджені П. Близнюк, В. Дубровський, М. Слабченко, К. Туркало, брат С. Єфремова — професор української літератури Петро Єфремов.

Відбувши покарання, вийшла на волю Л. Старицька-Черняхівська. В 1936 р. вона повернулася до Києва, де жила з чоловіком, професором медицини О. Черняхівським, що теж повернувся після 5 років ув'язнення “за участь в СВУ”. Коли в 1941 р. до Києва підходили німці, НКВС знову заарештував письменницю, авторку історичних трагедій “Гетьман Дорошенко”, “Іван Мазепа”, “Розбійник Кармелюк”. Померла у вагоні ешелону, що віз в'язнів на схід. Де вона похована й що трапилось з її чоловіком, невідомо.

У 1937 році були розстріляні, щоб не залишати свідків злочину, громадські обвинувачі на харківському процесі. До речі, було знищено й самого Балицького, що очолював ДПУ в Україні, та інших організаторів справи.

11 серпня 1989 року суд УРСР скасував вирок Найвищого суду УРСР у Харкові від 19 квітня 1930 р. і, не виявивши в діях засуджених у справі СВУ складу злочину, реабілітував усіх.

Немає слів, щоб описати трагедію української інтелігенції. Цвіт нашої нації, її інтелект було вигублено в ті сумнозвісні, криваві роки. Про це теж, як і про голодомор, написано вже багато, не будемо зупинятись на цьому. Вражають масштаби репресій. Професор Яр Славутич у своїй книзі “Розстріляна муза” описав близько 500 жертв комуністичного терору, “із яких приблизно третина авторів була розстріляна, друга третина загинула в таборах каторжної праці, а третина повернулася додому зі зруйнованим здоров'ям”⁹.

Не можна без глибокого душевного болю читати книгу “З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій”¹⁰, написану низкою авторів на основі вивчення архівів КДБ й упорядковану О. Мусієнком. У рецензії на цю книгу Дмитро Нитченко (із Австралії) між іншим пише: “Погляньте на прізвища тих катів-слідчих. Ось вони: Акімов, Матвєєв, Батнер, Крайній, Бударгін, Хаєт, Резніков, Гордон, Хатеневєр, Сафронов, Порфільєв, Орлов, Давидов, Проскураєв, Самохвалов, Голдман, Левін та безліч подібних”¹¹.

⁹ Газета “Молодь України”.— 1993, 16 листопада.

¹⁰ “З порога смерті: письменники України — жертви сталінських репресій” (упорядник — О. Мусієнко).— К.: “Радянський письменник”.— 1991.— 496 с.

¹¹ Газета “Друг читача”.— 1993.— № 2, січень.

А скільки вчителів народних шкіл, краєзнавців, священників, науковців знищено!

Трагічна доля кобзарів. Радянський режим учиняв такі злочини, до яких не вдавались доти навіть найбільші узурпатори. Хто міг наважитись убивати сліпих кобзарів?

Століттями бандура лунала в кожному нашому селі, кобзар був носієм і популяризатором пісенної культури нації. Ні царські жандарми, ні польська шляхта не змогли знищити кобзарства. І враз усе зникло, мов провалилось у безодню — мовчки і безслідно! Про страшну долю українських кобзарів навряд чи збереглися сліди в архівах. Злочин вчинено поза офіційними арештами, допитами і судом. Виконавці отримали усний наказ знищити пісенну душу українського народу! Ось що розповідає про цю трагічну подію Павло Мазур у статті “Кобзарський ешелон”¹².

Провокаційний процес 1930 року над “Спілкою визволення України” був страхітливим актом нашої новітньої драми. Минув рік-другий, і в “чергу” до пекла більшовики поставили кобзарів...

Офіційно було оголошено, що кобзарів з усіх областей запрошують до тодішньої столиці УРСР м. Харкова на Всеукраїнський кобзарський з'їзд. Усі мали з'явитися з бандурами, бо крім власне з'їзду, будуть, мовляв, творчі змагання. Спершу планувалось провести з'їзд у квітні 1928 року, запросити орієнтовно 200 осіб. Пізніше з невідомих причин дату проведення з'їзду перенесли на початок 30-х років.

І ось настав день відкриття з'їзду. Кобзарі заповнили один із кращих харківських театрів. У кожного в руках інструмент, кожен зодягнутий у святкову вишиванку.

З'їзд відкрився спільним виконанням Шевченкового “Реве та стогне Дніпр широкий...” Уявіть, увесь зал (а зібралися майстри найвищої проби) натхненно співає!..

Потім були вітання від уряду України, доповіді про стан кобзарства, шляхи подальшого його розвитку. Ось уже й надвечір'я, можна було б на сьогодні закінчити... Але хтось утримував усіх. Якось тривога вповзала в серця делегатів. А тим часом на всіх виходах із залу з'явилися молодики в цивільному, але з явно військовою виправкою.

Невдовзі ряд за рядом почали піднімати делегатів і під строгим наглядом виводити на подвір'я. А там уже стояли вантажівки. Кобзарів — а це були переважно літні люди — щільно пакували в машини і, прикривши брезентом, кудись везли. Ніхто ні на які питання не відповідав.

Валка машин мчала нічними вулицями Харкова в бік залізниці, до товарної станції. Там, у віддаленому тупику, вже стояв ешелон — десяток “телячих” вагонів.

¹² Газета “Шлях перемоги”.— 1995, 24 червня.

Уже через годину всі делегати недавнього з'їзду були у вагонах. Забряжчали засуви, пролунала команда, і потяг рушив.

І тут, підкоряючись велінню серця, ешелон заспівав:

“Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого
На Україні милій...”

Тужлива пісня довго лунала в нічній пітьмі.

Згадуваний вже нами західний дослідник радянської історії Роберт Конквест про цей факт пише: “Традиційну народну культуру, що вирізнялася високим почуттям патріотизму, довго утримували в Україні оспівані Шевченком сліпі кобзарі, які мандрували від села до села, заробляючи на життя виконанням старовинних народних пісень і дум і таким чином постійно нагадували українцям про їхнє вільне і героїчне минуле. Тепер цей небажаний феномен був придушений. Кобзарів скликали на з'їзд і, зібравши їх там усіх разом, арештували”¹³.

А кобзарський ешелон неквапно їхав на північ; проминули Москву, ставало холодніше й холодніше, став і сніг пробиватись крізь заграбовані колючим дротом віконця. А всі ж були у вишиванках.

Десь у безлюдному місці ешелон зупинився. Наглядачі брутально вигнали всіх на насип і поспіхом повели до найближчого яру. Тих кобзарів, які ще не сконнали в дорозі, загнали у сніг по пояс і чатували доти, доки всі вони не замерзли... Поволі задубіли на морозі обличчя, звернені до неба очі.

З того ешелону врятувалася Мотря Маловичко з маленьким сином. Її розповідь зберіг нам харківський кобзар А. Парфиненко.

Не віриться, що таке могло статися!

Хто покаже тепер те місце, де вічним сном у тундрових снігах сплять наші кобзарі — національна слава і гордість України?

Колишні працівники Дніпропетровського історичного музею імені Яворницького розповідають, що після сумнозвісного кобзарського з'їзду Дмитро Іванович раптом помітив, що немає кобзарів, з котрими він постійно спілкувався. Він почав їх шукати — куди ж вони поділися? Звертався й до офіційних установ, однією з яких було Управління НКВС. Це нічого не дало. Згодом Яворницького звільняють із посади директора Дніпропетровського історичного музею. Розстріляти його не могли тільки через те, що він мав світову славу.

Отак і закрилася остання сторінка історії українського кобзарства. Маємо справу зі злочинном, аналогів якому немає у світовій

¹³ Роберт Конквест. “Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор”.— К.: “Либідь”.— 1993.— С. 298—299.

Історії. Зрештою, хіба мало таких “унікальних” злочинів було скоєно радянською владою?! Душогиби були винахідливими у своєму ремеслі, не раз вдавались і до послуг “діда Мороза”. Так, журнал “Розбудова держави”¹⁴ наводить розповідь одного з політв’язнів: “Ешелони з “ворогами народу” у ті ж таки 1937—38 роки привезли в Тайшет, загнали в тупик, зимою, в люті морози, серед глухого лісу-тайги, і тримали погано вдягнених людей у закритих вагонах кілька діб. Поруч працював сильний дизель-двиглок, що його гуркіт глушив смертні крики замерзаючих. Там, у Тайшеті, знаходиться величезний цвинтар із замерзлих політв’язнів”.

Внаслідок сумнозвісної змови між СРСР та фашистською Німеччиною 23 серпня 1939 р. через місяць Польща перестала існувати як держава, а її територія була поділена між двома імперськими хижаками. Зі вступом на територію Західної України для “визволення єдинокровних братів” Червона армія принесла в Галичину “совецьку” владу з її вишколеним уже репресивним апаратом.

З приходом більшовиків на території краю почали діяти спеціальні інструкції, згідно з якими НКВС почав активно вишукувати “ворогів народу” серед місцевого населення. До категорії “ворогів” було зараховано всіх колишніх членів “буржуазних”, “націоналістичних” партій, організацій, товариств; землевласники, урядовці, офіцери і рядові учасники визвольних змагань, служителі релігійних культів, родичі тих, які перебували на нелегальному становищі, а також ті, хто мав родичів за кордоном, члени релігійних сект та общин, старорежимні вчені та спеціалісти тощо.

Навесні 1940 р. у зв’язку з колективізацією в Західній Україні з’являється ще одна категорія “ворогів народу” — селяни-одноосібники, які були проти колективізації. “Досвід” розкуркулення на Східній Україні стали активно впроваджувати й тут.

Співробітникам НКВС на території Західної України не потрібно було проводити велику оперативну роботу з виявлення “ворожих елементів”. Допомогли численні архівні матеріали польських силових структур, а також архіви польських шовіністичних організацій.

Крім того, НКВС отримував інформацію від таємних агентів, котрі служили польській владі, а тепер стали служити більшовикам; від місцевих комуністів і комсомольців; від тих нещасних людей, котрих енкаведисти муками й погрозами силували до того, щоб їм доносили про те, що їм було потрібне; від сільрад.

Особливо трагічними для західноукраїнського населення були останні дні червня 1941 р. Десятки тисяч в’язнів, яких служби НКВС не встигли вивезти на схід, були у варварський спосіб знищені у тюрмах та навколишніх лісах.

¹⁴ Журнал “Розбудова держави”.— 1995, № 12.— С. 56.

Ігор Андрухів у статті “Більшовицькі репресії на теренах Західної України: 1939—1941 рр.”¹⁵ наводить лише деякі факти варварського геноциду, який практикувався “визволителями”. Так, тільки в станіславській тюрмі (за неповними даними) було знищено близько 1500 чоловік, в одній з львівських тюрем (по вул. Яновича) — близько 1000 чоловік, у чортківській тюрмі — понад 800 чоловік, у золочівській — майже 650 чоловік. Тільки в урочищі “Дем’янів лаз”, що біля Івано-Франківська, під час розкопок 1989 року було виявлено останки понад 500 закатованих людей. А таких “дем’янових лазів” на “визволеній” території було багато. Про одне з таємних поховань, біля міста Надвірної, ще в серпні 1941 р. (під час німецької окупації) повідомляла газета “Воля Покуття”:

“Дня 27.VII.1941 р. на краю лісу “Буковина” в кущах косарі натрапили на 5 могил. 29.VII розкопано 3 могили, в яких знайдено разом 56 трупів — жертви НКВС. Трупи — самі чоловіки, люди віком 20—35 літ. Повбирані вони досить різноманітно: в міських одягах, селянських, гуцульських кошушках, светрах, вишивках. В усіх голови були позамотувані одягом. Коли одяги з голів постягано, очам представився страшний вид: обличчя змасаковані якимось тяжким знаряддям, носи, чола та в деякого грудні клітини позаламлювані. Всі мали руки пов’язані ззаду або на переді, також ноги та через груди”.

Інша газета воєнного періоду (“Українські Щоденні Вісті”) писала: “у Станіславі по відході червоних яничар виявилось, що посередині тюремного подвір’я була викопана величезна яма, сповнена вщерть пакунками, які пересилали рідні арештованим. Про тисячі жертв свідчить також колосальна скирта закривавлених сорочок і штанів під стіною подвір’я. З побіжного обчислення нараховано понад 1500 жертв.

Входимо в салю тортур. Вицементована з відпливом посередині підлога цілком закривавлена, кров заціпеніла, почорніла, по стінах сліди струмків крові й крові.

У салі безліч різнородного приладдя: щипці, кліщі, молотки, корсети з набитими цвяхами, які вдягали тортурованим на груди, що не дозволяли арештованому ворухнутись ні в одну сторону, електричне крісло з різними дротами і дротиками, електричні лампи, що поражували очі чи голову, і безліч іншого модерного большевицького приладдя, як різні гаки до випалювання очей та інше...”.

У Золочеві “знайдено по-звірячому помордованих 649 осіб. У ямі перед в’язницею 432 особи злиті бензиною і спалені, тому тільки частину можна було розпізнати. У другій ямі, на подвір’ю перед вікном одної келії, відкопано 217 осіб. Багато з них закопано живцем. На подвір’ю гуділа машина, яка заглушувала страшний крик і стогін мучеників і стріли катів...”

¹⁵ Журнал “Розбудова держави”.— 1995, № 12.— С. 47—50.

Зараз відкриваються сховані за сімома печатками документи найтаємніших у радянський час служб. І що ми бачимо? Чинилось масове криваве беззаконня. Так, у шостому номері за 1993 р. теоретичного й громадсько-політичного журналу "Віче", що його видає Верховна Рада України, опублікована невелика частка документів із Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Наводячи тут деякі з них (у перекладі з російської на українську мову), звертаємо читацьку увагу на ті страхиття, що їх пережила наша нація, і на те, хто був її смертельним ворогом.

Автори добірки пишуть: "Вересень 1939 року приніс жителям західноукраїнських земель тяжкі випробування... З осені 1939-го по осінь 1940-го року 31 118 тисяч сімей, або 1 173 170 чоловік, були репресовані, депортовані без суду і слідства... Це становило близько 10 відсотків населення".

Люди старшого покоління добре пам'ятають, коли всі радянські газети майже в кожному номері під крикливими заголовками на зразок "Українські буржуазні націоналісти — люті вороги українського народу", "Народ не простить", "Вовкулаки" і т. ін. розписували криваві злочини бандерівців, уживаючи це слово в значенні "бандит", а штатні пропагандисти, агітатори, різного рівня партійні функціонери влаштовували на цю тему галасливі кампанії. Не дивно, що ще багато хто, начинений цією "інформацією", й досі носить у собі втовкмачений у його свідомість образ ворога. В зв'язку з цим скористаємось деякими документами, опублікованими в згаданому номері ж-лу "Віче" (1993, № 6), щоб показати читачеві, якими засобами "наша рідна комуністична партія" створювала такий "імідж". Так, із записки полковника юстиції Кошарського М. С. Хрущову довідуємось, що в західних областях для виявлення "українсько-націоналістичного підпілля широко застосовуються т. зв. спецгрупи, що діяли під виглядом бандитів УПА". Ці справжні криваві бандити переодягалися в цивільне, начіпляли на кашкети тризуби й вирушали на нічні операції, під час яких жорстоко знущалися з місцевих жителів.

Нечувану жорстокістю відзначались каральні підрозділи НКВС. У доповіді військового прокурора Барткова наводиться, наприклад, такий факт: вранці 22 жовтня 1944 р. "для ліквідації банди в с. Кривеньки біля Чорткова прибули бійці військ НКВС, близько 60 чоловік на чолі з майором Полянським і представником УНВС мол. лейтенантом Молдовановим, але банди в оселі не виявили. Перебуваючи в нетверезому стані, майор Полянський, мол. лейтенант Молдованов розстріляли ні в чому не винних громадян у кількості 10 чол. і спалили 45 будинків з надвірними будовами, хатнім майном і великою кількістю намолоченого хліба".

"В Комарнівському районі (Дрогобицької області) за вказівкою начальника РВ НКВС тов. Рябова винищувальний батальйон

був організований з осіб виключно польської національності. При проведенні операції проти банд бійці цього батальйону били мирних жителів, українців за національністю, забирали їхнє майно, палили будівлі, ображали людей, принижуючи гідність нації” (із доповіді Шугурова).

“В Заліщицькому районі Івашков 31.X.1944 р.,— читаємо в іншому донесенні,— повертаючись із села Сеньки разом з працівниками райвідділу НКВС Герасимовим, Єрофєєвим і Конобеєвим і перебуваючи в нетверезому стані, затримали трьох жінок із с. Костільники, які працювали в полі, і розстріляли їх. Чоловік однієї з убитих служив у Червоній армії... 26.10.1944 р. на хуторі Рокитня Велико-Борківського району начальник райвідділу НКВС Костильов з групою бійців винищувального батальйону приїхали для знешкодження банди, але банди не було. Костильов дав розпорядження підпалити будинки і надвірні будови. Було спалено 14 господарств, серед яких 8 господарств сімей військовослужбовців. Вони розстріляли трьох жителів... 30.11.1944 р. у с. Киретка Велико-Борківського району дільничний уповноважений райвідділу Мірошкін з групою бійців пограбували п'ять господарств. Усі коштовності вони розділили між собою”.

“У с. Ляшеве Порицького району дільничний уповноважений міліції Городников 15.X.1944 р. одержав від начальника райвідділу НКВС завдання затримати громадянина Партенюка, який нібито дезертирував з Червоної армії. З чотирма бійцями з групи охорони громадського порядку о 8—10-й годині вечора оточили квартиру громадянина Партенюка, сам Городников увірвався до квартири і, щоб налякати Партенюка, застрелив з автомата його дочку. Після цього з метою приховання злочину застрелив матір, 15-літнього сина, другу дочку і 3-річну дитину. Живим залишився син, який сховався у пічці. Розстрілявши сім'ю, Городников доповів, що в квартирі Партенюка в нього стріляли бандити. Перевіркою встановлено, що громадянин Партенюк перебував у Червоній армії і дезертиром ніколи не був”.

Читач напевне звернув увагу, що в наведених вище цитатах із секретних донесень ідеться про жертви, невинні з точки зору навіть радянських функціонерів. Навіть страшно уявити той “беспредел”, який творився щодо жертв, справді замішаних у зв'язках з бандерівцями чи дійсних учасників руху опору. В цьому випадку нечувана жорстокість, на яку здатна лише широка азіатська душа, вважалась цілком виправданою, законною, навіть схвалювалась, заохочувалась матеріально, подяками, медалями, орденами, навіть підвищенням по службі. Тепер ці діячі спокійно доживають віку, за свої подвиги мають влаштований побут, одержують немалу пенсію. І їх не мучить сумління, навпаки, вони вилазять на трибуну й знову закликають народ “до світлого майбутнього”.

Насамкінець слід додати, що звільнені в результаті репресій,

депортацій, переселень квартири не залишалися порожніми — вони надавалися тим переселенцям (функціонерам та їхнім сім'ям) зі сходу, які мали утверджувати й зміцнювати радянський лад, етнічно й ідеологічно освоювати Західну Україну.

Різні вчені робили підрахунки етнічних втрат українського народу за роки радянської влади з вини комуністичного режиму. Цифрові дані публікувалися у нас і за кордоном у засобах масової інформації, в поважних наукових працях. Подаємо тут підрахунки М. Трембіцького¹⁶, виконані ним на підставі численних вітчизняних та зарубіжних джерел. Цифрові дані, звичайно, заокруглені й приблизні, бо ті, хто здійснював етноцид, статистикою не займалися.

Таблиця 1. Етнічні втрати України 1918—1946 рр.

Роки	Означення людських втрат	Кількість
1918—1920	Знищення урядовців УНР	100 000
1920—1921	Знищення українських партизан	10 000
1921—1924	Хуторяни, що зникли на заслання	200 000
1921—1924	Перший голод в Україні	1 000 000
1923—1925	Виселення патріотичної інтелігенції без повернення в Україну	200 000
1925—1932	Фізичне знищення ветеранів УНР	15 000
1927—1928	Знищення науковців та вчителів	15 000 35 000
1929—1938	Винищення професійної інтелігенції (судовими процесами за час Єжовщини)	100 000
1930	Процес СВУ (із засланням на Соловки)	224
1932—1933	Штучний голодомор в Україні	10 000 000
1939—1940	Втрати інтелігенції Західної України	40 000
1946	Третій голод в Україні	1 000 000

Разом понад: 12,7 млн.

Таблиця 2. Воснні втрати України 1941—1945 рр.

Роки	Означення людських втрат	Кількість
1941—1946	Втрати цивільної людності по селах та містах	3 000 000
1941—1944	Пропало за невідомих обставин	1 500 000
1941—1945	Загибло на фронтах	1 000 000
1941—1946	Загибло в німецькому полоні	1 045 000
1941—1942	Евакуйовано силоміць "на схід"	1 600 000
після 1946	Виселено в Сибір та Далекий Схід	1 400 000
1944—1946	Виємігрувало в західний світ	600 000

Разом понад: 8,5 млн.

Усього разом за радянський період понад 21 млн. чол.

¹⁶ Газета "За вільну Україну".— 1994, 24 серпня.

Ось яка ілюстрація до слів гімну УРСР “В Радянськiм Союзi ти щастя знайшла”! Як вiдзначив у вiдомому своєму виступi 1956 р. М. С. Хрущов, Сталiн мав намір переселити за Урал всiх українцiв. Проте їх, “ощасливлених” партiєю, залишилось ще так багато (бiля 40 млн.), що згiдно з пiдрахунками спеціалiстiв, нiяких транспортних засобiв i коштів не вистачило б. Це й врятувало націю; як вiдомо, багато iнших народiв було депортовано. Але на мiсце депортованих, виморених голодом, репресованих українцiв привозили переселенцiв з Росiї, тобто територія, звiльненi посади не залишились незайнятими. Так брутально модифікувалась етнічно-мовна ситуація в Україні. Тi, що хочуть зберегти статус-кво, чинять зараз опір вiдродженню, заявляють: “так уж історическi сложились”, нiби це був спонтанний, самочинний процес. Вже був вирахований, спрогнозований термін остаточного “розв’язання національної проблеми” в Україні – десь на 2015 р., коли абсолютна бiльшiсть населення перейде на російську мову. Робилось усе, аби “сделать этот процесс необратимим” (як любив повторювати Л. I. Брежнев).

Заходи по обмеженню українського друкованого слова. Нижче наводимо один із характерних для перiоду “бурхливого розквіту культур радянських націй” документ. Це “Наказ Міністерства освіти Української РСР”, спрямований проти видавничої ініціативи iнститутiв.

До кінця 50-х рокiв педвузи мали право видавати так звані “науковi записки” (щоправда “пробивати” їх через рiзні “правила” було нелегко). За цих умов викладачi, що займались науковою роботою, мали хоч якусь можливість друкуватись. Наявність публікацій була неодмінною передумовою при поданні дисертацій до захисту, присудженні вчених звань та наукових ступенiв.

Й ось режисери ленiнської національної політики “з метою пiднесення наукового рiвня публікацій i дальшого розвитку науки в Українській РСР” на початку 60-х рокiв забороняють вихiд “Наукових записок”, перекривають iнші можливості друку. Все це, як i було задумано, рiзко загальмувало зростання науково-педагогічних кадрiв. Оскiльки в РРФСР були якнайширші можливості друкуватись, незрівнянно кращі умови для наукового зростання, то, зрозуміло, звiдти почали напливати кадри із вищими об’єктивними показниками (науковi ступені, вчені звання, кількість друкованої продукції) i безконкурентно посiдати керiвні становища в навчальних закладах.

Однак, як це вже не раз бувало в подiбних випадках у минулому (наприклад, після горезвiсних указiв 1863, 1876 р.р.), через деякий час крiзь крижану поліційно-бюрократичну товщу все ж починають пробиватись струмки. У деяких вузах пiд виглядом рiзних “вказiвок” до практичних чи лабораторних занять, “реко-

мендацій”, “планів” (макулатуру з метою профанації української вузівської науки дозволялось видавати) були надруковані матеріали й наукового характеру. Приміром, автору цих рядків пощастило надрукувати в 1982 році книжечку “Основні поняття й терміни морфеміки” під камуфляжним виглядом “методичних рекомендацій для студентів-заочників”, хоч це суто науковий твір, без будь-яких “рекомендацій” чи “вказівок” для заочників. За таку крамолу належало покарання, якого щасливо вдалось уникнути, оскільки ця праця не потрапила в поле зору столичних компетентних осіб, поперше, тому, що була видана у глухій провінції (у Слов’янську) і, по-друге, передбачливо її не було розіслано в ті інстанції, в які друкарням було прописано надсилати будь-яку друковану продукцію, навіть візитні картки (яких, як і всього іншого, без спеціального “благословення” взагалі не дозволялось друкувати), етикетки, запрошення тощо.

Подібними “лазітками” скористався в той період дехто і в інших вузах, однак не всім пощастило уникнути принизливої процедури численних “проробок” на різних рівнях, стягнень, покарань. Так, наприклад, доцент Тернопільського педінституту Д. М. Кравчук, будучи хворим, змушений був їхати з Тернополя, де його попередньо добре “прочистили”, до Києва для одержання ще вагоміших стусанів тільки за те, що надрукував словничок, у якому пояснювалось походження власних імен людей (Андрій, Василь, Микола та ін.). Офіційно ідеологічну шкідливість цієї праці було знайдено в поясненні імені Богдан — “богом даний” (не зважаючи навіть на малу літеру).

Вдумайтесь, читачу, в рядки наведеного нижче документа, де йдеться про доцента Сумського педінституту Черепанову. В якому тільки шизофренічному суспільстві доводилося жити й працювати тим ученим, які не хотіли сидіти склавши руки. Ось людина впродовж понад півтора десятків років записувала місцеві географічні назви Чернігово-Сумського Полісся, оформила зібраний величезний матеріал, який має неоціненну наукову вартість, у вигляді двох великих словників, опублікувала їх, доклавши до цього чималих зусиль, виявивши неабияку винахідливість, щоб схилити ряд службових осіб зважитись на ризик. І все це без винагороди, задаром, тільки задля того, щоб багатолітній труд не зник, щоб зберегти в пам’яті потомків місцеві пам’ятки — власні назви. Але це й найбільш обурило душпастирів: яка тут може бути пам’ять! У будь-якій цивілізованій країні дивилися б на такого безкорисливого подвижника із захопленням подивом, а тут дослідника та інших причетних до цього “злочину” осіб покарали.

Запитайте фахівця — цим виданням ціни немає, однак вони були “изъяты” і згідно зі складеним при цьому актом “уничтожены”.

У наказі фарисейськи згадуються видавництва “Вища школа”

й “Радянська школа”. Хто мав справу з цими видавництвами, знає, якою прискіпливою там була селекція — кого і що видавати. Приміром, нами був запропонований “Радянській школі” посібник для вчителів “Види диктантів і методика їх проведення” у 1964 році, опубліковано його аж через 22 роки — в період “перебудови”. І це книжка, розрахована на досить численного читача, а що говорити про малотиражні наукові видання, які з порога відхилялись через так звану “нерентабельність”. Крім того, продукція цих видавництв поступово ставала цілком російськомовною.

Звертає на себе увагу й мова документа. В умовах “незалежної, суверенної, вільної радянської республіки”, на порозі в комунізм українська мова стала навіть у сфері освіти (міністр Фоменко) без “надобностей” (залишився лише бланк “від старих часів”).

Міністерство освіти Української РСР

Наказ

29.12.84 № 414

м. Київ

О грубом нарушении порядка издания ведомственной печатной продукции в системе Министерства просвещения УССР

Несмотря на неоднократное разъяснение планирования, подготовки и издания учебной и учебно-методической литературы для студентов, издаваемой в высших учебных заведениях, ряд институтов, грубо нарушив установленный порядок и соответствующие приказы Минпроса УССР по данному вопросу, выпустили книги, словари, брошюры, методические рекомендации, минуя издательства “Вища школа”, “Радянська школа” и Министерство.

Так, Сумской педагогический институт, не имеющий прав на выпуск книг и др. пособий, под своим и Минпроса грифами издал словари “Микротопонимия Чернигово-Сумского Полесья” (456 стр.), “Народная географическая терминология Чернигово-Сумского Полесья” (274 стр.) автора, доцента Е. Н. Черепановой. Оба издания изготовлены типографией Управления внутренних дел Сумского облисполкома.

Аналогичные нарушения имели место в Тернопольском, Измаильском, Криворожском педагогических институтах доцентами Д. М. Кравчуком, О. И. Лабунько, Д. Т. Федоренко.

Приказываю:

1. За грубое нарушение порядка издания печатной продукции, требований приказов Министерства просвещения УССР по вопросам издательской деятельности вузов ректору Сумского пединститута т. Качану И. Т. объявить строгий выговор. Обязать т. Качану И. Т. принять меры к возмещению причиненного ущерба за счет виновных лиц. Указанные в приказе издания изъять.

2. Ректорам Измаильского, Криворожского пединститутів т. Тычине А. К. и Шевченко П. И., заместителю заведующего Днепрпетровским облоно т. Катану В. И. за нарушение порядка издания учебно-методической литературы объявить строгий выговор.

3. Обязать доцента Криворожского пединститута т. Федоренко Л. Т. затраченные на издание брошюр деньги внести в кассу областного отделения педагогического общества УССР.

4. Принять к сведению, что приказом по Тернопольскому педагогическому институту на виновных в издании методических рекомендаций "Ономастика" наложены административные взыскания и деньги, затраченные на их издание, возвращены в кассу областного отделения педагогического общества УССР.

5. Обратит внимание директора Респ. уч.-мет. кабинета высшего и средн. пед. образ. т. Мороза И. Т. на отсутствие контроля за изданием уч.-мет. лит. в педвузах и предупредить, что при повторении подобного к нему будут приняты строгие административные меры.

6. Ректорам пединститутів:
запретить издание учебной и учебно-методической литературы без разрешения Минпроса УССР.

Министр (подпись)

М. В. Фоменко

Наслідки деукраїнізації шкіл. Хоч імперія вже й (особливо прискорено в другій половині 80-х років, на які заплановане було "одногосно прийнятою" програмою партії повне всесвітньо-історичне торжество комунізму) невідворотно розвалювалась, проте русифікація тривала прискореними темпами. І все ж ніч наближалася до кінця. Пригадується тогочасний афоризм Станіслава Леца: "Пізно вже — світає!" Під дією теплих вітрів демократизації збільшувались розломи в крижаній товщі режиму, крізь які дедалі інтенсивніше почали пробиватись струмки.

Про русифікацію шкільництва в республіці відверто заговорили на Пленумі правління Спілки письменників України в червні 1987 р. (третій рік "перебудови"). Все ще за інерцією прикриваючись облудною офіційною фразеологією про братню допомогу українцям з боку великого російського народу, про світлі ідеали комунізму, батьківське піклування комуністичної партії, внаслідок якого ми стали свідками грандіозних досягнень радянської літератури, її всесвітньоісторичної ролі, про "безпомилково пророкований Леніним день", письменники навели факти, які свідчили про те, що процес денационалізації українців уже набрав шалених обертів й невдовзі міг стати незворотним. Щоправда, українські письменники про "партійне око" пояснювали все це порушеннями "ленінської національної політики нашої партії", "доморощеними" бюрократами, чим намагаються скористатися внутрішні й зовнішні

ідеологічні диверсанти, які всі наші домашні недоліки намагаються списати на "руку Москви" (Б. Олійник).

Найбільш насиченим конкретними прикладами, просякнутим стурбованістю про майбутнє українського народу був виступ Дмитра Павличка: "Наше майбутнє — діти. От я й хотів би детальніше спинитись на питанні, чи є нині і чи будуть завтра у нас читачі". Як відомо, за мовою викладання школи в республіці поділялися на 3 групи: українські, російські, змішані, тобто двомовні, які насправді переважно були російськими. Письменник навів такі статистичні дані: на той час у Донецьку — українських шкіл немає, російських 146, змішаних немає. У Ворошиловграді (Луганську) українських шкіл немає, російських 60, змішана 1. У Житомирі — українських шкіл 14, російських 16, змішана 1. У Дніпропетровську — українських шкіл 9, російських 125, змішаних 6. В Запоріжжі — українських шкіл 1, російських 95, змішаних 5. У Кіровограді — українських шкіл 4, російських 17, змішаних 11. У Сімферополі — українських шкіл немає, російських 33, змішаних немає. У Миколаєві — українських шкіл немає, російських 51, змішаних 5. В Одесі — українських шкіл 3, російських 90, змішаних 7. У Сумах — українських шкіл 3, російських 20, змішаних немає. В Харкові — українських шкіл 2, російських 156, змішаних 3. У Херсоні — українських шкіл 5, російських 49, змішана — 1. У Києві українських шкіл 34, російських 49, змішаних 88.

Ця статистика аж ніяк не відбивала національного складу населення обласних центрів і столиці України. Згідно з виданням "ЦСУ ССРСР. Численность и состав населения СССР по данным Всесоюзной переписи населения 1979 г." ¹⁷ на Україні жило 49 609 333 душ населення, з них 36 488 951 українці, 10 471 602 росіяни, решта — інші народи. За згаданим переписом половина росіян на Україні, а точніше 5 218 014 чол. своєю рідною мовою назвали українську. Тільки в одній області росіян більше, ніж українців (Кримська), у всіх же інших областях і в обласних центрах переважають українці. Отже, наведена статистика неспростовно засвідчує, що переважна більшість українських дітей і в обласних центрах, і в столиці навчалася в школах з російською мовою.

Далі письменник посилається на приклад Канади, де організовано десятки державних початкових шкіл з українською мовою викладання.

А закон, який діяв на той час, по суті унеможлилював вивчення рідної мови. Право вибирати шкільну мову для своїх дітей знадобилося лише для того, щоб нею могла стати нерідна. Під це право підводилась солідна агітаційна база.

Дехто ладен був звинувачувати батьків, називаючи їх міщачами.

¹⁷ "ЦСУ ССРСР. Численность и состав населения СССР по данным Всесоюзной переписи населения 1979 г." — М. : Финансы и статистика. — 1984.

нами, перевертнями, не замислюючись над тим, що двомовна атмосфера, в якій живе український народ, двомовна культура життя, побуту переставали бути двомовними і робилися на кожному кроці одномовними, тобто російськими. І робилось це руками всіх рівнів, усіх служб і професій республіканського апарату, де переважно більшість складали українці, виховані на байдужості до рідної мови, на безграмотному суржику і на боязні, що любов до материнської мови може сприйнятися — а це не раз бувало! — як ознака націоналізму.

Великої шкоди завдала практика, яка набула поширення в Україні, звільнення учнів від вивчення української мови та літератури в школах з російською мовою викладання. Учень не міг бути звільненим від вивчення математики чи іноземної мови, але звільнявся від мови корінного населення республіки, причому дуже часто — від своєї рідної мови. Українська мова стала розглядатися в школі як зайвий, обтяжливий для учнів предмет, тим паче, що й на вступних екзаменах у вузи її не обов'язково було складати. Такого національного нігілізму не допускав жоден цивілізований народ.

З приводу цієї "практики" Д. Павличко зазначав, що "підстав" і "приводів" для того, щоб українська мова втрачала дедалі більше сфер для свого вжитку, щоб була витіснена з життя й стала викопним експонатом, ревнителі музейного інтернаціоналізму придумують і винаходять дуже багато. Чим не підстава — зайве навантаження, зайва мова. Раніше треба було складати вступні іспити у вузи України з двох мов, української та російської, тепер — одна зайва. Чим не підстава — нема підручників. У 20-х роках видавалися для технічних вузів та училищ, для медичних інститутів і т. п. підручники українською мовою. Чому тепер не видаються? — запитував письменник.

Павличко висунув пропозицію про надання українській мові конституційного захисту, статусу державної мови України. Письменник розповів про такий разючий факт: "Нещодавно мені довелося побувати в одному глибинному селі на Україні на святі Перемоги. Біля меморіалу, де горить вічний вогонь, де на граніті викувані імена полеглих односельців, виступали перед народом українською мовою їхні посивілі товариші, фронтовики, брати і сини. А потім взяли слово піонери. Зі шпаргалок, російською мовою, стертими бюрократично-холодними фразами звертались вони до своїх дідів та прадідів з подякою за щасливе дитинство. — Чому так? — питаюся... Хіба люди, які пишуть і затверджують такі сценарії, не позбавлені не те що національної гордості, інтернаціоналістичного світогляду, а найпримітивнішого морального почуття? Хіба не виховують вони під гаслами фальшивої любові до російської мови безбатченків, якими поробилися самі?"

Іван Драч з гіркою іронією говорив, що протягом останніх 15–20 літ, у період стагнації і застою багатьох сфер суспільного життя, саме на нашому національному ґрунті виріс особливий тип з інтернаціональною начинкою, або ж точніше кажучи, з інтернаціональним камуфляжем, імення йому — український чиновник, прізвище йому ще Шевченком дано, і зветься він Кирпогнучко-шиєнков. Саме завдяки його старанням так виполото рідну ниву, що справді-таки лише дивом якимось можуть з'явитися “Собор” та “Маруся Чурай”. А чиновництво доморощеного штибу пильно доживляється, щоб перебудова була лише “перебудовою кабінетів”.

Олександр Підсуха звернув увагу на те, що не виховуємо ми в своїх дітей національної гідності. Виростають наші діти, “не знаючи, як правило, ні героїчної історії свого народу, ні звичаїв і традицій, ні рідної пісні, ні рідної мови. Хіба не про абсолютну байдужість до своєї культури свідчать такі ось факти: Українська студія телебачення демонструє створені на українських кіностудіях фільми російською мовою, а ми дивимося і мовчимо. Цікаво, як поставилися б російські глядачі, якби фільми про Пугачова або Стеньку Разіна показали їм не в оригіналі, а в дубляжі. А нам про народного героя України Устима Кармелюка — можна. Або таке: нещодавно в українській телепередачі відбувся діалог між працівниками Міністерства освіти та учнями однієї з київських шкіл. Більшість працівників Міністерства вела розмову українською мовою, а київські школярі — російською. Хіба це не свідчить про стан викладання рідної мови в столиці, про неповагу до неї підростаючого покоління?”

Виступав на Пленумі й Міністр освіти М. В. Фоменко. На словах він заявив, що “вивчення української мови в школах республіки повинно бути правилом, а звільнення — винятком”. Однак саме внаслідок прямих вказівок Міністерства (певна річ, під тиском ЦК КПУ) якраз звільнення стало правилом, а вивчення української мови — винятком. Міністр ствердив, що “сьогодні найбільше учнів звільняється від вивчення української мови в міських школах з російською мовою навчання Ворошиловградської, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Харківської областей”. Ці області місцеві чиновники та можновладці системно й послідовно робили “русскоязычними”.

* * *

На першому місці в колоніальній політиці Росії завжди були питання загарбання чужих територій. З 1462 до 1914 роки територія Російської імперії збільшилась із 24 тис. кв. км до 23,8 млн. кв. км.

Офіційна пропаганда створила тенденційну схему зростання Російської імперії, яка завуалювала темні сторони побудови дер-

жанийності. Це робилося для того, щоб утвердити в свідомості обивателя наївне уявлення про те, що російська держава, на відміну від усіх інших, творилась не насильством, завоюванням, а добровільним приєднанням різних народів до старшого брата, який нібито великодушно приймав їх під свій захист, подавав допомогу.

Хоча керівництво захопленими територіями відбувалось у широкому діапазоні — від значної автономії до жорсткого військового управління, в цілому імперська колоніальна політика будувалася на трьох взаємопов'язаних принципах: уніфікація, бюрократизація і русифікація. Кінцевою метою такої політики була ліквідація національного способу життя як потенційного джерела опору імперському володінню.

Русифікація окраїн імперії в XIX столітті стала найважливішим внутрішньополітичним завданням. Її стратегічна лінія — ерозія етнічної свідомості, національної пам'яті й гідності. Форми русифікації були різноманітними — від переселення росіян на території корінного населення до заборони говорити й писати рідною мовою.

Російська людина не пристосовувалась до життя серед інших народів, а пристосовувала до себе всі народи. З особливою методичністю і жорстокістю русифікація проводилася в Україні. Уряд не визнавав ні української культури, ні української мови. Українська мова, або, як її називали, малоросійська, вважалася лише обласним діалектом російської, а не самостійною мовою великого народу.

Політика русифікації, яка здійснювалася переважно чиновниками від імені православного царя, все ж не відображала справжніх інтересів і самих росіян, бо не дозволяла створювати демократичне суспільство.

Поразка Росії в Першій світовій війні, відокремлення од неї України, Польщі, Закавказзя, Фінляндії, Прибалтики завдали великого удару по національних почуттях росіян, заподіяли нечувану образу і кинули "виклик" їхній великодержавній свідомості.

З приходом до влади в 1917 році більшовиків починається новий етап у відновленні Великої Росії, тому шовіністичні російські кола не приховували радощів з приводу практичних дій комуністів. Відомий лідер Союзу російського народу, чорносотенець, монархіст В. Шульгін писав: "Прапор єдиної Росії фактично підняли більшовики... Соціалізм змиється, але кордони залишаться... Російська мова во славу інтернаціоналу знову зайняла шосту частину суходолу... Байдуже хто, Ульянов чи Романов, робитиме справу Каліти по збиранню до купи російських земель".

Відродження імперських принципів починає найвиразніше проявлятися з утвердженням авторитарної влади Сталіна як в ідеології, так і в політиці. Зовсім не випадково в цей період ідеї експорту революції поєднувалися з ідеями "збирання" і "возз'єднання" колишніх земель — Польщі, прибалтійських держав, Фінляндії.

Наприкінці 30-х років Росія вважала себе достатньо могутньою для повернення втрачених у 1917–1920 роках територій. Показовою в цьому аспекті є війна з Фінляндією, розв'язана сталінізмом у 1939 році. Офіційною пропагандою ця кампанія пояснювалася необхідністю відсунути “небезпечний” кордон від Ленінграда.

Імперські амбіції сталінського керівництва в зовнішній політиці рельєфно проявились на переговорах з Німеччиною в підписанні 23 серпня 1939 року Договору про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом (із секретним протоколом), а потім і німецько-радянського договору між СРСР і Німеччиною від 28 вересня 1939 року (також із секретним додатковим протоколом). Були приєднані до Союзу території, що належали царській Росії.

Імперські принципи лежали в основі всього внутрішнього життя радянської імперії. Вже в 30-х роках були практично знищені культурні автономії, в масовому порядку закривались національні заклади культури й освіти, національні кадри переслідувалися і знищувалися. Будь-яка підтримка національних культур оцінювалася не інакше як буржуазний націоналізм, зокрема в Україні, де він вважався головною загрозою для єдності СРСР.

На цілі народи звалились репресії, які набрали характеру геноциду, тому що заслання народів у віддалені райони СРСР спричинилось до величезних людських втрат (приміром, депортації народів Кавказу, кримських татар, німців, корейців та ін.). У 30–50 роки серед депортованих під різноманітними приводами опинилися 3 226 340 (за іншими джерелами 3 441 582) представників різних національностей і народностей. Немала частка їх припала і на народи, що проживали на території України. В країні створювалась атмосфера, у якій бути неросіянином ставало небезпечно.

У 1930–1940 роках апологія імперії досягає піку в літературі, мистецтві, історії.

У неприхованому задоволенні з приводу збереження цілісності Російської імперії та придушення української самостійності перебував М. Булгаков, п'єсу якого “Дні Турбіних” за її національно-більшовицьку спрямованість дуже високо цінував Сталін. Ще більшим прихильником “зміцнення російської держави” був Олексій Толстой. Апогею великодержавницький націоналізм сягає у творах “Петро Перший” та “Іван Грозний”, які стали художньою апологетикою тоталітарної деспотії в СРСР.

Яскравим прикладом утвердження російського шовінізму була відмова на початку 30-х років від історичної концепції М. Покровського, який зі своєю школою стояв на об'єктивістських позиціях. Дії царату щодо неросійських народів Покровський засуджував, а саму Росію характеризував як хижацьку імперію, тюрму народів.

У 1937 році з'являється підручник історії А. Шестакова, в

якому вперше наголос робиться не на класовій боротьбі і змаганнях за соціальне визволення, а на подіях, що стверджували велич Росії й служили її національній справі. Російський народ проголошується "старшим", запроваджується термін "радянський патріотизм". Стосовно України до вжитку повертаються засуджені у 20-ті роки історичні концепції Погодіна й Карамзіна, з'являється термін "воєн'єднання".

Війна проти фашистської Німеччини була використана сталінізмом для відкритої пропаганди імперських принципів і навіть символів Російської імперії. В 40-х роках відновлено елементи уніформи царських часів в армії, урядовому апараті, школі, повернуто старі чини, звання і посади (міністр, генерал, радник).

Не випадково частина спочатку непримиренно настроєної білої еміграції потім вітала Сталіна. На її думку, він відновив Російську імперію майже в попередніх кордонах і багато зробив для відродження принципів її існування.

Додаток до розділу II

У додатку до цього розділу наводимо три тексти — уривок із книги Ю. Вудки “Московщина”, статтю О. Тихого та деякі щоденникові записи О. Довженка, автори яких характеризують “велику епоху” не з історичної перспективи чи як сторонні спостерігачі, а з середини, як громадяни “країни перемігшого соціалізму”, безпосередні учасники, “пацієнти” процесу “переходу до комунізму” і творення “новой історической общности — советского народа”.

Юрій А. Вудка, єврей за національністю, народився в Павлограді Дніпропетровської області, 1969 року засуджений за “сіоністську діяльність” на сім років концтабору суворого режиму. Зустрівшись в ув’язненні із кращими представниками українського народу, він замислився над історією і сучасним станом української нації. У книзі “Московщина”, виданій 1978 року англійською мовою в Лондоні, він пише:

«Перед революцією чисельне співвідношення росіян і українців було 1,5 : 1. Тепер 3 : 1.

...Уже “розкуркулювання” було у великій мірі своєрідною формою антиукраїнізму, бо в Центрі російські села були поспіль убогі. Вістря було скероване проти заможних українських сіл і станиць південної смуги. Рівночасно великі райони з переважним українським елементом (Кубань, Слобідська Україна) приєднувалися до РРФСР і все українське в них викоринювалося.

Колективізація була органічно чужа індивідуалістичному, хазяйновитому українському селянству. Найсильніший спротив колективізація зустріла в Україні — і саме там вона забрала найбільше жертв. Потім ще страшніша подія: штучний голод 1933 року.

Український чорнозем дає такий урожай, що українцям його може вистачити майже на два роки. Але в 1933 році усе збіжжя з українських комор забрали “під мітлу”. Людей навмисно прирікали на голодну смерть, тільки підсилили залоги на випадок повстань... Одночасно московська коса регулярно викошувала всі таланти, весь інтелектуальний цвіт народу. Залишилися готові на все яничари і темна залякана маса.

Так прокладався шлях суцільній колонізації України.

Тепер вдаються до витонченіших методів, пов’язаних з пашпортною системою. Українцям із навколишніх сіл дуже тяжко прописатися в Києві, у Львові. Не прописують! Зате настирливо пропонують їхати на Далекий Схід, у Казахстан: там і пропишешмо, і доброю роботою забезпечимо!

Може, немає мешкань? Є! Російським солдатам, що закінчують службу в Україні (солдатів, як правило, висилають служити

далеко від своєї батьківщини), наполегливо пропонують: залишай-
теся жити тут, у Львові, мешкання дамо поблизу центру міста,
забезпечимо, допоможемо.

Так людність імперії штучно перемішується. Росіяни в ко-
жному закутку мають свої, російські школи, хоч би якою мізерною
меншиною були вони в цьому районі. Інші народи поза своєю
республікою при будь-якій концентрації позбавляються всякого
національного коріння. В РРФСР у цілому ряді районів українці
переважають (Кубань, Зелений Клин, Острівна Україна), але жод-
ної української школи в РРФСР немає. Інші народи в такому
самому становищі. Екстериторіальним народам взагалі нічого не
залишається, ані грана національних прав, ані одної школи на Союз.

А що робити українцям, переселеним, скажімо, до Казахста-
ну? У казахські школи вони не підуть. Залишаються російські
школи. Одрозумівся трьох вигравів на користь імперії:
Україна позбавляється корінного населення, звільняючи місце за-
йдам, українські переселенці швидко змосковщуються, водночас
допомагаючи обертати казахів на національну меншину Казахста-
ну. В результаті казахи у своїй власній країні вже стали націо-
нальною меншиною.

Але це ще не все. Наш вік — вік техніки. В Україні фактично
немає високих навчальних закладів у тій галузі, де викладання
провадилася б українською мовою. На підприємствах вся доку-
ментація — російська. До цього вирішальним фактором приходить
загальний дух імперії, який у тоталітарній державі відчувається з
особливою силою. Цей дух пронизує все: сферу виробничих і
особистих відносин, пропаганду і виховання, книжки, пісні та
фільми. Цей дух шугає над усім, його відчуваєш немовби якусь
містичну непереможну силу. І він, цей дух імперії, владно дає
зрозуміти, що тільки московське мусить мати місце під сонцем.
Тому всякий, хто думає про майбутнє своїх дітей, віддає їх до
російської школи, навіть якщо залишилася б альтернатива.

Етноцид — споконвічна державна політика Московської імперії.
Все немосковське має зникнути, згинати, розсмоктатися. А імперія
крокує далі по ще не пристиглих трупах народів. Крокує до но-
вих побоїв. Ніколи етноцид не набирив такого розмаху й інтен-
сивності, як за советської влади.

Постає питання: як народи ще тримаються? Яка сила змушує
їх так чіплятися за гаснуче життя?

Я збагнув це, дивлячись на євреїв, які тримаються так друж-
но і стійко. Це були люди з асимільованого покоління, які не зна-
ли ні мови, ані релігії. Але передсмертний стан нації мобілізував
її останні сили.

Я збагнув це, дивлячись на українців з 25-літніми (страшно
подумати!) вишивками, які після цього безугавного пекла залиша-

лися акуратними, підтягнутими, чесними людьми, які ані на крок не відступали від своєї ідеї.

Українці вважають, що їхня країна знаходиться в епіцентрі імперської політики Москви не тільки з огляду на людські та економічні ресурси, а й тому, що в ідеологічному плані Москва проголосила себе історичною наступницею стародавнього Києва. Незалежність України вибила б з-під московських ніг наріжний камінь неосяжних претензій»¹⁸.

Статтю “Думки про рідний донецький край”, скорочений варіант якої тут подаємо, Олексій Тихий написав у 1972 році. Хоча вона ніде не була опублікована, однак, вилучена органами держбезпеки під час обшуку, фігурувала поряд з іншими його творами, теж не друкованими, на суді в 1977 р. як доказ злочинної, антирадянської діяльності автора (хоч чинна Конституція СРСР проголошувала свободу слова). Тихий “дістав” 10 років таборів особливо суворого режиму, де невдовзі, не витримавши мордувань, помер. До речі, на цьому суді з обвинувальною промовою виступив професор Донецького університету Ілля Ісакович Стебун.

Олексій Тихий народився 27 січня 1927 р. в селянській родині на хуторі Іжівка Кіндратівської сільради Костянтинівського р-ну на Донеччині. Навчався в сільськогосподарському інституті, закінчив філософський факультет Московського університету. Вчителював у Запорізькій та Донецькій областях, викладав математику, але згодом через переслідування став працювати робітником.

Нижче наводимо опубліковану в журналі “Донбас”¹⁹ статтю О. Тихого “Думки про рідний Донецький край”.

«Я уроженець і мешканець Донеччини. Маю 46 літ від народження. Вчився я в радянських школах, закінчив філософський факультет Московського університету ім. Ломоносова.

Мене вчили і я вчив, що не хлібом єдиним живе людина, що сенс життя в творенні добра людям, у піднесенні матеріального та культурного рівня народу, у пошуках істини, у боротьбі за справедливість, національну гордість та людську гідність, у громадській відповідальності за все, що твориться за мого життя.

— Хто я? Для чого я? — Ці питання ніколи не покидали мене. Постійно думав над ними, постійно шукав і шукаю відповіді на них.

Сьогодні думаю:

1. Я — українець. Не лише індивід, наділений певною подобою, умінням ходити на двох кінцівках, даром членороздільної мови, даром творити та споживати матеріальні блага. Я — громадянин СРСР, і як “советский человек”, і, передусім, як українець,

¹⁸ Ю. А. Вудка. “Московщина”.— Лондон: Українська видавнича спілка.— 1978.— С. 93—95.

¹⁹ Журнал “Донбас”.— 1991, № 1.

я громадянин світу не як безбатченко-космополіт, а як українець. Я — клітина вічно живого українського народу. Окремі клітини будь-якого організму відмирають, але організм живе. Окремі люди рано чи пізно так чи інакше вмирають, а народ живе, бо народ безсмертний. Люблю свою Донеччину, її степи, байраки, лісосмуги, терикони. Люблю і її людей, невтомних трударів землі, заводів, фабрик, шахт.

Любив завжди, люблю сьогодні, як мені здається, в годину негоди, асиміляції, байдужості моїх земляків-українців до національної культури, навіть до рідної мови.

2. Я — для того, щоб жив мій народ, щоб підносились його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. Я — для того, щоб мої земляки-донбасівці давали не лише вугілля, сталь, прокат, машини, пшеницю, молоко та яйця. Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, вчених-безбатченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських поетів та письменників, українських композиторів та акторів...

Не вина, а біда простих людей (тобто працьовитих робітників та селян), що з їхньої волі чи мовчазної згоди знищується українська мова та культура на Донеччині.

Не біда, а вина кожного інтелегента, кожного, хто здобув вищу освіту, займає керівні посади, а живе тільки для натоптування черева, байдужий, як колода, до долі свого народу, його культури, мови.

І чи не злочином годилось би кваліфікувати діяльність органів народної освіти, вчителів, діячів закладів культури та всіх керівників на ниві асиміляції мільйонів українців Донеччини. Адже таку масову асиміляцію не можна назвати інакше, як тільки інтелектуальним геноцидом.

Хочу, щоб кожна людина могла жити на своїй батьківщині, могла користуватися її багатствами (як матеріальними, так і духовними), щоб не було чужоземних колоністів чи плантаторів, які несли б тубільним народам свої "вищі": спосіб життя, культуру, мову, цивілізацію, індустріалізацію тощо. Щоб кожний міг сказати кожному зайді, що зневажає його народ, культуру та мову: "ти прийшов сюди непрошеним колоністом, твої предки завоювали мій народ (або шляхом підлих інтриг, обману, підкупу, обіцянок сіли йому на шию), але вік колоніалізму, національного гноблення минув. Я господар цієї землі. Ти зневажаєш мій народ. Геть з моєї землі."

Мова — одна з основних ознак нації. Мова — фундамент культури. Рідна мова — найдорожчий скарб народу. Рідна мова — підвалина інтелекту, рідна мова — основа патріотизму. Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина. Умирає мова — уми-

рає культура. Умирає культура — припиняється прогрес, і історію починають творити Нерони, Бісмарки, Мусоліні, Гітлери, Сталіни, Мао Цзедуни. А яка то історія — всім відомо.

Сумно й моторошно стає на душі при аналізі того, що бачиш навкруги. Цілковита байдужість до всього прекрасного, святого, людського. Театри українські позакривались, і ніхто за ними не сумує. Самодіяльність молоді зводиться до гітари, слухання електромозичних інструментів у ресторані, на танцмайданчику, в запису на магнітофонну стрічку. Люди майже ні в що не вірять — ні в Бога, ні — комунію. Забули старі та дуже старі традиції та обряди, щезли вечорниці, колядки, щедрівки, купальські пісні. А що лишилося? Бездумне сидіння біля блакитного екрана, ходіння в кіно (“щоб убить время”), пляшка та безконечні розмови біля неї про футбол, заробітки, мотоцикли, лотереї, цинічні сексуальні бувальщини.

У чоловічому товаристві процвітає лайка — незважаючи на вік та родинне оточення. Часто син гне на батька триповерховим матом і одержує відповідь у тому ж ключі. Серед моїх сьогоднішніх колег-робітників живе переконання, що без мату взагалі не можна працювати. Матюкаються інженери, начальники на робітників, робітники на начальників, матюкаються при жінках і дітях, бо мат став своєрідною окрасою мови (“для связки слов”, як кажуть мої колеги). Ніхто не думає, як сказати правильно, якою мовою треба говорити. Просто кожний говорить: “як усі” і про те, що “всі”. Говорить лиш для того, щоб не мовчати...

Мабуть, ніколи раніше українська інтелігенція в цілому не була такою чужою та відірваною від трудящих (робітників та селян), як це можна спостерігати у нас на Донеччині сьогодні.

Я пояснив би це, виходячи зі спостережень у Донеччині:

- 1) викачуванням з України матеріальних ресурсів;
- 2) вихованням та навчанням українських дітей російською мовою (на “родной речи” и “родной литературе”);
- 3) занедбанням українського патріотичного виховання, теорією “єдиної братньої коліски”, теорією “двох рідних мов”, теорією злиття “братніх народів у єдиний великий радянський народ”...

Я вірю в працездатність, життєву силу, творчі здібності моїх земляків-донбасівців. Вони стали байдужими до рідної мови та культури в результаті запрограмованого згори переміщення людей різних національностей, через знищення та направлення значної частини української інтелігенції далеко від України, наслання на Донеччину спеціалістів з інших республік, у результаті безликості, безхребетності спеціалістів-українців, що залишилися на батьківщині. У мільйонів людей не може не пробудитися цікавість, розуміння, а потім і свідомо праця на ниві піднесення рідної культури, почуття людської гідності та національної гордості. Я вірю,

що така свідомість неминуче прийде на мою Донеччину. І хотілось би, щоб це сталося якомога швидше. Національна безликість — квороба куди тяжча за алкоголізм, і боротися з нею треба не менш активно, ніж із алкоголізмом і хуліганством.

Основою ж культури будь-якого народу, повторюю, є його рідна мова. Багата, колоритна, милозвучна, мелодійна українська мова, яку народ проніс через віки поневірянь, принижень, декретованих знищень, зневаги, на Донеччині служить зараз лиш незначному відсоткові людей і тільки для хатнього вжитку. Українська мова цілком витіснена з вузів, науково-дослідних установ. Не чути її на підприємствах, у школах, дитячих садках численних міст. Зникає вона навіть уже і в селах. Чи можна при такому становищі говорити про розквіт, культуру? Свобода і культурний рівень народу — основа прогресу, справжнього людського життя...

На Донеччині, наскільки я знаю, університет та всі інші вузи по-слугуються російською мовою. Чи нормально це? Очевидно, що ні. Кожна окрема людина вправі вибирати собі мову і місце проживання, але мовою університету, вузів мусить бути мова суверенної держави, якою є Україна, Естонія, Італія чи яка інша держава.

У Донецькій області живуть 2,7 мільйона українців, 1,9 млн. росіян, 103 тис. греків, білоруси, євреї, вірмени, татари та інші. Росіяни та інші повинні знати українську мову, терпіти принаймні, якщо не шанувати культуру, традиції, звичаї народу, серед якого живуть. Російськомовні вузи на Донеччині — це порушення суверенітету держави. Людей, що живуть на Донеччині і зневажають український народ, можна порівняти з колоністами і плантаторами, якими були, наприклад, іспанці чи англійці в Америці, Індії, Австралії в XVII ст...

Тільки жалюгідним покидькам байдуже, де жити, кому служити. Вони за гроші готові продати і рідну неньку. Справжній патріот, навіть коли він не живе на своїй землі, служить своєму народові, боліє його болями, зичить йому безсмертя і в міру сил та можливостей працює для нього.

Спеціаліст у процесі 5—6-літнього навчання чужою мовою розгублює рештки знань рідної мови, неспроможний виступити на науковій чи технічній нараді рідною мовою (не знає термінології). А часто навіть лікар чи вчитель не можуть говорити зі своїми пацієнтами та учнями рідною мовою. Чи не парадокс? У XX столітті! У народу, який має всіма визнану тисячолітню історію та культуру?!

Російськомовні спеціалісти вбивають інтерес до рідної мови в тих, ким керують, кого обслуговують та навчають. Через російськомовність спеціалістів та керівників у більшості людей складається враження нищотності рідної мови, з'являється прагнення користуватися виключно "вищою", російською.

Моє покоління, кому зараз 40—50 літ, росло та виховувалося в період репресій проти інтелігенції, страху за життя своє та близьких, матеріальних нестач, війни, повоєнної розрухи, масових переміщень величезної кількості людей і цілих народів. Не обминуло це лихоліття і донбасівців. Замість того, щоб творити добро, люди пристосовувались до зла, прагнули задовольнити шлункові потреби, мріяли про те, як би вижити, і поступово розгублювали національні традиції, культуру, мову. І такі залякані, зневірені, інтелектуально вихолощені люди сьогодні є батьками, вчителями, наставниками дітей та молоді...

Чому?

Російськомовні школи на Донеччині збіднюють, обкрадають дітей не лише щодо рідної мови, а й в інших планах, зокрема в інтелектуальному. У результаті зневажливого ставлення до рідної мови зневажається часто весь гуманітарний цикл основ наук, у тім числі й російська мова та література. Вартими уваги, з точки зору дітей, частіше бувають математика, фізика, хімія, ніж література, історія, географія.

У звичайних середніх російськомовних школах, а їх на Донеччині в містах 90—95 %, а може й більше, діти вчать українську мову 9 літ (у восьмирічних — 7) і не можуть ні говорити, ні навіть читати нею, бо нема рідній мові застосування на рідній землі. А це вже трагедія. Українці читають художні твори українських письменників у російському перекладі.

А найстрашніше, мабуть, становище в дитячих садках Донеччини. У містах вони, наскільки я знаю з розмов з батьками, вчителями, виховательками, — російськомовні. Чому?..

Підлітки входять у пору ранньої юності зневіреними в ідеалах, спустошеними, свідомими своєї нікчемності. Або ж навпаки, з переконанням, що вони все можуть, усе їм дозволено, вони дорослі, бо вміють їздити на мотоциклі, крутити магнітофон, уміють добувати гроші на пляшку. А коли вже говорити про національну самосвідомість, то входять вони до життя вихолощеними, зденационалізованими. Куди ж їм податись? Що робити? Лихословлять, ображають перехожих, влаштовують бійки чи щось гірше. Парки, сади, інші місця відпочинку через них стають неможливими для безпечних прогулянок, розваг, культурного відпочинку...

Проблема навчання та виховання дітей з незапам'ятних часів була на першому місці в усіх народів всі віки. Працелюбства та ремесла вчили батьки, грамоти та наук — школа, віри та моралі — церква. Тепер же не розбереш, хто кого вчить. На Донеччині мати-українка здає дітей у дитячі ясла чи садок, а вони російськомовні. Мати зрікається рідної мови, щоб не плутати дитину. Серед перших слів дитини (після “мама”, “папа”) — “Ленін”, “партія”, “армія”. Саме про них пісні, віршики для дітей 2—5 літ. А чи багато

вони з того усвідомлюють? І діти-дошкільнята вважають своїх мам, бабусь, дідусів дурними, бо вони не так говорять, як їхня гарненька, "культурна" вихователька. Батьки мусять казати дитині, що її вихователька найкраща людина, бо якщо ні, то нащо її слухати, її наслідувати? А вихователька каже: "Не гаварі рукавічки, штанці, спідничка, панчишкі і т. п. Єто некультурно, по-хохлацкі". І дитині з перших років життя вдовбується в свідомість, що її рідні некультурні, хахли, що їх треба соромитись.

Панівні класи завжди прагнули вбити в пригнічених народів їхню віру, мову, національну культуру. За прикладами далеко ходити не треба. Досить подивитися в історію України. Поляки надавали окатоличеним, споляченим українцям маєтності, вищі шляхетні становиська, навіть королівську корону. Російські царі надавали зрадникам українського народу та національних республіканських традицій, тим, які зрікались рідної мови та сприяли русифікації українців, дворянські права, давали землі, кріпаків, урядові посади, військові чини. А тих, хто обстоював права народу, був вірним його сином, запроторювали в монастирі, на каторгу, в солдати.

На жаль, і сьогодні на Донеччині нерідко можна зустріти тих, хто блюзнірствує над українцями, їхньою мовою та культурою. А що зробиш? Затопити в пику такого колоніста-плантатора — злочин, виступити десь на зборах — не дадуть слова, зацитькають, написати до газети — не надрукують, у суд не приймуть — немає закону. Отже, безвихідь. Єдине, що залишається — терпіти. А терпінню ж може прийти й кінець.

З увагою читаючи статті та книги, я ніяк не можу перенести понять "інтернаціоналізм", "дружба народів", "патріотизм" на живу, конкретну дійсність Донеччини. Адже інтернаціоналізм у теорії — це взаємна повага народів; дружба народів — взаєморозуміння, взаємопідтримка, солідарність, патріотизм — щира любов до свого народу. А в нас, на Донеччині, інтернаціоналізмом називають мішанину людей різних націй та народностей, які або соромляться називатись іменем свого народу, або й називаються татарами, греками і т. д., але всі хором зневажають народ, на землі якого живуть, на шії якого їдуть, хліб якого їдять та закалюють землю, культуру, традиції українського народу. І українці не мають ніяких можливостей боронитись. По-моєму, тут інтернаціоналізмом і не пахне.

Українці, що народилися і виростили на Донеччині, соромляться признаватися, що вони українці, соромляться говорити українською мовою, бо їх називають "хахлами", "бандерами"... Ні, таке становище не має нічого спільного з інтернаціоналізмом.

Зараз у пресі наполегливо пропагується єдність трьох братніх народів, теорія "спільної колиски", "провідна роль російського

народу". Я не історик і не буду висувати своїх теорій чи гіпотез. Але ця теорія, на мою думку, як українця, дуже шкодить розвиткові української культури та культурному поступові всього СРСР. На основі цих теорій складається хибна думка, що українець, білорус чи росіянин — то одне й те ж. Чому ж тоді росіянин не засвоїв українську чи білоруську мову та культуру? Чому ж тільки "меншим братам" надано право, а точніше обов'язок, засвоювати російську? Тут уже від братерства нічого не залишається. Якщо навіть теорія "єдиної колиски" справедлива (я в неї не вірю), то в ході історичного розвитку протягом цілого тисячоліття склались три зовсім окремі нації.

Я не хочу асимілюватися, не хочу стати безбатченком. Я не хочу, щоб асимілювались росіяни, греки, татари, євреї. Хай кожний народ живе на своїй землі, творить у міру своїх сил культуру, множить і діє на користь всього людства, у братній співдружності (а не як держиморда). Я категорично проти "добровільної" асиміляції українців, зокрема моїх земляків-донбасців...

"Так хоче народ", — може дехто сказати у відповідь на мої болі щодо занедбання рідної мови, "добровільної" асиміляції моїх земляків-донбасців. Але ж народ століттями терпів (що те саме, що й "хотів") кріпацтво, зокрема в Росії. Український народ "хотів" колонізації? Народ "хотів" Сталіна, Гітлера, "хоче" Мао Цзедун і т. ін.?.. Народ хотів, а часом і тепер хоче полювання на відьом та гайдамаків. Народ "не хотів" Шевченка — і він служив рядовим в Орській фортеці. Народ "не хотів" Драгоманова — і він усе життя провів у еміграції. Народ "не хотів" Герцена, Бакуніна, Лаврова — і вони дзвонили в "Колокол", тікали з тюрем та каторги. Отже, посилення на "хотіння" народу не витримує критики. Історично так склалося, що народ "хотів" і "хоче" того, що йому наказують хотіти...

Тяжке матеріальне становище під ярмом польських, російських, австрійських та інших поміщиків і капіталістів, національний гніт на власній землі розкидали безліч українців по всьому світу. Приємно читати й чути, що значна частина українців протягом багатьох десятиліть зберегла своє національне лице, національну культуру, мову і в Радянському Союзі (за межами України) і на інших континентах. І тому так боляче бачити, як самознищуються українці на Донеччині».

Із Довженкових щоденників

«22.09.1945

Одне мені треба. Щоб не одібрала в мене доля сліз і плачу по п'ятнадцяти мільйонах смертей мого нещасного вимученого народу. Коли подумаю, що сталося й що робиться, скільки страждань, кривди, смерті, жорстокості нелюдської, неземної, пекельних мук,

нечуваної люті катувань, неправди, прихованих скорбот, лжі, за-
слань і розстрілів. Скільки нелюбові до народу і боязні його не-
всипущого духу! Боже мій... Скільки розбитих духовно й фізич-
но сердець. П'ятнадцять мільйонів трупів і вигнанців. Я не знаю
нічого страшнішого на світі. Що "Повість полум'яних літ"? Хіба
таку писати повість про смертельну рану народу? Трагедію треба
писати, новий Апокаліпсис, нове "Дантове пекло". І не чорнилом
у Москві, а кров'ю і сльозами, мандруючи по Україні, в убогих
хатах, під вікнами сиріт, у пустках і на пожарищах Матері-Вдовиці.

3.11.1945

...за даними, якими вже відає уряд, "Україна втратила за час
війни тринадцять мільйонів людей. І се ще, так би мовити, з "оп-
тимістичною неточністю". Себто, коли ми додамо мільйонів два-
три, то навряд чи помилилось. До Сибіру вислали ж перед війною
півтора мільйони з Західної України, та й зараз висилають нема-
ло. А народження ввійде в норму хіба лише в 1950 році.

Таким чином, Велика Удовиця втратила сорок відсотків дітей
своїх убитими, спаленими, покатованими, засланими в заслання,
вигнаними в чужі землі на вічне блукання. А до війни, з початку
Великої Соціалістичної революції, вона втратила, крім мільйонів
загиблих в боях і засланнях політичних, ще шість мільйонів од
голоду в урожайний 1932 рік. За двадцять з чимось довоєнних
років в ній не прибавилося населення, хоч і стояла вона майже
на першому місці в Європі по народженню...

Таких утрат, замовчаних через жахливу свою правду, не знав
і не знає ні один народ на світі. І жодна людина ще не сказала
мені про сей історичний жах з плачем чи бодай би з сумом. Ні.
Або мовчать, замовчують, або байдужі, або якось всміхаються між
іншим, щоб не подумав часом хто, що їм жалько, бо се було б
"політично шкідливим"...

10.05.1946

Огні горять. Музика грає. Майорять кров'ю стяги Перемоги.
Гримить майдан Червоний під тягарем іржавої надлюдської
божественної слави. Скрегочуть танки, виють радіо-поети панегі-
рики маршалам, коням, залізу і знакам нагрудним великих подій.
Салюти. Горді плани. Міжнародний вплив. Свято Перемоги.

А на полі, позапрягавшись в плуг, напруживши м'язи і голови
зігнувши від потуги, орали вдови й корови і тихо плакали, вми-
ваючи сльозами свої права і обов'язки неухильні і найточнішу в
світі достовірність — страждання.

О світе лихий! Що тобі до них?

Вони заслонили мені світ, будь він проклят, і будь проклята моя жорстока, звіряча, лжива доба. І будь проклятий всяк, хто п'є, жере й сміється, пишучи сьогодні про добробут.

І будь проклята пафосна лож в устах його...

21.12.1946

...Розтерзана й змучена душа моя до краю. Вже не борюся я, я вже молюся Богу: "Господи, владико живота мого. Дух празності, унінія, любоначалія, празнословія не даждь ми. Дух же целомудрія, смиренномудрія, терпіння й любові даруй мені, рабу Твоєму. І, Господи Царю, даруй ми зріти мої прегрішення і не осуджати брата мого, яко благословен еси вовіки. Амінь". Я читаю оці слова великого поета Єфрема Сирина, вникаю, тягнуся усім немічним своїм єством до них...»

ПОЧАТОК НОВОЇ ДОБИ

Та не однаково мені,
 Як Україну злії люде
 Присплять, лукаві, і в огні
 Її, окраденую, збудять...

Т. Шевченко

“Перебудова”, проголошена компартійним керівництвом у 1985 році (тобто саме в той час, коли згідно зі “всенародно обговореною і одноголосно схваленою” програмою партії мав розпочатись у нашій країні обіцяний ще Леніним комунізм — земний рай, найвища стадія розвитку людства) вже наприкінці 80-х років благополучно наближалась до свого невідворотного кінця — давно очікуваного розвалу радянської імперії.

Займалась вранішня зоря, яка несла надію на оновлення, демократизацію й гуманізацію суспільства, а це означало сподіваний крах антилюдської комуністичної диктатури. Наприкінці 1989 року в ряді “союзних республік” мова корінної нації була проголошена державною, а 1991 рік став початком незалежності колоній, які до цього називались “рівноправними суверенними радянськими державами”. Комуністи панічно залишили свою партію, наступило, здавалось, здійснення мрій чесних трудівників.

Однак... Подальший шлях виявився непевним, важким, сповненим небезпек. Ніщо не приходить легко.

Закон про мови в Українській РСР був прийнятий Верховною Радою УРСР 28 жовтня 1989 р. і почав діяти з 1 січня 1990 р. Незабаром була розроблена і спеціальною постановою Ради Міністрів схвалена (набирала чинності закону) “Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”. Стисло зупинимося на основних положеннях цих двох документів.

Згідно із Законом державною мовою в Україні є українська мова. У зв’язку з цим республіканські і місцеві державні та громадські органи, підприємства, установи й організації мають створити всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею (*стаття 2*).

Разом з тим держава створює необхідні умови для розвитку й використання мов інших національностей в республіці, тому в роботі державних і громадських органів, підприємств, установ, організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, можуть використовуватись поряд з українською і їхні національні мови (*стаття 3*).

Стаття 11 зазначає, що мовою роботи, діловодства і документації, а також взаємовідносин державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій є українська мова. Але у випадках, передбачених Законом, мовою роботи, діловодства і документації поряд з українською мовою може бути і національна мова більшості населення тієї чи іншої місцевості, мова, прийнятна для населення даної місцевості.

Згідно із *статтею 15* мовою з'їздів, сесій, конференцій, пленумів, засідань, зборів, нарад, інших зібрань державних, громадських органів, підприємств, установ і організацій є українська мова. Однак у цих випадках Закон передбачає використання поряд з українською і національної мови більшості населення тієї чи іншої місцевості, мови, прийнятної для населення даної місцевості.

Документація про вибори народних депутатів місцевих, республіканських і союзних органів державної влади оформляється українською мовою (*стаття 16*).

Судочинство на території України здійснюється українською мовою, але може здійснюватися національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості, мовою, прийнятною для населення даної місцевості (*стаття 18*).

Юридична допомога громадянам і організаціям подається українською або мовою, прийнятною для сторін (*стаття 23*).

Мовами двосторонніх міжнародних договорів України, а також угод громадських органів, підприємств, установ і організацій України з громадськими органами, підприємствами, установами та організаціями інших держав є українська мова та мова іншої сторони договору чи угоди (*стаття 24*).

Абітурієнти, які вступають до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів республіки, складають конкурсний вступний екзамен з української мови (*стаття 29*).

Поштово-телеграфна кореспонденція від громадян, державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій для пересилання в межах республіки приймається українською або російською мовою (*стаття 34*).

Тексти офіційних оголошень, повідомлень, плакатів, афіш, реклами та ін. виконуються українською мовою. Поряд з текстом, викладеним українською мовою, може бути вміщено його переклад іншою мовою (*стаття 35*).

Маркування товарів, етикетки на товарах, інструкції щодо користування товарами, виробленими в Україні, виконуються українською мовою (*стаття 36*).

Цілий окремий (п'ятий) розділ, присвячений мові назв, забезпечує право громадян України іменувати згідно з національними традиціями, а передачу їхніх імен з національної мови українською мовою вимагає подавати у транскрипції відповідно до норм українського правопису.

Паралельно Верховною Радою була прийнята й постанова про порядок введення Закону про мови, якою передбачалось поступове впровадження в усі сфери суспільного життя окремих положень Закону — протягом трьох-п'яти-десяти років, а 12 лютого 1991 р. спеціальною постановою Ради Міністрів була схвалена "Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року".

У преамбулі Програми сказано: "Українська мова — це мова багатовимірної мільйонного народу, що стала однією з найбагатших мов світу і може задовольнити потреби суспільства в спілкуванні, розвитку культури, освіти, науки й техніки. Тому нічим не виправдане звуження сфери функціонування мови корінного населення державному, економічному, політичному та громадському житті. Демократизація суспільства ставить вимогу відродження української національної культури й мови, вільного розвитку культур і мов інших національних груп, які проживають у республіці".

Програма конкретизує строки запровадження статей Закону про мови по окремих регіонах республіки й націлює державні та громадські органи, підприємства, установи й організації на здійснення організаційних, кадрових, матеріально-технічних і фінансових передумов для реалізації положень Закону.

У Програмі говориться про те, що при проведенні атестації працівників державних, громадських органів та організацій слід визначати строки й відповідні форми оволодіння ними українською мовою, а в разі необхідності — й іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

Для вивчення та поглибленого оволодіння українською мовою, а в разі необхідності — й іншими національними мовами в обсязі, потрібному для виконання службових обов'язків працівниками державних і громадських органів, — говориться в Програмі, — слід створювати в галузевих інститутах, підприємствах, в установах спеціальні групи. Відповідальність за організацію цієї роботи покладена на керівників підприємств, установ та організацій. Ставиться вимога організувати вивчення спеціальної термінології та нормативів працівниками, які беруть участь у виготовленні технічної та проектної документації українською мовою.

Офіційні документи, що посвідчують статус громадянина — паспорт, трудова книжка, документи про освіту, свідоцтво про народження, свідоцтво про одруження, а також документи про смерть особи — виготовляти українською та російською мовами. Відповідно до чинного законодавства слід заповнювати вказані документи також українською та російською мовами.

Необхідно згадати і такі положення Програми: всіляко сприяти відновленню, розширенню функціонування української мови в навчально-виховних закладах, пропаганді українського літератур-

ного мовлення, виховувати в молоді шанобливе ставлення до національної гідності людини, її культури й мови. Здійснювати поступовий перехід на навчання українською мовою у вищих і середніх педагогічних навчальних закладах. Створювати умови для вивчення української мови студентами й учнями, які не володіють нею.

З викладеного видно, що всі статті Закону й програма його реалізації мають найдемократичніший характер, враховані й поважаються національно-культурні інтереси всіх народів, що проживають на території нашої республіки. Але, як слушно зазначає директор Інституту української мови Національної АН України О. О. Тараненко, "виходячи з історичних і мовно-культурних особливостей формування етнічного складу населення України, де кількісну перевагу на всій території, крім Криму, становлять українці, роль державної і тим самим офіційної мови в Україні має виконувати одна мова — українська". Однак втілення в життя пунктів Закону та Програми наштотувались у деяких регіонах України на шалений опір антиукраїнськи настроєної частини нашого суспільства, так званих колишніх. До того ж розглядуваний нами Закон не передбачає ніяких санкцій щодо тих, хто не виконує його статей. Відомо, що від перемоги на Куликовому полі до остаточного звільнення росіян з-під монгольського ярма минуло рівно сто років, так само й у нас: поступове й неухильне зміцнення української державності обов'язково приведе до утвердження української мови в усіх сферах державного і громадського життя. Процес цей за несприятливих умов може затягнутися.

Згідно з прийнятою на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року Конституцією України "Державною мовою в Україні є українська мова" (стаття 10).

24 серпня 1991 р. було проголошено "Акт незалежності України". Ось його текст:

"Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла над Україною у зв'язку із державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

Продовжуючи 1000-літню традицію державотворення в Україні, Виходячи з права нації на самовизначення, передбаченого статутом Об'єднаних Націй та іншими міжнародно-правовими документами,

Здійснюючи декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада УРСР урочисто проголошує незалежність України та створення Самостійної Української Держави — України.

Територія України є неподільною і недоторканною.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

Постановою Верховної Ради УРСР проголосити 24 серпня 1991 року Україну демократичною державою.

З моменту проголошення чинними в Україні є тільки Конституція України і її закони, урядові постанови та інші законодавчі акти Республіки.

Дня 1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження Акту незалежності.

24 серпня 1991 року

*Голова Верховної Ради УРСР
Леонід Кравчук*

1 грудня 1991 року був проведений республіканський загальнонародний референдум на підтвердження Акту незалежності. За незалежність України проголосувало понад 90 % населення України. Це був величезний тріумф демократичних сил. Референдум усьому світові показав, що народ України бажає будувати власну державу.

Здавалось, “мета вже близько, іти недалеко”, наслідки колоніального поневолення незабаром зникнуть “як роса на сонці”. Однак, не так сталося, як переважній більшості громадян бажалось, ейфорія поступово розвіювалась. Кардинальна ломка всього суспільно-політичного укладу життя — процес болісний, складний, тривалий. Щоб вийти з того глухого кута, в який зайшла радянська економіка, система господарювання, потрібні були неабиякі зусилля, причому організовані, цілеспрямовані. Як відомо, “кадри вирішують усе”, а тим часом при владі, в економіці, адміністрації залишилися ті ж самі особи, які й не хотіли реформ, і не вміли їх проводити, і в переважній більшості негативно налаштовані до українства.

На шостому році незалежності України з усією гостротою продовжує стояти питання про впровадження державної мови в установах України. Цей стан підтримується кількома факторами: безконтрольним функціонуванням на території України інформаційно-пропагандистського поля Росії, економічною кризою, яка підриває віру в національну ідею, відсутністю уваги до проблеми з боку державних органів виконавчої влади, у коридорах найвищих державних установ України звучить мова чужої держави. Деякі нардепи, чиновники кабінету міністрів та президентської адміністрації не вважають за потрібне спілкуватися державною мовою, забуваючи, що на їхню позицію дивляться мільйони людей.

Стурбованість з приводу скорочення вживання в Україні української мови висловив в інтерв'ю для телепрограми “Вікно в Америку” й відомий американський вчений та політик Збігнєв Бжезінський.

Про курйозний факт розповіла газета "Голос України"¹. З робочим візитом місто Суми відвідав тодішній Посол США в Україні Роман Попадюк. Переговори в облдержадміністрації свідчили про взаємну зацікавленість обох сторін у співробітництві. Однак не можна позбутися почуття сорому за наших керівників: вітальне слово Посол США, демонструючи повагу до країни свого перебування, виголосив українською мовою, так само вчинили й особи, які супроводжували його. А наші земляки-керівники — російською. Здивувався пан Посол і далі став розмовляти англійською мовою, з якої на російську спеціально для шановних господарів перекладали.

Ось рядки з листа Ніни Григоренко з Луганщини²: «Незабаром моє 50-річчя. Страшно подумати, аж не віриться. Життя минає, а фальш — неминуча, живе, жалить... І суцільне довколишнє фарисейство без кінця і краю... Фальш у червоній вивісці на півнеба: "Завод резино-технических изделий — ударная комсомольская стройка". Тими "ударниками" були зеки та ми — жовтодзобі випускники ПТУ. Зараз завод простоє».

За річкою Айдар — село Половинкине, що біля траси Луганськ — Харків. Тут народився великий подвижник і мученик за Україну Іван Світличний (про якого в сільській середній школі, яку я закінчила із золотою медаллю, і досі нічого не знають).

У моїй області народився Микола Руденко, український поет європейського масштабу Василь Голобородько. Працюють поети Ганна Гайворонська, Антоніна Листопад, Раїса Лук'янчук, Леонід Стрельник, Іван Низовий... Але щоб дізнатися про них, мені треба було опинитися аж у Галичині. А у нас України нема — ні в слові, ні в думці, ні в душі. Вона існує хіба лиш у спогадах старих людей, які пережили голодомори та війни».

Цікаву зарисовку деяких представників колишніх, зокрема "русскаяязычного населения", подає письменник Анатолій Криворотько у газетній статті під влучною назвою "Смілянський чортополох"³. Автор пише: «У чорній справі денационалізації України неабияку роль зіграло й союзне "міністерство путей сообщения", що не визнавало навіть липових меж так званих "соціалістических республік", користуючись виключно російською мовою. Це теж була школа яничарства як для власних службовців, так і для всього населення країни».

Однак досить поїзду потрапити на колії Одеської залізниці, як на пасажирів налягає жахливе минуле, від якого не спекатися, бо чужа топоніміка, як і в попередні літа, шпарить по-московському. Можна тільки пошкодувати, що "ордена Крас-

¹ Газета "Голос України".— 1993, 29 липня.

² Газета "За вільну Україну".— 1994, 2 серпня.

³ Газета "Українське слово".— 1995, 6 липня.

ного Знамені” Одеса у такий спосіб глумиться над Шевченківським краєм. А в місті Смілі Черкаської області цей глум ще обурливіший. Тут дві залізничні станції: рядова — однойменна і друга, вузлова, — Тараса Шевченка. Коли б великий Кобзар побував на ній, його гніву не було б меж. Не пошаною до поета, а зневагою і насміхом постають із мармурової дошки вокзального приміщення слова одіозного Ілліча про “неможливість” суверенності України. До чого вони тут? Хто їх і нині вбиває цвяхами в голови українців, у тисячний, мільйонний раз акцентуючи на меншовартості нашого народу, який буцімто без російських пролетаріїв — ніщо.

Уже з позірного погляду розумієш, яким політичним силам належить влада як у місті, так і в районі. Збережено усі до єдиного колгоспи і їхні тоталітарні найменування. Один із них — “Серп і молот”. Контора цього господарства розмістилася у селі Плоскому. Біля неї, як у старі часи, бовваніє дошка пошани. Тільки прапор відсутній. Піднести традиційний червоний не зважилися, синьо-жовтий не побажали...

Піднявшись на другий поверх, зупиняюсь вкопанім. Не можу перевести подих. Прямо переді мною постає комуністичне капище. З одного боку — скульптура погруддя Ілліча, з другого — величезні кольорові портрети, що зберігають свіжість фарб. На них Маркс і Ленін. Ілліч ліплений приглядається до Ілліча мальованого. Відвертий несмак, але яка ідейна висота! Між портретами у простінку — скляний сховок для трьох пам’ятних червоних прапорів найвищих імперських інстанцій, вручених колгоспу за щедрість української землі, вивезену на відгодівлю імперії. І свідчення цього — у відповідних дипломах із сап’яновими палітурками. Обстановка святості, що мусить приводити до катарсису.

А далі по коридору — службові кабінети, і на одному з них табличка з написом “секретар партійної організації”. Вказано години прийому. Я не втримався, зайшов.

— А яку партію ви репрезентуєте? — запитав я в секретаря осередку Миколи Кацокона.

— Комуністичну. В нас не було жодного дня перерви. Усі ці роки регулярно відбувалися збори, члени КПРС платили внески. Вони, як і раніше, займають у нас керівні посади. Щоправда, організація зменшилася з 65 чол. до 17 чол., але залишилися справжні. Приймаємо нових членів.

— Чим же ви займаєтеся?

— Політико-виховною роботою. Звичайно, що й голова колгоспу Іван Пічкур — комуніст.

— У нас нема жодного фермера, — похвалився мені змістом цієї роботи сам Пічкур.

Керівник “Серпа і молота” очолює на Черкащині обласну раду колгоспів і входить у проводи десятка всеукраїнських селянських

організацій лівого спрямування. На останніх президентських виборах був довіреною особою Леоніда Кучми.

— Президент нашого довір'я не виправдав, — підсумував Пічкур цей період свого життя. — Прихилився до західних держав і підтримує їхню політику. Одна тільки наша область протиставилася їй і, слава Богу, тримається. Які герівніки, така й держава!

Я не зрозумів уперше почутого слова “герівніки” і тому перепитав, що воно означає. Співрозмовник відповів, що вислів походить від дієслова керувати і повторив неологізм удруге, вклавши в нього іронію, глузування і класову ненависть, на яку тільки був здатний. Глул адресувався Україні.

А така “політико-виховна робота” відкрито проводиться на Черкащині не в одному селі і не в одному районі. Про те, що стоїть за цим, повідали органи ЦК партії “Союз комуністів” та “Голос комуніста” за 1995 рік. Там, зокрема, вимагалось “одним сплоченим отрядом комуністів повести трудящихся на активную борьбу за восстановление и развитие социализма, утверждение советской власти трудящихся, воссоздание Союза Советских Социалистических Республик... Не останавливаться перед жесткой экспроприацией не только компрадорского, но и национального капитала”. Чортополох збирається стати кривавим».

Як тільки Леонід Кучма в своїй інавгураційній промові заявив про надання статусу офіційної російській мові, “русскоязычники” відразу помітно активізувались. Наслідком чого вже на 1 вересня 1994 року в ряді областей і міст України зменшилася кількість шкіл і класів з українською мовою навчання. Найперше це стосується Донецької області, де за офіційною статистикою українською навчається 9,5 відсотка першокласників, Луганської, де не було відкрито жодного з 67 запланованих українських класів, а також Одеської, Миколаївської та Сумської областей, міст Полтави, Кривого Рогу та інших. У Харкові шовіністичні сили організують “заяви батьків” про переведення їхніх дітей на російську мову навчання. Колегія Міносвіти ухвалила рішення про збільшення випуску російських підручників, хоч нині катастрофічно не вистачає саме українських, а заступник міністра освіти Зайчук порадив на одній з республіканських нарад обласним керівникам освіти закривати українські класи, що були відкриті в російських школах, — з метою економії коштів та з причини їх малокомплектності. Почало згортатись україномовне навчання й у вищій школі та ПТУ після виступу колишнього прем'єр-міністра В. Масола, який роз'яснив освітянам, що не можна “перебільшувати” важливості мовного питання.

“Тідний внесок” в освітньо-мовну політику в Україні роблять і шовіністично настроєні депутати Верховної Ради, зокрема ті її члени комісії з питань науки та освіти, які пропонують, аби

Міністерство освіти зробило російську мову загальнообов'язковою для всіх учнів, незалежно від національності. Водночас посилювались нападки на затверджену Всеукраїнською нарадою "Концепцію національного виховання"⁴ та на управління виховної роботи, яке ту концепцію, засновану на державницьких принципах, підготувало.

У яких умовах відбувається "насильственная українізація", свідчить хоч би такий епізод, описаний Олександром Польченком у статті "Перше вересня в Криму"⁵. Йдеться про український клас, який було відкрито в одній із шкіл м. Сімферополя на прохання батьків: «Перше вересня 1993 року, м. Сімферополь, школа № 10, 8 година ранку. Схвильовані батьки і радісні діти. Всі чекають першого дзвоника. Дзвенять голоси дітей і гудуть голоси батьків. Кожен знає, де стоїть його клас. Галас, сміх, вітання один одного зі святом. Квіти, квіти, квіти. Серед цього моря квітів і наші милі першокласники та їхні батьки, які вирішили повести своїх дітей у перший клас з українською мовою навчання. Вони знають, що їм треба стояти біля другої колони і чекати свого вчителя, який виведе діток на урочисту лінійку, після чого вони стануть учнями, а вчитися будуть мовою своїх батьків, мовою, якою говорили їхні дідуся й бабусі!

Ось уже до всіх перших класів підійшли вчителі й готують дітей до початку свята.

Чому ж наші діти стоять самі? Де Тетяна Іванівна Маслова, завуч СШ № 10, яка мала вивести дітей на лінійку і провести з ними перший святковий урок? І це та Маслова, яка відмовляла батьків від їхнього рішення вчити дітей у "рідному" класі. Ось всі перші класи струмочком полились на площу перед школою, попереду кожного класу йшла вчителька. Радість — через хвилину всі вони стануть учнями.

А наші маленькі українці стоять покинуті, нікому не потрібні, ніби не для них написано в кримському законі з освіти: "мають право вибирати мову навчання". Вони хоч і маленькі, але ж починають хвилюватися: чому їх ніхто не хоче вести в першокласники? Бліді батьки вже все зрозуміли. Їх знову ошукали. Адміністрація школи, яка вперто умовляла їх не вести дітей до першого українського класу, в день, святковий для всіх першокласників, вирішила провести ще один експеримент над дітьми й батьками...

Таким був початок. Потім не було підручників, не було приміщення для українського класу, не було вчителя, не було, не було...»

Ситуацію, що склалась в Україні, інакше, як тривожною, не назовеш. Спротив широкому використанню мови корінного на-

⁴ Газета "Освіта".— 1994, 2 серпня.

⁵ Газета "Східний часопис".— 1993, 16 листопада.

селення нашої республіки подибуємо часто і густо, українська мова залишається “страхопудом” для російськомовного Криму, Донецька, деяких інших міст південно-східної України. Прихильники “единой и неделимой” залякують обивателя насильницькою українізацією. Насправді продовжується, як і раніше при Союзі, деукраїнізація. Ось які матеріали на своїх шпальтах опублікувала газета “Культура і життя”⁶. Голова і секретар Євпаторійського товариства української мови В. Мельник та А. Гаврилюк пишуть: «В усіх дитячих садках та школах єдиною мовою виховання лишається російська. Невже ми й надалі розглядатимемо дітей різних націй як сировину, однорідну безлику масу, з якої надалі ліпитимемо “будівників комунізму”, що не знають рідної мови, своїх коренів?

Під час кампанії за утворення Кримської автономії скільки було обіцянок оперативно вирішувати різноманітні питання на користь вільного розвитку націй і народностей! Чому ж цю проблему замовчують преса, радіо і телебачення Криму? Ми проти мітингів, бойкотування російських дитсадків, шкіл. Але неприховане ігнорування прав і свобод українців принижує нашу національну гідність».

У “Зверненні до Верховної Ради Криму” вчителі української мови (31 підпис) із Бахчисарайського району пишуть: «Останнім часом у Кримській Республіці з’явилась тенденція до витіснення із шкіл предмета “українська мова”. Вчителі перебувають під загрозою звільнення з роботи. Колишні ж компартійні керівники області, а тепер ВР Автономної Республіки, лементують з приводу українізації краю».

Українофобські настрої штучно поширюють і в інших областях України. Так, із Дніпропетровська Е. Рілінг пише: “У нас, у Дніпропетровську, 180 шкіл російських, і тільки 2 українські, та й у них частину предметів викладають російською”. Про це ж говорять у своєму листі дописувачі з Краматорська Донецької області: “Справді, які права російськомовного населення утискують в Україні?! Мова — російська. Школа — російська. Дитячі садки — російські. Церква і та — російська!..”

Наведемо ще один уривок з листа пенсіонерки А. Романишин із Дніпропетровська⁷: «У магазині “Пчелиный мед” (пр. Калініна, 31) на моє запитання про наявність продуктів бджільництва в продажу продавщиця спершу запідозрила мене в агресивності: “Ви хатите убить міня сваей ерудіцією?”, потім рішуче і гордо заявила: “Я па-українські не панімаю”, обґрунтувавши свою відповідь теоретично: “Здесь, в Днепропетровске, не всьо Україна!”. Щоправда, слово “прополіс” все ж зрозуміла, але дуже неохоче взяла в мене

⁶ Газета “Культура і життя”.— 1991, 21 грудня.

⁷ Газета “Українське слово”.— 1996, 11 квітня.

прощі й кинула мені товар на прилавок з виразом повної зневаги до мене...»

У пресі повідомлялось, як різні “громадські організації” Запоріжжя (“Отечественный форум”, “Русь” та ін.), соціалісти-комуністи настирливо ставлять політичну вимогу — надання російській мові статусу офіційної у межах області, мотивуючи це кількома “аргументами”:

1) “Українського государства здесь нікогда не било”. Гетьманщина, мовляв, була державою, а Запорозька Січ — ні (“забули”, що сам їхній божище К. Маркс назвав Запорозьку Січ “козацькою християнською республікою”). Як відомо, вона мала свою військово-адміністративну структуру з виборним урядом на чолі і контролювала територію Півдня України, на якій зараз міститься майже шість областей.

2) “Здесь жили ногайци”. Хотілося б запитати цих теоретиків: Ви що — ногайци? А якщо “ногайци”, то до чого тут російська мова?

3) “Запарожье гаварит на русском...” Нині так, але варто запитати — чи давно і внаслідок яких причин?

Адже ще в 60-ті роки минулого століття М. Костомаров відзначав, що в Олександрівському (нині Запоріжжя) українською мовою розмовляють чистіше, аніж у Полтаві чи Харкові, і говорять українською не лише українці, а й німці, котрі російської мови не знають. Навіть перед Другою світовою війною, як свідчать корінні мешканці Запоріжжя, українська мова ще трималася в місті. Тут сталося те, що й з іншими містами, якими прокотився молюх русифікації, нещадне духовне насильство, яке комуністи прикривали “пролетарським інтернаціоналізмом” і “боротьбою з українським буржуазним націоналізмом”. До речі, в Запорізькій області мешкає понад 1 мільйон триста тисяч українців, росіян — 664 тис.

На антиукраїнських позиціях стоїть комуністична партія. Її ЦК проголошує російську мову офіційною в середовищі комуністів, отже, якби комуністи прийшли до влади, ця мова стала б державною, а сфера вживання української мови визначалася б не потребами українського народу, а рішеннями ЦК КПУ. Сьогодні вони ще не при владі, тому не заперечують державності української мови, хоч вперто вимагають надання російській мові статусу офіційної.

Антиукраїнська сутність комуністичної партії України полягає і в тому, що вона хоче будувати комунізм у рамках російської імперії, хоча обіцяє “право добровільного входження в Союз і виходу із Союзу”, водночас посилаючись на необхідність інтеграційних процесів. Усе це наш народ уже проходив. Знову, як і в 1917 році, декларується право вільного виходу із Союзу. Але ж

тих, хто лише висловлювався за вільний вихід із Союзу, швидко ховали в тюрми, в табори ГУЛАГів.

Здобуття Україною незалежності комуністи називають “контрреволюційним переворотом”. Акт проголошення незалежності України, прийнятий 24 серпня 1991 року найвищим органом республіки, справжнє волевиявлення народу, здійснене 1 грудня 1991 року на референдумі, чим підтверджено законність рішення Верховної Ради і довіру до неї, всенародне обрання Президента України 1 грудня 1991 року — все це “контрреволюційний переворот”! Можна зрозуміти прагнення ЦК КПУ проаналізувати і розібратися в тому, що відбулось у державі після 1991 року. Але після “контрреволюційного перевороту” об’єктивність аналізу виликає сумнів. До речі, Верховна Рада, що прийняла Акт незалежності, на 85 % складалась із комуністів — “ленінської гвардії планети”, чому ж раптом вони стали “антинародними силами”? У своїх офіційних документах комуністи твердять, що “власть захватили представителі агресивних націоналістических кругов”. Виникає питання — хто має більшу владу за ту, яка зосереджена в руках Президента, Голови Верховної Ради, прем’єр-міністра? Саме комуністи виявили їм довіру і підтримку. Як сталося, що вони вже представляють “агресивні націоналістичні кола”?

Зчиняють галас, що “йде насильницька українізація освіти”. Ми вже наводили факти, які свідчать, що триває русифікація, вона навіть набирає прискорених обертів. Твердять, що “розпалюються антиросійські настрої”. Хто і де це робить? Навпаки, ми є свідками розпалювання в українській державі антиукраїнських настроїв.

“Здійснюється нова фальсифікація історії”. Це одне з найбільш дивних тверджень комуністичної пропаганди: адже саме комуністи впродовж 70 років займались фальсифікацією історичних подій, переінакшуючи їх тлумачення залежно від кон’юнктури. Під різним приводом зазнає шалених атак українська національна символіка.

Особливо сильний опір впровадженню української мови як державної в школах навіть у місцевостях з переважно українським населенням спостерігається в Криму. На одну з причин цього явища вказує А. Зіневич із Сімферополя⁸. Він пише: «Чи не найбільше колишніх чекістів перебуває зараз у Криму, особливо багато їх замешкало в курортних містах сонячного півострова. Висока щільність імперських аргусів у Криму не дивує, якщо взяти до уваги, що в СРСР, за оцінкою фахівців, ця “служба” налічувала бл. 500 тисяч осіб (тут ще виникає питання: куди дорахувати прикордонні війська КДБ), і це без стукачів та сексотів. Цих “добровільних помічників” на кінець правління Сталіна було, за даними сучасного російського історика Дмитра Волкогонова, 11 мільйонів».

⁸ Газета “Шлях перемоги”.— 1995, 28 жовтня.

Минули ті часи, коли О. І. Солженіцин був мало не прапором боротьби з тоталітарним режимом, коли його книгами зачитувались. У своїх публічних виступах останніх років він зарекомендував себе великодержавним шовіністом, недругом народів, які звільнилися з-під опіки російської імперії. Особливо недружелюбними є наскоки письменника на Україну. Він не бачить страждань та поневірянь народів, яких доля завела у російську тюрму народів, його не обходить те, що будь-яка нація, велика чи мала, має право на власну історію, культуру, незалежне існування. Процитуємо дещо з інтерв'ю Солженіцина американському журналу "Форбс". На слова кореспондента журналу: "Колишній радник з національної безпеки США Збігнев Бжезинський ...стверджує, що Сполучені Штати повинні захищати незалежність України", Олександр Ісаєвич відповів: "Подавляя в 1919 Украину, Ленин в утешение ее самолюбию прирезал к ней несколько русских областей, никогда в истории не входивших в Украину, восточные и южные территории нынешней Украины. В 1954 году Хрущев, произвольным капризом сатрапа, подарил Украине еще и Крым. Но даже и он не догадался "подарить" Украине Севастополь — отдельный в СССР город центрального подчинения,— так это сделал за него американский Госдепартамент: сперва устами американского Посла в Киеве Попадюка, а затем и в более высокой своей инстанции".

Насправді відомо інше: немало територій, заселених переважно українцями, Ленін прирізав до Росії. Маються на увазі Білгородщина, ряд регіонів Курської, Воронізької, Ростовської областей, Кубань.

Ще більш дивна відповідь Солженіцина й на інше питання: "Хіба Росія не являє загрози для деяких держав, колишніх складових частин СРСР, особливо для України?"

"Вот вообразите себе,— мовить Солженіцин,— что в один прекрасный день два — три юго-западных штата в 24 часа объявили себя не зависящим от США суверенным государством, где единственным языком утверждается испанский, а все англоязычные жители, хотя бы их роды и жили там уже 200 лет, должны за 1—2 года сдать экзамен по испанскому языку и присягнуть новому государству... Какова бы была реакция Соединенных Штатов? Да немедленное военное вмешательство. А Россия вот именно так, в 24 часа лишилась 8—10 чисто русских областей..."

Виходить, на його думку, колишні союзні республіки всьогонавського штати, а точніше російські губернії, і він жалкує, що Росія досі знову не окупувала їх.

Щоб проілюструвати, як "в утешение самолюбию Украины прирезали к ней чисто русские области", наведемо фрагмент цікавого документа, опублікованого в газ. "Українське слово" 13 жовтня 1994 р. Крім того, деяким іншим діячам також варто було б

ознайомитися з тим, як їхні попередники — товариші більшовики — починали “писати” радянську сторінку нашої історії. Саме той час містить відповіді на багато питань сьогодення, зокрема про територіальну цілісність нашої держави, її кордони.

На початку 1920-х радянське керівництво України у переговорах з представниками сусідньої “братньої” республіки намагалось, взявши за основу етнографічний принцип, розв’язати проблему території з переважаючим українським населенням. До речі, українці Воронізької та Курської губерній відразу ж після повалення самодержавства домагались негайного приєднання їх до України. Однак що з цього вийшло — відомо всім.

“Копія

В Політбюро ЦК РКП (б)

Суть питання. Вношу на розгляд Політбюро ті суперечності, які виникли під час роботи Комісії по врегулюванню кордонів між РСФФР та УСРР.

Суперечності ці полягають у тому, що 1) представники РСФФР опротестовують в ЦК рішення Комісії, в силу яких до УСРР приєднуються частини Курської та Воронізької губерній; 2) представники УСРР опротестовують ті рішення Комісії, через які відхилено клопотання УСРР про приєднання до неї другої частини Курської та Воронізької губерній. Іншими словами — УСРР намітила свій проект врегулювання кордонів. Задоволена УСРР лише частково, але й проти цього часткового рішення протестує РСФФР.

Принципи, покладені в основу врегулювання кордонів. Комісія, обміркувавши питання “Про принципи, що повинні лягти в основу врегулювання кордонів”, одностайно ухвалила:

в основу врегулювання кордонів між УСРР та РСФФР покласти ознаку етнографічну, в розумінні приєднання до даної республіки безпосередньо прилеглих до неї територій, заселених в абсолютній або відносній більшості населенням національності республіки.

Заявка УСРР. Під час роботи Комісії було встановлено, що кордони між УСРР та РСФФР підлягають, згідно із заявкою представників УСРР, врегулюванню включенням до складу УСРР частини території РСФФР, а саме:

1) від Гомельської губернії — одна волость Новозибківського повіту;

2) від Брянської губернії — 11-ти сіл по Севському та Трубчевському повітах;

3) від Курської губернії — а) 10 волостей Путивльського повіту, б) 7-ми волостей Рильського повіту, в) 7-ми волостей Суджанського повіту, г) 15-ти волостей Грайворонського повіту, д) 1 волость Обоянського повіту, е) 14 волостей Білгородського (цілком), ж) Корочанський повіт (також цілком), з) 8 волостей Н.-Оскольського повіту;

4) від Курської губернії (так в документі, йдеться ж про Воронізьку губернію): а) Валуйський повіт, б) Острогозький повіт (південну частину), в) Россошанський повіт, г) Богучарський повіт, д) Павловський повіт, е) Калачевський повіт (частина).

Думка РСФРР. З другого боку, представники РСФРР від самого початку робіт зазначали, що в прикордонних районах Курської та Воронізької губерній спостерігалось яскраво виявлене через-омужжя розселення українців та великоросів, і вважали за необхідне покласти в основу не лише етнографічні, а й такі ознаки: економіка, зручність адміністрування, політична ознака.

Обстоюючи цю точку зору, представники РСФРР вважали за можливе провести лише часткове виправлення кордонів...

Рішення Комісії. Для вирішення всіх питань Комісія отримала цілком вичерпний матеріал від Курського, Воронізького губвиконкомів, ЦСУ України та РСФРР. Задля вивірки цих матеріалів було утворено технічну підкомісію у складі тт. Єгорова (СРСР), Троїцького (РСФРР) та Вдовиченка (УСРР). Підкомісія, вивіривши наданий матеріал, склала доповідь, а Комісія, що погодиласть із її вичерпністю, на підставі цієї доповіді виносила свої рішення.

Рішення Комісії звелось до наступного: 1) Гомельська та Брянська губ. Одностайно вирішено питання про віднесення до складу УСРР незначних територій Гомельської та Брянської губерній, головним чином з метою випрямлення кордонів і без порушень етнографічної та економічної ознак.

2) Курська губернія —

а) Путивльський повіт віднести до складу УСРР (одностайно),
б) Рильський п. — 7 волостей, на які претендує УСРР (Глушковська, Кобильська, Кульбатинська, Сніготовська, Сухановська, Теткінська та Коров'яківська волості (населені переважно українцями, 62 %), але беручи до уваги, що обслуговування цих волостей з Рильська значно зручніше, ніж із Сум, і що Комісія на першому своєму засіданні встановила, що стосовно цих одиниць слід брати до уваги також адміністративну зручність — клопотання УСРР відхилено.

в) Обоянський повіт — залишити в межах РСФРР...

Острогозький, Россошанський, Богучарський, Павловський та Калачевський повіти залишити в межах Воронізької губернії (РСФРР), не зважаючи на те, що в цих повітах українці становлять величезну більшість.

Документ підписано 30.XI.1924 р.
Головою Комісії по врегулюванню кордонів
між УСРР та РСФРР
О. Г. Червяковим".

Засоби масової інформації Росії постійно привертають увагу громадськості до проблем так званого “русскоязычного населения” в державах, які донедавна входили до складу советської імперії. Телебачення, радіо і газети розповідають всьому світові про “русскоязычных”, які нібито зазнають утисків у прибалтійських та середньоазіатських країнах, в Україні та Молдові. Прийняті в молодих незалежних державах закони певною мірою вимагають від цих людей переорієнтації на необхідність співпраці з корінним населенням, відродження історичних цінностей, розтоптаних “інтернаціоналізмом”. Для декого, хто “приобшился к интернациональной культуре”, це рівнозначно краху. Всім зрозуміло, що росіянин і “русскоязычник” не одне і те ж. Росія виступає як “піклувальниця” про долю не тільки своїх рідних, а й за не дуже рідних російськомовних, незалежно від їх етнічного походження (білорусів, українців, молдован та ін.).

За певних обставин із цього “населення” можна створити “інтернаціональні” загони “для отражения угрозы национал-фашизма”. Інакше кажучи, формується п’ята колона, на яку в зручний час можна розраховувати для “восстановления великой и неделимой”. Роздратоване економічними негараздами “население” без особливих труднощів можна спрямувати на “последний и решительный”.

Людина, сформована на ґрунті історичної культури свого народу, спроможна ставитися з повагою до його національних надбань. Проживаючи на чужій землі, вона й не подумає викорчувувати “націоналізм” корінної нації, а співпрацюватиме з народом цієї землі, поважатиме його мову й культуру.

Без власної держави нація приречена на животіння і поступове зникнення. Лише селянський уклад життя, висока народна культура і козацький дух нашого народу дозволили йому зберегти ознаки нації. Він вижив у пеклі війн і революцій, колективізації та індустріалізації, безбожництва і голодоморів, розстрілів і висилок, морально-ідеологічної інквізиції. Однак його покалічено, особливо в Східній Україні. На місце замордованих і висланих за межі України селян поселяли чужинців. Стратеги комунізму зробили нашу землю “загальнонародною власністю”, стало “все вокруг мое”. Виростали міста з неукраїнськими школами, вузами, театрами... Народжувалося і розросталося “русскоязычное население”, виховане на традиціях “великого русского народа”, “высокой русской культуры”, “великого русского языка”, “мощи русского оружия”, “силы русского духа”. Хоча ми добре бачимо, що той народ так само, як і ми, великий хіба що тільки в своїх злиднях.

Що могло залишитися від українця, якому змалечку мало не щодня доводилось читати, слухати радіо, дивитись кінофільми про “силу”, “моць”, “величие” і на цьому фоні дізнаватись про “зрадників” України: Мазепу, Петлюру, Бандеру та їхніх “кровожерних” соратників.

Чи хотів би залишитися позбавлений правди український юнак українцем, якщо в кінофільмах типовий українець частенько подався в ролі як не поліцейя, то боягуза чи п'яниці або такого собі неотесаного селяка. Тому наша молодь втікала від українства, відмежовувалася від мови і звичаїв предків, поповнювала "рускоязычное население", сподіваючись прилучитися до "велічія".

Вийдіть, приміром, у Донецьку у вишитій сорочці і заговоріть українською мовою, як "рускоязычники" відпустять щось зневажливе. Навіть своєму сусідові, вихідцеві з західної частини України, що проживає на Донеччині багато років, не забувають наліплювати ярлики. І нікого з кураторів "рускоязычства" це не дивує.

Перспектива, що в русифікованих містах Східної і Південної України оживуть пісня, традиції і дух народу, лякає червонястих в "Гражданского конгресса", з "Славянского Союза", "соціалістів" та інших "інтернаціоналістів", які знову кличуть нас до "союзу трьох братніх слов'янських народів".

Деякі наші землячки, русифіковані українці, твердять, що самі захотіли користуватися російською мовою, бо так "сложилось", але чомусь обходять мовчанкою той факт — щоб так "сложилось", "товарищи" уложили в могили або ж просто в канави тисячі й тисячі найкращих і найталановитіших синів і дочок України, тих, які мали позитивний вплив на простий народ. До речі, вони ніколи не зазіхали на чужі землі, не ставили собі завданням знищувати мови і культури інших народів.

У 1993 р. нардеп О. Чародеев заявив, що не розмовляє українською мовою на знак протесту проти "насильної українізації". Але чомусь не чути було протестів від "товарищей" під час брежнєвських репресій та русифікації України. Тим часом місцеві "інтернаціоналісти" разом з московськими засобами масової інформації продовжують щоденно вводити в оману "население", розповідаючи йому про хижість і підступність націоналістів у нових державах СНД. Пропагандистська машина день у день підриває довір'я між людьми різних національностей. "Рупори інтернаціоналізму" дратують "население" балачками про розірвані зв'язки, про те, що в Україні бракує нафти, газу, лісу, що ми бідні й німічні. Ті балачки зводяться до обґрунтування необхідності входити у новий "союз". Невже ж наші "рускоязычники" всерйоз вірять, що Україна, ввійшовши в "економічний союз", даром одержить нафту, газ, ліс?

Стара заскорузла "гвардія" переважно корумпованих урядовців, директорів і чиновників різних рангів, голів колгоспів з тісним колом прислужників щільно обліпила державне корито. Хіба не вони виховали "колгоспно-індустріальних", "соціалістичних" злодіїв від Щолокова — до "несунів" усіх професій, а тепер лицемірно бідкаються, що Україну обкрадають різні "комерсанти". Плачуть, що зруйнувалася розподільчо-зłodійська "соціалістична система".

Заради справедливості й об'єктивності слід зауважити, що цьому шовіністичному тискові чинять опір і найбільш чесні росіяни. Як у свій час М. О. Добролюбов всупереч “володареві дум” В. Г. Белінському виступив на захист імені й творчості Тараса Шевченка, так і зараз нерідко знаходимо захисників нашої державності й волі і серед росіян. Характерним у цьому плані є опублікований газетою “Молодь України”⁹ лист підполковника С. В. Гольцева, котрий виконував свого часу “інтернаціональний обов'язок” у Чехословаччині та Афганістані, за що був нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради, орденом “За службу Родине в Вооруженных Силах СССР”, медаллю “За отличие в воинской службе”, знаком “Воину-интернационалисту”, афганською медаллю “Воину-интернационалисту от благодарного афганского народа”. С. В. Гольцев пише:

«3 часів далекої солдатської строкової служби ще й досі не можу забути трагічні обличчя та сльози відчаю в очах чехів і словаків, коли в серпні 1968 року вони побачили нас на броні танків, що просувалися містами й селами Чехословаччини. Тоді нас, молодих солдатів, дивувало таке ставлення до “гостей”. Адже ж з Москви нам пояснювали, що ми прийшли допомогти знищити контрреволюцію, яка загрожувала завоюванням соціалізму в цій державі і прагнула до її виходу із соціалістичного табору.

І “допомогли”, роздали гусеницями танків паростки демократичних змін.

Важко й боляче згадувати Афганістан. Ще важче — тих майже 14 тисяч загиблих на чужині, тисячі калік та хворих, сьогоднішніх дітей-сиріт, які зростають без тата, про вдів та сивоголових батьків, які не дочекалися рідних. Страшними пагорбками вкрилася земля України, надавши вічну домівку своїм синам. У чому вони були винні, за який “інтернаціональний долг” віддали молоді життя?

За деякими джерелами, в Афганістані загинуло близько півтора мільйона місцевого населення. Літні люди, дідуся, бабусі, жінки, діти... Минають роки, але пам'ять продовжує нагадувати про той “Афган”, про загибель друзів і товаришів.

Мені, росіянину, який народився і виріс в Україні, нині соромно за імперську політику Росії, що продовжилася вже стосовно України. Моя Батьківщина Україна ніколи не посилала своїх синів на загарбницькі війни.

Я, росіянин, вважаю себе складовою частиною українського народу. Моя Батьківщина має власні Збройні Сили, служити у яких почесно, бо служиш своєму народові. Вони існують тільки для оборони, нікому не загрожують і, впевнений, ніколи не будуть використані проти інших народів.

⁹ Газета “Молодь України”.— 1993, 29 липня.

Щоб хоч трохи очистити свою совість від гріхів, скоєних у радянській армії, я відмовляюся від усіх "інтернаціональних наград" колишньої імперії, продовжувачі якої в особі російського парламенту претендують сьогодні на українське місто Севастополь та інші українські землі. При цьому прошу не викреслювати мене з рядів тисяч бойових друзів, що воювали в Чехословаччині й Афганістані. Моє рішення — це моя совість.

Але коли в різних регіонах колишньої імперії, на територіях нових незалежних держав виникають братовбивчі війни та воєнні конфлікти, які є частиною вже знайомих та заздалегідь розписаних і підготовлених шовіністичними силами сценаріїв, за якими і нас колись втягували у війну з Афганістаном, коли ті ж сили в Росії і в Україні відверто проводять антиукраїнську політику, сіють морожечу: порушують мир і спокій в Україні, пориваються спровокувати конфлікт у Криму — складовій частині Української держави, то тут я закликаю бойових друзів зробити все можливе заради збереження громадянського миру і злагоди на українській землі. А якщо агресивні сили спробують реалізувати протиправну постанову Держдуми Російської Федерації "О статусе города Севастополя", я закликаю бойових побратимів згадати свій бойовий досвід і хай він на цей раз послужить справі, благородній справі захисту Української держави».

Про те, як іде процес "насильственої українізації" на південному сході України, пише голова Антрацитівського районного осередку "Просвіти" на Луганщині Іван Захарченко¹⁰: "Я добре пам'ятаю, як одразу після 24 серпня 1991 року правляча верхівка Донбасу "згадала", що вона є українською і... заговорила українською мовою. Без усілякої принуки і вказівок згори. Що це було? — переляк чи бажання будь-якою ціною зберегти тепленькі місця? Мабуть, — і те, й друге.

Що було далі? Національне відродження, не підтримане центральними органами влади, у регіонах уже об'єктивно не могло набрати відповідних масштабів і темпів.

Особливо це стало відчутно в нас, у Донбасі, де п'ята колона — так зване "русскаяязычне населеніє" — займає усі ключові пости, відтіснивши на задній план автохтонів цього краю — українців.

Щоб не бути голослівним — звернуся до фактів. За статистикою на півдні Луганщини (регіон, де я мешкаю, і який найкраще знаю) проживає близько півмільйона чоловік, або 1/7 населення області. За останнім переписом 1989 року українці складають тут 52 %. Звичайно, більша частина цього відсотка — це денационалізовані, з'яничарені особи. Здається, тут є над чим попрацювати державним органам влади! Та не так воно діється, як має діятись!

¹⁰ Газета "Наше слово".— 1996, № 1, травень.

У місті Антрациті на сьогодні немає жодного першого україномовного класу, а за школу такого статусу й говорити не доводиться. Це місто — єдине на весь південь Луганщини, де не намагалися створити такі класи. Колишній завідувачці міськвню М. А. Крукович це не свербіло, а сьогоднішньому — Морозову В. А. — зараз не до цього: вчителі міста страйкують, бо місяцями не одержують зарплатні... Всі клуби та Будинки культури — зросійщені. Якщо й проводиться в них щось українське, то для проформи. Ганебним явищем було, наприклад, проведення 28 червня минулого року на базі Осавулівського БК районного семінару на тему: “Національне відродження і заклади культури Антрацитівського району”. З благословення пані Милокіст — завідувачки райвідділом культури — антиукраїнське шоу почалося вже на подвір’ї Будинку культури: хлопці та дівчата — цей цвіт України — зустрічали гостей “Бариней”. Та найбільше вразив шовіністичний шабаш на сцені: тут показували... “пасіделкі данських казаків”, якими ніколи не пахло не те щоб в Осавулівці, а й у всьому таганрозькому окрузі області Війська Донського, куди раніше входив південь Луганщини. Не пахло, бо це були етнічні українські землі! Невже з 42 населених пунктів району, де лише 4 є етнічно російськими, нічого було показати з культури автохтонів-українців? Хіба оте мовне кривляння, яке лунало зі сцени: “Ваньк’я, пайдьом попойом чайк’ю” — є мірилом національного відродження донбаських українців?! Як не дивно, були на цьому заході й високі чини з області. Звичайно, тут не було вимовлено жодного українського слова, окрім автора цієї статті, який був запрошений сюди як краєзнавець.

Таке діється не тільки в Антрацитівському районі, а й у Свердловському, Краснодонському та в містах обласного підпорядкування — Красному Лучі, Ровеньках. Ровеньки — місто, яке свого часу відвідував геніальний Сковорода, — теж, як і Антрацит, по-злочинному гальмує виконання Закону про мови. Тут теж немає повноцінної україномовної школи, хоч до 60-х років нашого століття тут із 6-ти шкіл російськомовною була лише одна.

Тепер україномовні класи відкриваються, але де? — у віддалених селах і шахтарських селищах: Нагольно-Тарасівці, Пролетарському, Благівці, Ясенівському. В СШ № 4 ім. Трублаїні ще 1992 року відкрили україномовний клас, а цього навчального року закрили, бо ніхто не готував учителів до викладання в ньому. Загалом, лише в цьому місті не вистачає на сьогодні 25 учителів-україністів і це при тім, що в області є власний педінститут...

У м. Свердловську і в одноіменному районі цього навчального року працює 5 груп з українською мовою викладання серед дошкільних закладів.

Серед 40 шкіл міста із загальною кількістю 20 155 учнів (ро-

щин — 10 522, українців — 8562, інших — 1099) українських немас. У районі з 9-ти загальноосвітніх шкіл повністю україномовною є лише Медвежанська НСШ....

Не є у нас національною за духом і преса, не кажучи вже про те, що україномовну знищили (одноразовий вихід щомісяця “Луганських вістей” та “Кам’яного Броду” ще ні про що не говорить). “Жизнь Луганска”, “Луганская правда”, “Експресс-клуб”, “Субботний калейдоскоп” — ось неповний перелік антидержавних видань, які виходять на кошти народу України. Особливих успіхів в українофобстві досяг “Субботний калейдоскоп” — цей, пройнятий зоологічною ненавистю до всього українського, орган Фелікса Горелика — єврея за національністю, якому чимось не вгодила наша страдниця Україна і яку він паплюжить на всі лади. А що місцева влада?

Будучи наскрізь антиукраїнською, добираючи в своє оточення таких же україножерів, як і сама, вона всіляко заохочує і потурає цим антидержавним діям. Тобто, чинить саботаж тій державі, на шиї в якій сама сидить. До яких пір?”

Подібні до наведеного вище свідчення надходять і з інших регіонів південної та східної України. Схоже, що маємо справу зі спланованою і скоординованою кампанією. Для підтвердження цього наведемо тут ще лист голови Харківської обласної організації товариства “Просвіта” ім. Т. Шевченка професора Анатолія Кондратенка, з яким він звернувся до Голови Верховної Ради України О. Мороза, віце-прем’єра В. Дурдинця, Міністра освіти М. Згуровського та Голови Всеукраїнського товариства “Просвіта” депутата П. Мовчана¹¹:

«Після розвалу “імперії зла” і особливо після проголошення державної незалежності України у Харкові почали масово відкриватися українські класи та школи. Це не було наслідком державно-національної освітянської політики — її не було і нема. То була ініціатива “знизу”, яка, однак, гальмувалася адміністрацією. І все ж близько 40 із 170 шкіл Харкова отримали статус українських, відкрилися десятки українських класів у російськомовних школах. Багато кому це не сподобалось, особливо адміністрації міста. І вони перейшли до відкритого протиукраїнського контрнаступу. Почали масово закриватися українські класи, в яких діти провчилися кілька років; батькам відмовляють у наборі дітей до перших (українських) класів; є намагання змінити український статус деяких шкіл; україномовних вчителів тероризують і звільняють з посад.

Безумовно, такі дії травмують дітей. Це — наруга над людьми, але “батькам міста” саме це і до вподоби.

Наприклад, у Комінтернівському районі перестали набирати дітей в українські класи двомовних шкіл №№ 68, 77, 91, 151, а українська школа № 78 почала набирати російськомовні класи.

¹¹ Газета “За вільну Україну”.— 1996, 27 червня.

Як це конкретно робиться, покажу на прикладі української середньої школи № 161, що у Фрунзенському районі. Це одна з небагатьох українських шкіл Харкова, укомплектована кваліфікованими педагогами. Вона має добру матеріальну базу, здобула великий авторитет у харків'ян. Батьки охоче записують дітей до цієї школи.

Палицею для її розгону начальник міського управління освіти В. Ландсман обрав українофоба В. Максимець, яку два роки тому призначив директором. У школі вона нічого не викладала і не викладає, української мови не знає або принципово не хоче знати; два роки з батьками не зустрічалася, у приватних розмовах українських дітей називає “дебілами”, а українську мову — “бичачою”. Слід зазначити, що до керівництва єврейською школою В. Ландсман поставив не “антисемітів”, а рабинів з незареєстрованої екстремістської іудейської релігійної секти хасидів, один з яких навіть не є громадянином України. Громадянка В. Максимець енергійно взялася за розгром школи. Яким чином? Почала “виживати” кваліфікованих і відданих справі вчителів. У 5–6 класах викладання проводиться неякісно, деякі предмети, зокрема математика, не викладаються по кілька місяців, мовляв, не вистачає вчителів. У той же час відмовилася прийняти на роботу вчителя математики, який добре володіє українською мовою.

Всупереч статусу школи, набрала багато російськомовних учнів старших класів з усього міста, заявивши, що школа перепрофілюється на економічний ліцей. Такий ліцей справді передбачається відкрити, але з українською, а не російською мовою викладання. У старших класах (українських) навчається по 35–37 дітей. У набраних російськомовних — по 19–20.

Торік В. Максимець обмежила набір перших класів, а набрані класи почали навчання у невідремонтованих і непридатних для цього актовому та спортивному залах, бо школа переповнена російськомовними класами.

У цьому році батькам відмовили у прийомі дітей до перших класів. Їх відправляють до сусідньої школи № 145, яка, нібито, вже три роки українська, але тут нема жодного українського класу, відповідної бази для навчання, тому туди батьки своїх дітей не ведуть.

Тричі вони були у начальника обласного управління освіти пана Сидоренка. Він обіцяє, що школа чи ліцей будуть українськими, але директор школи нахабно ігнорує всі його розпорядження, бо як В. Максимець, так і В. Ландсман йому не підпорядковані.

Викладені мною факти взяті з двох заяв батьків до начальника обласного управління освіти та з виступів на батьківських зборах, які відбулися 16 травня ц. р., де зібралися понад 300 ошуканих батьків учнів початкових класів.

У першій заяві від 23 квітня 1996 року (під нею — більш як 100 підписів) наголошується:

“Таким чином, наші діти приречені на дискримінацію, яка полягає ось у чому:

1. Виходить, що ліцейну освіту наші діти не мають права набувати державною мовою.

2. Молодші наші діти вже не можуть вчитися там, де вчаться їхні старші брати і сестри.

3. У 1994 році з нас зібрали гроші (і немалі) на підручники та устаткування комп'ютерних класів у початковій школі, а тепер наші діти цим скористатися не зможуть. Додамо, що В. Максимець розігнала шкільну раду і не скликала жодного разу батьківські збори. Вимагаємо звільнити з посади директора ліцею В. Максимець, а ліцею повернути статус учбового закладу з державною мовою викладання”.

У другій заяві батьки пишуть: “В. Максимець навмисне послаблює викладацький склад старших україномовних класів, щоб примусити батьків перевести своїх дітей до російськомовних класів.

Ми не дозволимо знущатися над нашими дітьми. Директором української школи не може бути людина з шовіністичними поглядами”.

З висновками батьків не можна не погодитись. Але справа значно глибша. На своїй землі, в “незалежній” Україні українці не можуть вчитися рідною мовою, виховуватись на основах рідної культури».

Згідно з офіційною статистикою, в Росії проживає близько 5-ти мільйонів етнічних українців. За неофіційною — близько 10-ти мільйонів.

Отже, українців у Росії не менше, ніж росіян в Україні. Але якщо росіяни в Україні за станом на 1995 рік мають 2073 російськомовні школи, у яких навчалось три мільйони учнів, якщо культурні запити етнічних росіян задовольняють 30 російськомовних театрів і 36 українсько-російських, якщо всі бібліотеки України забезпечені російськомовною літературою, росіяни мають свої книжково-журнальні та газетні видавництва, радіо- і телепрограми, щодня дивляться московські телепрограми, то нічого подібного не мають українці в Росії. Правда, в двадцять роки нашого століття був короткий період, під час якого українцям у Росії були надані можливості для задоволення своїх культурно-освітніх потреб. Досить нагадати, що 1930—31 рр. у Нижньо-Волзькому краї діяло 429 українських шкіл, було відкрито кілька українських технікумів, а також український відділ при Індустріальному інституті. Аналогічна картина спостерігалася і в інших регіонах, зокрема у Далеко-Східному краї, де наприкінці 1929 року функціонувало 1076 українських шкіл. Не відставав і Північно-Кавказький край:

у 1931 році там функціонувало понад 1000 українських шкіл і 12 педагогічних технікумів.

Крім густої мережі шкільництва, якою були охоплені регіони компактного проживання українців, у кінці двадцятих років українські газети й журнали виходили у Воронежі, Хабаровську, Саратові, Ростові-на-Дону, Самарі, Краснодарі, Москві, водночас формувалося українське театральне життя. У багатьох містах відкривались українські книгарні, бібліотеки, наукові й науково-педагогічні заклади.

Усе це було ліквідоване в роки сталінщини. Але й нині право українців Росії на своє національно-культурне відродження всіляко ігнорується новою російською “демократичною” бюрократією, яка робить усе можливе для прискорення русифікаційного процесу. Певні сили російської держави, зчиняючи метушню навколо вигаданої “дискримінації” російськомовного населення в країнах СНД, ігнорують той факт, що росіяни в Україні мають оптимальні умови для задоволення своїх національно-культурних запитів, а українці в Росії позбавлені елементарних умов для реалізації права на національно-культурне життя.

Подаємо нижче один з характерних документів 30-х років. До речі, подібні постанови, ухвали на території Росії досі не скасовані.

“Постановление

Президиума Северо-Кавказского краевого
исполнительного комитета от 26 декабря 1932 года
Протокол № 83 п. 10

Слушали: Об украинизации.

Постановили: В виду того, что украинизация ряда районов и станиц, проводившаяся на Северном Кавказе, не вытекает из культурных интересов населения и служит легальной формой классовому врагу для организации сопротивления мероприятиям Советской власти и создания под этим прикрытием своих контрреволюционных организаций, Президиум СККрайисполкома постановляет:

1. Немедленно приостановить дальнейшую украинизацию во всех районах и станицах Северо-Кавказского края.
2. Перевести к 1-му января 1933 года все делопроизводство советских организаций в станицах и районах на русский язык.
3. В трехдневный срок перевести все украинизированные газеты на русский язык, а также листовки, брошюры, стенгазеты, многотиражки и прочую литературу, выходившую на украинском языке, в дальнейшем издавать на русском языке.
4. Перевести преподавание на всех работающих краткосрочных курсах (педагогических, колхозных) на русский язык. Предложить КрайОНО подготовить необходимые мероприятия для

переводу к осени 1933 года преподавания во всех школах на русский язык и по укреплению учительского состава украинизированных школ и представить на обсуждение Президиума СКК райисполкома.

5. Радиовещание на украинском языке прекратить.

6. Обязать РИК разъяснить настоящее положение на общих собраниях и Пленумах Советов.

Верно: зав. протокольной частью КИКа (П. Чихачев)".

Мова державна — мова офіційна. Впродовж останніх років точилися надзвичайно гострі дискусії навколо питання про надання російській мові статусу державної. З прийняттям Конституції 28 червня 1996 р. ця проблема в принципі вирішена (як записано в статті 10, "Державною мовою в Україні є українська мова"), однак, зважаючи на реальну мовну ситуацію, яка склалась, варто тут навести ті висловлювання учасників дискусій, які своїм змістом, на наш погляд, залишаються актуальними, крім того, свідчать, скільки зусиль патріотичній частині суспільства довелось докласти, щоб у Конституції з'явилась згадана стаття. Так, 24 вересня 1994 р. з ініціативи Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Т. Г. Шевченка, Спілки письменників України, Інституту української мови Національної академії наук України та інших авторитетних установ була проведена в Києві наукова конференція "Мова державна — мова офіційна". У ній взяли участь найавторитетніші вчені України й діаспори, відомі громадські й політичні діячі, зала культурного центру "Золоті ворота" (на 800 місць) була переповнена. Ні одного свідомого українця не залишила байдужим та ситуація, яку створили антиукраїнські сили. Наводимо тут уривки деяких виступів, що прозвучали на конференції.

Голова Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Т. Г. Шевченка, народний депутат України Павло Мовчан з тривогою звертався до присутніх: "Ще п'ять років тому ми запитували себе, що ми за народ? Тепер же, по кількох роках незалежності, ми змушені запитувати себе, чи ми є народом? Чи є у нас завтрішне? Питання звучать абсурдно і парадоксально. Адже всупереч здоровому глузду, всупереч будь-якій логіці виникла ця проблема, яка не стоїть перед жодним народом світу в такій гостроті і, зрозуміла річ, у своїй безглузді... Не буду відсилати до світової практики тих півтораєста чорносотенників-депутатів, від імені яких з трибуни виступив депутат Алексєєв, вимагаючи негайного надання російській мові статусу офіційної. З часу приходу до влади лівих сил почався фронтальний наступ на національно свідомі сили, а, власне, на саму українську державу. Після тривалого періоду геноциду українського народу, наслідком якого було звиродніння та зросійщення східних теренів, почався відкритий, нічим

не приличкований лінгвоцид. І зрозуміло чому: духовно скалічені, убогодухі стають слухняним знаряддям у руках тих, хто створює вже новий світопорядок на теренах колишнього Союзу. Російському шовінізмові відводиться тут особлива роль нівелятора і знеосіблювача. У метафізичному плані Україна стала полем боротьби добра і зла... Витіснення однією мовою іншої — це не лише зміна світогляду та менталітету, а й полюсове переінакшення. Ми, власне, можемо пересвідчитися на діях цих представників від східних земель України, що так прагнуть швидше позбутися своїх родових ознак. Кінцевою метою лінгвоциду, як ми знаємо з історії, є ліквідація не лише мови як головної ознаки етносу, а й ліквідація цього народу як окремої культурно-історичної спільноти. Ось чому в тезах Ради з питань зовнішньої та оборонної політики Росії зазначено: головним завданням серед інших є цілеспрямовані зусилля по “сохранению позиций русского языка, расширение за государственный счет подготовки специалистов из соседних государств в высших учебных заведениях России”.

У нашому ж випадку ми маємо справу зі зміцненням цих мовних позицій як за рахунок Росії (скільки виходить в Україні російських газет коштом Росії!), так і за рахунок України. Не кажу вже про те, що інформаційне чужомовне навантаження таке, що українська нація ледь витримує його. Закамуфльований лінгвоцид почався одночасно з економічним розвалом України, що спричинилося до дискредитації української державної ідеї... І від нашої позиції, від наших спільних дій залежатиме, чи буде Україна державою, чи будемо ми народом, чи матимемо своє обличчя? Чи будемо знову біопридатком до чужого організму?.. Відверта політика зросійщення України може спричинитися не лише до розколу України, а й до можливого загальноєвропейського конфлікту...

Поняття “державна” і “офіційна” мови є тотожними. Українська і лише українська мова, згідно з існуючим Законом про мови та Державною програмою розвитку української мови, має використовуватись в усіх сферах суспільного життя: в науці, виробництві, освіті, культурі, в державних структурах. Виходячи з історичної та мовнокультурної специфіки формування українського етносу на всій території України, де українці посідали і посідають перше місце, роль державної, а відтак і офіційної мови в Україні має виконувати лише одна мова — українська. Вона повинна стати інтегруючим, державотворчим фактором, що об'єднує, цементує державу. Замах на мову — це замах на наше життя...

Питання мови — фундаментальне і неперехідне для кожного свідомого українця. Спроба нав'язати Україні офіційну російську — вкрай небезпечна політична авантюра, яка може обернутися непрогнозованими наслідками як для ініціаторів цієї ідеї, так і для її виконавців”.

Глибоко проникливим, мудрим був виступ Патріарха Київ-

ського і всієї Русі-України Володимира: «Я уважно спостерігав за тими людьми і політичними силами, що живуть і діють в Україні та ненавидять українську мову і вимагають “русскаязычия”. Я вважаю, що хто виступає проти української мови, той виступає проти нашого суверенітету. Ви добре знаєте, що за три роки суверенітету України не закріплено державного статусу нашої мови. Навіть візьміть нашого колишнього Президента Леоніда Макаровича. За своє правління він не виголосив жодної ідеологічної і патріотичної промови. І як наслідок — велика кількість російськомовного елемента при владі, і ми вже бачимо його “діяльність”».

Церква надзвичайно стурбована розвитком подій. Якщо цей процес триватиме й далі, то він призведе в Україні до громадянської війни. Ніхто не буде терпіти приниження у рідній хаті...

Коли я слухаю парламент, я просто дивуюсь. Я нічого не маю проти комуністичної ідеології як такої. Та чи є в нас українські комуністи? У нас є прислужники імперії! Я гадаю, що в цій ситуації всі політичні сили — національні і демократичні — нарешті повинні взятись за державотворчу працю якимось серйозно. На мою думку, і Президент, і Голова Верховної Ради не є противниками нашого суверенітету та мови, але ви знаєте старе українське прислів'я: “Не так пани, як підпанки”. Мабуть, більшість служб, які вони очолюють, просто вводять їх в оману. Ніхто не буде терпіти приниження у власній державі, бо це ж ганьба. Де це було, щоб був проголошений суверенітет держави і лишався “язык” окупації. А відтак немає чого дивуватися, що Московський патріархат веде на українській землі антиукраїнську пропаганду. В нашій святій Києво-Печерській лаврі постійно паплюжиться українська мова, яку вони називають “неблагодатной, базарной” і т. ін. Уявіть, щоб у якійсь іншій країні, в національній релігійній святині — обплювали націю”.

Учасниками конференції було прийняте звернення до Президента, Голови Верховної Ради та прем'єр-міністра України. У ньому між іншим говориться:

«Ми, учасники наукової конференції “Мова державна — мова офіційна”, представники всіх регіонів України, різних політичних і громадських організацій України, провідних наукових і освітніх установ, надзвичайно стурбовані соціально-політичною і економічною ситуацією в Україні... Підносять голову антиукраїнські сили, основною метою яких є знищення української державності».

Показово, що в тих регіонах, де антидержавні і просто кримінальні сили галасують про “насильницьку українізацію”, найбільш поширена економічна криза. Їхні представники в українському парламенті зараз згуртувалися для ліквідації української держави: від блокування будівництва терміналу в Одесі — до винищення української мови, бо мова — це нація, це народ, це держава!

Нехтування питаннями гуманізації та гуманітаризації посилює владу покручів, перейнятих “мовною” ідеологією та імперським шовінізмом, які шукають приводу, щоб набити свої кишені народним багатством, ладні розшматувати власну Державу. Воістину: “... За шмат гнилої ковбаси у Вас хоч матір попроси, То віддасте...”.

Тому в сучасній складній економічній і політичній ситуації увага до національної культури та національного просвітництва, до відродження української мови на її споконвічній землі є першочерговою.

Надання офіційного статусу російській мові в Українській державі, зневага до народу України — означає громадянську війну в Україні, небезпеку в Європі і мільйони жертв, за котрі ніхто, як раніше, не буде відповідати».

Учасники цієї конференції ухвалили також звернення до українців в Україні й поза Україною суших:

«Горді, сильні духом і незламні, хто зберіг українську мову у зловорожому середовищі чужої мови і чужої культури, ви добре розумієте, що мова кожного народу — не тільки засіб спілкування й порозуміння між людьми. Мова — дзеркало душі народної й невичерпне джерело набутого досвіду, історичних знань, світогляду і традиційного світобачення й світовідчуття нашого народу. Якщо першим було Слово і Слово було Богом, то для кожного народу його мова — божественна субстанція, форма самовираження і реалізації свого неповторного призначення на землі.

Дорогі брати і сестри! Наша мова вистояла у віках, переборовши заборони й приниження російського самодержавства, сталінські репресії і підступну імперську політику кремлівських і доморощених русифікаторів в останні десятиріччя, спрямовану на денационалізацію і духовне закабалення народів. Нарешті, імперія розпалася...

Наукова конференція “Мова державна — мова офіційна” ще раз переконливо, на багатому фактичному матеріалі довела, що надання російській мові в Україні офіційного статусу зовсім витіснить українську мову на задвірки державності, суспільно-політичного життя, зробить її Попелюшкою в рідній хаті, а ще гірше — приведе до розколу суспільства, протиставить у конфронтації схід і захід України, Київ з центральною частиною і південні регіони держави.

І новообраному Президентові, і теперішнім депутатам українського парламенту варто нагадати, що вони, йдучи на вибори, обіцяли народу вивести нашу молоду державу з кризи, підняти життєвий рівень зубожілого населення, забезпечити громадянський мир у суспільстві. Запевняли, що не будуть ставити політику попереду економіки. Тим часом, не вирішивши жодного з болючих економічних питань, частина шовіністично налаштованих депутатів

штучно загострювала мовну проблему в Україні. Це, з одного боку, розраховано на те, щоб відвернути увагу виборців від невирішених життєво важливих завдань в економіці й соціальній сфері, з другого — закріпити статус-кво російської мови в Україні, що досягнуто за останні 70 років комуністичного правління і століть самодержавного деспотизму проти поневолених народів шляхом насильницького зросійщення. Така політика цілком вписується у плани російських великодержавних шовіністів, що не визнають за українським народом права на самостійне державне існування, прагнуть будь-що, спираючись на свою “п’яту колону” в Україні, нав’язати нашій державі подвійне громадянство, двомовність, що має призвести до одномовності росіян, єдиного економічного, валютного, оборонного, інформаційного, культурного простору, постійно пред’являють — відверто й завуальовано — територіальні претензії до України, ставлять під сумнів непорушність її кордонів. Усе це, разом узятє, не що інше, як антиукраїнська політика, що передбачає в кінцевому наслідку демонтаж Української держави і перетворення її на територію, як і раніше, підпорядковану Росії.

Ми рішуче протестуємо проти цих агресивних планів і дій, що в суті своїй ведуть до розбрату в Україні, загострення міжнародних відносин і можуть називатися не інакше, як рецидив неоколоніалізму.

Ініціаторам правового закріплення російської мови в Україні як офіційної варто нині навести ще таку історичну паралель. Коли в 30-х роках під виглядом боротьби проти українського буржуазного націоналізму почався широкий наступ проти українізації України, тоді школи у великих містах, особливо на сході і півдні республіки, ставали двомовними — українсько-російськими, а потім — тільки одномовними російськими. В усіх неросійських школах УРСР з 1938 року стала обов’язковою російська мова, починаючи з другого класу, а школи національних меншин в Україні були переведені на російську мову. Далі пішли штучно влаштовані інтенсивні міграційні процеси, переселення росіян в Україну. Після війни в другій половині 40-х років “батько всіх народів” поглибив і “узаконив” зросійщення в Союзі проголошенням особливої ролі великого російського народу, який справді є великим.

Наукова конференція “Мова державна — мова офіційна” в найкритичніший, найнебезпечніший для України час звертається до всіх українців світу: об’єднаймося і станьмо на захист української мови, яка є рідною приблизно для 45 мільйонів людей планети Земля, поширена у США, Канаді, Аргентині, Австралії, Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії, ще побутує на руїнах колишнього Союзу — в Росії, Білорусі, Казахстані, країнах Балтії, але може і повинна по-справжньому розвиватися, вижити й зберегтися у віках лише на рідній землі, в Україні...»

Із документів, прийнятих учасниками наукової конференції “Мова державна — мова офіційна”, процитуємо деякі фрагменти “Заяви”:

“Російськомовність у східних та південних областях України є наслідком міграційної політики російських царів і кремлівських можновладців, яка проводилася впродовж століть. Хоч на Донеччині, Луганщині та в інших місцевостях росіяни становлять значну частину населення, проте вони не є більшістю. Більшість тут — українці, які втратили рідну мову й культуру внаслідок свого колоніального становища.

Українці мешкають і в Росії, місцями досить компактно, протягом століть вони доклали чималих зусиль в освоєнні окремих регіонів нинішньої Російської держави. Проте українці в Росії не порушують питання про надання там українській мові статусу державної чи офіційної. Національні меншини поляків, євреїв, німців, греків та інших народів, що живуть в Україні, теж не вимагають, аби їхні національні мови стали державними поряд з українською.

Що означало б для України визнання російської мови державною? Це означало б схвалення й увічнення наслідків колоніальної політики зросійщення. Це означало б повну згоду з войовничою протиукраїнською лінією, яка проводиться нині в містах східної та південної України і виявляється в спробах придушити будь-які паростки відродження української мови. Це означало б поставити росіян у привілейоване становище порівняно з поляками, греками, німцями та іншими народами. Це означало б визнати, що в ряді регіонів України вже ніколи України не буде. Це означало б відмову від перебудови національної держави і орієнтацію на створення держави без мовного кордону з домінуванням мови сусідньої держави. Це означало б, нарешті, створити постійне джерело конфронтації, бо в Україні є серйозні і досить численні політичні сили, які з особливим статусом мови, що використовувалась й використовується далі як засіб денационалізації та асиміляції мільйонів українців, ніколи за жодних умов не погодяться. Тим більше, що існує інший, виважений і прийнятний для всіх підхід. Він базується як на врахуванні необхідності відродження української мови і культури, національної самосвідомості українців, так на безумовному дотриманні прав кожної людини зокрема й національних меншин у цілому. Основа для правового розв'язання проблем закладена в Законі про національні меншини і в Законі про мови.

Згадані закони повною мірою забезпечують права росіян і зросійщених українців навчатися російською мовою в школах, користуватися нею на службі, тобто офіційно. Закон про мови не задовольняє лише несумлінних керівників, бо зобов'язує їх знати

українську мову в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Що ж то за керівник, що, живучи в Україні, не знає української мови?

Взаємоповага, злагода, дружба базується на взаєморозумінні людей. Українськомовна інтелігенція знає російську мову і при потребі користується нею. Закликаємо російськомовних керівників усіх рівнів наслідувати наш приклад, і замість написання сумнівних резолюцій рекомендуємо їм вивчити кілька сотень українських слів та допомогти відкрити для початку бодай кілька українських шкіл у Криму, Донецьку, Луганську та в столиці козацького краю Запоріжжі, тобто припинити порушувати права українців в Україні. Орієнтуймося спільно на перетворення України в державу з високою мовною культурою, а не на розв'язання мовного питання шляхом голосування в парламенті, яке може виявитися не остаточним. Патріотичні сили знайдуть способи, щоб відстояти свою націю і захистити українську мову в Україні”.

У пресі на цю дражливу тему — надання російській мові статусу офіційної — було опубліковано багато матеріалів, зокрема відкритих листів і звернень до Президента України. Так, доктор філологічних наук, професор Інституту української мови Національної академії наук України Павло Грищенко на сторінках газети “Освіта”¹² писав про те, що “прийняття Закону про мови в Українській РСР з його центральною ідеєю державного статусу української мови, проголошення незалежності України разом створили реальні передумови поступового утвердження мови корінного народу як повнофункціонального засобу комунікації, як важливого фактора розбудови Української держави, дальшого розвитку потенціалу й духовності українського народу. При цьому носіям інших мов в Україні Закон гарантує забезпечення їх мовних запитів. Однак за попередній період не сталося головного,— як вважає автор,— реального розширення функцій української мови. Мова корінного населення держави не стала панівною, як того вимагає Закон, на виробництві, в урядових структурах, Національній академії наук України, у закладах освіти й культури. Позиції панівного засобу комунікації досі зберігає мова російська, до того ж підтримувана потужним силовим російськомовним полем сусідньої держави.

Надання в Україні російській мові статусу офіційної на практиці означатиме введення ще однієї державної мови. А це зумовить значне звуження сфер функціонування української мови, заступлення її в багатьох сферах комунікації мовою російською. Це означатиме повернення до узаконеної на державному рівні тотальної русифікації, дальшого нищення структури української мови. Отже, все це не відповідає ідеям становлення й розвитку

¹² Газета “Освіта”.— 1994, 9 серпня.

Української держави. Саме тому необхідно утриматися від прийняття державних документів, які зруйнують те позитивне, що закладене у Законі про мови, підштовхнуть широкі кола громадськості до необхідності знову боротися й обстоювати права української мови”.

Необхідно зупинитись ще на деяких цікавих документах, що стосуються обговорюваного питання. Так, група Народних депутатів України (всього понад 170 підписів) у лютому 1995 року оприлюднила офіційний лист — відповідь на звернення частини нардепів (близько 100) до Президента з вимогою надати російській мові статусу офіційної. У листі Президентові України депутати пишуть¹³: «Свою позицію вони мотивують наявністю значної частини російськомовного населення на території України, яке хоче задовольняти свої духовні потреби на рідній мові, високим авторитетом російської мови в світі, негативними наслідками “українізації”, які начебто мають місце в суспільстві...

Прикро, але ж факт: один з найбільших і найдревніших слов'янських народів з відомих причин не міг забезпечити нормального, природного розвитку української культури і найважливішої її складової — української мови. Багато століть поспіль її топтали, принижували, зводили до рівня побутової або й просто забороняли. Така політика велась і на сході, і на заході України, велась жорстоко, незважаючи на численні жертви, на які йшов народ, захищаючи свої святині.

Гідна подиву животною силою нашої мови, її здатність відновлюватися після, здавалося б, повної руйнації. На цій мові побачила світ найдревніша конституція Пилипа Орлика, на її основі було створено перший у світі словник комп'ютерної термінології, нею писали свої твори безсмертні Тарас Шевченко та Леся Українка.

Але найбільша заслуга нашої мови в тому, що вона донесла до сучасників українську пісню, донесла з найдавнішої минувшини в усій красі і незмінності.

І сьогодні, коли український народ будує власну державу, дивно і боляче бачити, як триває подальша руйнація нашої мови, зникає українська книга, ледь животіє національна преса, театр, кіно. Тому нам дивно і незрозуміло, про яку “насильницьку українізацію” пишуть шановні народні депутати держави України? Хіба щоб посміятися. Та сміх цей гіркий і невчасний. Бо гріх сміятися над своєю матір'ю.

Ми шануємо культури всіх народів. І серед тих, хто підписав це звернення — представники різних національностей. Але нас об'єднує любов до рідної землі і повага до її багатонаціональної

¹³ Газета “Українське слово”.— 1995, 16 лютого.

культури. І умови для розвитку культур ми повинні створити рівні, нікого не підносячи і не принижуючи, як це і робиться сьогодні в нашій державі. Адже нинішній Закон України про мови забезпечує вільне вживання мов усіх національностей, у тому числі і в державних установах.

Тому пропозиції про якийсь особливий статус російської мови в державі Україна вважаємо дискримінаційними по відношенню до мов інших національностей, що проживають в Україні, такими, що відволікають увагу народу від єдино важливого сьогодні завдання — реформування української економіки і поліпшення на цій основі умов життя. Такого собі не дозволяє жоден народ, у тому числі й російський, на землі якого проживає багатомільйонна громада українців, що шанують ту землю і не висувають ніяких вимог. Бо не можна висувати вимог до народу, який прийняв тебе як брата. Віримо, що так думає і більшість росіян, яких по-материнському прийняла земля України.

Ми, народні депутати України з різних її регіонів, звертаємось до всіх, хто живе на нашій прекрасній древній землі, незалежно від національності, політичних поглядів чи віросповідання, ми всі — громадяни України, діти цієї землі. Тож об'єднаймо свої зусилля навколо розбудови молодого держави, її економічної стабілізації, адже саме тут жити нашим дітям і онукам».

У лютому 1995 року в Донецьку проходила Всеукраїнська науково-практична конференція, учасники якої також прийняли Звернення до Президента України Леоніда Даниловича Кучми. У Зверненні говориться ¹⁴:

«Ми, учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування громадянської самосвідомості молоді», яка відбувається у найбільш занедбаному, з погляду екології та культури регіоні України, у м. Донецьку, вважаємо за потрібне звернутися до Вас з листом. Схвалюючи і практично підтримуючи Вашу концепцію економічних і політичних реформ, звертаємо увагу на те, що водночас мають відбуватися відповідні зміни у сфері духовності. А починати слід з впровадження державної (офіційної) мови у всі сфери життя...

Під облудними гаслами поглиблюється зросійщення регіону, міцно утримуються плацдарми, завойовані в галузі освіти і культури суслівими і маланчуками.

Вже давно і для всіх стала аксіомою теза про те, що мова — то головна ознака нації, то інтегруючий чинник держави, підвалина духовності нації. Саме тому її винищували впродовж трьох віків колонізатори, лінгвоцид в Україні продовжується і сьогодні. Прихильників колишньої імперії в Україні небагато, хоча вони

¹⁴ Газета "Українське слово".— 1995, 6 квітня.

створюють видимість масовості, виступаючи водночас від імені “Гражданского конгресса”, “Интердвижения”, “Славянского единства”, “Движения за возрождение Донбасса” та под. Це одна і та ж група галасливих ділків від політики, що привласнила собі право говорити від імені всього населення Донеччини та України... Тому противникам незалежності України легко вдавалося підбивати шахтарів на страйки, нав’язувати міській та обласній радам антидержавні постанови.

До послуг українофобів усі засоби масової інформації: місцеве радіо, телебачення, преса. Місцева телерадіокомпанія “Україна” під керівництвом відомого Кандаурова, “Комсомольская правда” (яка друкується в Донецьку) уже не один рік ведуть запеклу війну проти незалежної України, паплюжать керівників держави, народ України. Проте ті, кому належить охороняти конституційні норми в країні, не помічають цих антидержавних випадів.

Сьогодні в Донбасі всі національні меншини мають широкі можливості для культурного розвитку й користуються ними, а українці й досі лишаються найменш захищеними у плані задоволення власних культурних потреб. Ось кілька фактів. З 645 тисяч учнів, що навчаються в школах області, лише 5 % — в українських. Але й ця цифра не відповідає дійсності, бо відкриття перших українських класів у російських школах є профанацією національної освіти. Всі вищі та абсолютна більшість середніх спеціальних закладів — російські, тому навіть ця мізерна кількість випускників українських шкіл не має можливості продовжувати навчання рідною мовою. Місцеві русифікатори успішно заблокували ідею створення на базі Донецького державного університету хоча б єдиного українського осередку — Інституту українознавства, підтриманого Міністерством освіти України.

Становище української школи і культури загалом у Донбасі має катастрофічний характер, ставлення до цих проблем з боку влади більш ніж цинічне. Апологети валуєвщини на Донеччині на кожному кроці кричать: “Распространение украинского языка — это нарушение прав человека!”, “Не пущать!” та інші колонізаторські гасла впроваджуються в життя з такою нахрапистістю та заповзятливістю, як це робилося за царату та за суловського панування...

Таким чином, проблеми державної мови для молоді не існує, вона нагнітається штучно тими, хто не хоче знати ні української держави, ні українців як націю, ні їхньої мови. Відчувши “небезпеку” переходу університету на викладання українською мовою, вірні суловці та маланчуківці підняли в газетах гвалт: “В университет набирают тупых хохлов! Русскоязычные гении сюда не попадут!” Цинізм і войовничка демагогія перемогли: іспит з української мови для вступників скасували, а вивчення її в російських школах перетворилося в іще більшу профанацію, ніж це було раніше...»

Не байдужими до мовної і політичної ситуації, що складається в Україні, є й наші зарубіжні брати. Свідченням цього є відкритий лист Л. Д. Кучми представників українських організацій Москви, С.-Петербурга¹⁵:

«Шановний пане Президенте!

Представники українських громад Москви, товариство імені Т. Г. Шевченка з С.-Петербурга схвалюють і підтримують Маніфест і ухвали Конгресу української інтелігенції.

Ми — не байдужі до сьогодення і майбутнього України, тому хочемо висловитися щодо порушених на Конгресі проблем.

На жаль, не стала вона рідною домівкою для “елітної” категорії “граждан Украины”, які Україну з іронією іменують “так называемое независимое государство”... Що їм Україна? Адже ці “землячки” не випадково не хочуть знати і по-новому, без фальшування й брехні, сприймати історію України, а й далі зневажають культуру, релігію, традиції нашого багатостраждального народу.

Русифікація України здійснювалася царською, а відтак і комуністичною імперією, триває вона й досі, але сьогодні її вже іменують “інтеграцією націй”. Без рідної мови народи приречені, а “правнуки славних прадідів великих” ведуть боротьбу проти “насильственной украинизации”... Хіба це не блюзнірство?..

Прийдешні покоління, свої ж рідні онуки й правнуки проклинатимуть нас за нашу рабську покірність, боягузство й беззубість.

Чи є ще в світі такий народ, нація, що не вміють захистити себе не тільки на чужині, а й на своїй рідній землі? Годі шукати, не знайдете. Лишень ми і дома, і в середовищі чужинців дозволяємо глузувати й знущатися з себе.

Щоб зрозуміти, чому ми такі, згадаймо слова Михайла Грушевського про те, що протягом століть народи-завойовники вбивали в українцях не лише почуття національної гордості і людську гідність, а й зробили їх прихильниками неволі, апологетами й панегіристами рабства...

Чимало в сьогоднішній Україні перевертнів, манкуртів, зрадників народу та інших “плодів” нашої тривалої бездержавності. Їх навчили хамелеонства, майстерності трансформуватися відповідно до ситуації, а в разі потреби оборонятися й кричати: “Все мы родом из одной колыбели”. Їх таки вдалося виховати у “преданности неделимой отчизне”. Замість будувати й зміцнювати молоду Українську державу, вони, прорвавшись до верхніх ешелонів влади, хитро й підступно її розвалюють, розкрадають, розпродують національні багатства. Це ж вони керуються принципом: “Чем хуже, тем для нас лучше...”

¹⁵ Газета “Народна газета”.— 1995, № 48.

Подаємо з деякими скороченнями ще статтю у формі відкритого листа Президентіві України доктора філологічних наук, професора Івана Грицютенка “Це все було і до чого призвело?”¹⁶:

«Я уважно прислуховувався до Вашої інавгураційної промови, шукаючи в ній порятунку від матеріальних злиднів і національного приниження мого народу, яке криком кричить у виступах російських патентованих шовіністів (найсвіжіші з них — виступи пана О. Солженіцина) і деяких моїх земляків із Донбасу та Харківщини, наділених навіть депутатськими повноваженнями.

Сам я філолог. Усе своє трудове життя віддав викладанню й науковому вивченню української та інших східнослов'янських мов. З війни повернувся інвалідом. Зараз прикутий до ліжка після тяжкої операції.

На війні я захищав свободу всіх народів і всіх мов СРСР. І вірив, що ця свобода запанує; що повоєнні політики після такої трагедії не стануть будити повернення до життя жорстокого національно-мовного минулого, засудять концепцію поділу мов на законні і незаконні, “старшого” й “молодшого” брата, перспективні й безперспективні.

Та не так сталося, як гадалося. Багато років я — українець із Донбасу — завідував кафедрою мовознавства у Львові, Вінниці та Одесі. Саме тоді відчув і зрозумів — що таке офіційна російська мова в Україні. Пригадую, в Одесі не було можливості проводити мовну практику університетських студентів-україністів, бо з 96 шкіл міста лише 4 були україномовними (на околиці міста), а останні — з “офіційною” мовою... У м. Донецьку не було жодної української школи, хоч Донбас — край козачої історії. Так було в 50-х роках, майже так є зараз у всіх університетських містах України. Майбутнім спеціалістам з української мови було відведено в Україні територію... села, а саму мову великого народу стали обзивати сільською... Отак-то! Куди ж їй до офіційної... Набір студентів на українське відділення був постійно значно меншим, ніж на російське. Та й зарплата учителям російської мови була значно вищою, ніж учителям української. Групи для практичних занять з української мови склалися із 25-ти осіб, а з російської — із 12. Це лише окремі риси возвеличення “офіційної мови” в Україні повоєнного часу.

Національна українська мова, що повинна забезпечувати всю соціальну практику свого народу, втрачала свої суспільні функції. Вона не була вже мовою викладання в вузах, мовою зборів, дитячих садків, офіційних зносин, науки, мовою армії, канцелярій тощо. Навіть у школах її вживання було обмеженим...

Вам як політикові відомо, що всі колонізатори використовув-

¹⁶ Газета “За вільну Україну”.— 1994, 30 вересня.

вали мову перш за все як знаряддя гніту. Так діяли і російські колонізатори в Україні. І нема нічого дивного, що й пан Солженіцин, і вся солженіцинщина оптом (і кримська та донецька теж) затіяли політичну гру саме навколо мовного питання. Їм, бачте, не до смаку, що український народ та його парламент не пішли дорогою заміни мови української мовою російською, а пішли дорогою утвердження на своїй землі єдиної, суверенної, державної української мови.

Об'єднаними зусиллями в Росії й в Україні зчинено галас про якісь нібито мовні страждання 25 млн. росіян, які проживають у своїй більшості в Казахстані, Україні та Білорусі. "Пригнічують!.. Примушують!.. Чистісіньке поневолення!.. Гвалт!.. І до третіх півнів не доживуть!.. Життя немає від цих національних мов!.. Вивчай та й годі!.." І отут у дію вступає випробуваний віками солом'яний дід, страховище з політичною фізіономією — націоналізм. Особливо дістається Україні. Розхвильований п. Солженіцин навіть художньо охрестив цього солом'яного діда — "націоналістическая волна". Прямо тобі націоналістичний "гулаг" для російського населення в Україні... Україна відрізняється від Казахстану тим, що з 11 мільйонів українських росіян більшість знає українську мову, залюбки користується нею на базарах, але не в парламенті. Знають ще й тому, що значна частина записаних росіян є насправді українцями ("наш брат Савка" — за влучним виразом П. Мирного). Та багатівіковий національний гніт виробив моду говорити мовою "старшого брата", приписуватись до сили... Дикунська концепція злиття мов і націй в повоєнний період розв'язала руки русифікаторам...

У більшості обласних центрів та в великих містах від 70 до 100 % російських шкіл. Чи не забагато? Чи не є це яскравим прикладом русифікації? Неприховану русифікацію прикривають заявами "так склалося історично". Історія поневолення українського народу — то ганебна пляма, яку в суверенній країні треба змити, а не виправдовувати нею ганьбу русифікації.

Вам добре відомо, що царі, починаючи від Петра й Катерини, усі Олександрі й Миколи намагалися зробити український народ німим, задавити його мову і культуру, бо ж у ній його самобутність. Навалом йшла русифікація...

До речі, про Донбас, де живе 55 % українців. В історії України — це козачий край. Край поселень і переселень козаків-січовиків, кріпаків із Чернігівщини, Київщини, Полтавщини, з Правобережної України. Там збережені прекрасні родовища української мови. Російські поселення були пізнішими і кількісно меншими.

Вельмишановний Леоніде Даниловичу, моє листовне звернення до Вас я хочу закінчити загальними висновками: запровадження офіційної (державної по суті) російської мови призведе до поси-

лення русифікації, руйнування української культури і мови, до продовження денационалізації українського народу, до політичних протистоянь цих двох народів, до відродження антинаукової концепції злиття мов і націй.

Одна українська національна мова має обслуговувати всю соціальну практику суверенного народу від пісні біля дитячої колиски — до наукових праць про космос...

Вивчення української спорідненої мови не є проблемою для росіян, було б бажання. А вивчати треба всерйоз і надовго.

Усі політичні діячі України ніколи не повинні забувати сумної національно-мовної історії нашого народу. Адже у мові схована душа його, мислення і свідомість».

5 жовтня 1994 р. на засіданні клубу ім. Гр. Сковороди при Львівському держуніверситеті прийнята відозва до громадськості України; у цій відозві, між іншим, говориться¹⁷:

«Ось арифметика українознавства: в часи Богдана Хмельницького українців було 6 млн., росіян — 5 млн. Тепер росіян, у межах колишнього СРСР, більше, ніж українців, у 3 рази.

Коли Михайло Грушевський у 1894 р. приступав до написання багатотомної «Історії України-Русі», то обрахував кількість українців на етнічних українських землях у 40 млн. осіб. За сто років з того часу інші народи Європи збільшили свою кількість у 2—5 разів, а чисельність українців скоротилась до 37 млн. Все це є результатом колоніального розбою і геноциду з боку нашого північно-східного сусіда.

Слухняно виконуючи рішення РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей», РНК УРСР і ЦК КП(б)У у тому ж таки 1938 р. прийняли нову постанову «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України». З цього часу розширилося згортання мережі шкіл не лише українських, а й національних меншин: їх переводили на російську мову викладання.

Як відомо, російська громадськість не стала на захист національно-культурних інтересів українців та інших народів. Чимало росіян, як і зросійщених «держиморд», активно допомагало більшовикам топтати, нівечити, знищувати національні надбання інших народів «імперії зла», перетворюючи дореволюційну «тюрму народів» у інтернаціональне «кладовище народів».

Рішення партійних з'їздів і пленумів ЦК КПРС, ЦК КПУ у повоєнний період систематично і наполегливо закликали «посиливати боротьбу з українським націоналізмом», поглиблювати інтернаціональне виховання трудящих, особливо молоді, на основі теорії про зближення і злиття націй. Під пресом КПРС російська мова ставала для багатьох спочатку «другою рідною», а згодом і

¹⁷ Газета «За вільну Україну». — 1994, 25 жовтня.

“першою рідною” мовою, збільшувалась кількість людей неросійської національності, для яких рідною мовою вважалась російська. Так формувалось “русскоязычное население”. Водночас в Україні різко зменшувалась кількість українських шкіл, профтехучилищ, технікумів, вищих навчальних закладів з українською мовою викладання. В результаті цілеспрямованих дій московського і київського колабораціоністського керівництва українська мова була майже повністю витіснена з науки, з вищої школи — усіх сфер суспільно-політичного життя. У великих містах нерідко залишалась одна чи дві школи на далеких околицях з українською мовою викладання або й не було жодної.

На жаль, після проголошення незалежності України в 1991 р. така політика не тільки не зазнала якихось істотних змін, а набрала нових форм. Причина цього полягає в тому, що старі антиукраїнські сили, які контролюють сферу культури, освіти та інформації, спрямовують всі свої зусилля на викорінення української мови з цих сфер, розв’язують психологічну війну проти української держави, української нації та її духовності. Продовжують насаджувати міфічні концепції про “одну колицу трьох братніх слов’янських народів”, “єдиний життєдайний корінь”, “загальноросійську мову”, “малоросійську гілку Великоросії”. Втовкмачуються ідеї московського неопанславізму і месіанізму, доконечності російсько-української двомовності українського народу. Книжковий ринок заповнила російськомовна література антиукраїнського порнографічного спрямування. Московська і російськомовна преса в Україні майже повністю витіснили українську пресу. У зв’язку з ігноруванням української мови, незважаючи на її статус, на телебаченні і радіо посилюється засилля російської мови. Ганебний, безпрецедентний приклад утвердження російської мови як офіційної в Українському парламенті дає група народних депутатів, які сповідують комуністичну, соціалістичну ідеологію, займають промосковську позицію...

В Україні після століть зросійщення панує і вільно розвивається російська мова і їй ніщо й ніхто не загрожує. Отже, захищати треба не російську, а українську мову, створюючи умови для її розвитку і функціонування в усіх сферах суспільного і державного життя. Не треба при цьому забувати, що росіяни мають свою державу, в якій українці, як багатомільйонна національна меншість, позбавлені елементарних умов для свого культурного розвитку.

В той же час для збереження української мови в Україні як державі, що виникла на засадах реалізації українським народом права на своє державне самовизначення, доконечно потрібне державне стимулювання її розвитку...

Український народ у своїй державі, на споконвічній своїй землі має іманентне право і повинен знаходити в особі уряду й особис-

то Президента захист своїх природних прав на розвиток національної культури і духовності, функціонування української мови у сферах національної культури і духовності, функціонування української мови у сферах суспільно-політичного, наукового, економічного, господарчого, військового, освітнього — в усьому організмі незалежної держави.

Закликаємо всі патріотичні сили України рішуче виступити проти імперського наступу на українську мову, державну незалежність України, вимагати повсюдного створення комітетів захисту української мови з відповідними для них повноваженнями».

У листі-зверненні Українського Конгресового Комітету Америки до Президента України Леоніда Кучми в справі української мови, між іншим, говориться ¹⁸:

“Український Конгресовий Комітет Америки, центральна громадська організація українців у США дуже цінує Ваші зусилля у справі реалізації економічних реформ, водночас висловлює Вам щире визнання і подяку за Вашу ясну і недвозначну заяву на захист української духовності й мови, висловлену в Нью-Йорку в день Ваших відвідин 19 листопада 1994 р. При цій нагоді хочемо звернути Вашу увагу на намагання деяких кіл в Україні визнати російську мову офіційною. Немає сумніву, пане президенте, що проголошення російської мови офіційною — мови найчисельнішої національної меншини України — означало б насправді подальше витіснення української мови з різних сфер державного, господарського і культурного життя. Це був би новий виток того ж русифікаційного процесу. Ці намагання глибоко непокоять і тривожать нашу громадськість у США. На теперішньому етапі державного будівництва України воно матиме небажані політичні, культурні і психологічні наслідки...”.

Національна ідея. З деякого часу запущено в обіг твердження, нібито “національна ідея не спрацювала”.

Справді, в пресі дуже вже багато сказано про той жалюгідний економічний та духовний стан, у якому перебуваємо. Скористаємось тут деякими фактами, які наводить Юрій Попов у своїй статті “Хто злодії?” ¹⁹. Автор пише, що в економіці України через потурання з боку владних структур твориться обкрадання України. Щорічно в Україні видобувається корисних копалин приблизно на 28 млрд. доларів, але кошти безконтрольно пливають за кордон. За рахунок тільки корисних копалин ми жили б краще, ніж раніше в СРСР. Самим лише цукром могли б повністю розрахуватись за нафту. Куди, запитує Ю. Попов, дівається той цукор?

¹⁸ Газета “Шлях перемоги”.— 1995, 11 березня.

¹⁹ Газета “За вільну Україну”.— 1994, 4 лютого.

Товари з України комерсанти продають за кордоном за цінами, нижчими від світових, навіть електроенергію збувають у 3—4 рази дешевше. Де кількісний аналіз, чого і скільки має Україна? Які галузі рентабельні, а які ні? Скільки становить наш експорт та імпорт, і що ми вивозимо, а що завозимо та куди воно все дівається? Скільки треба коштів для реконструкції промисловості? Чому колгоспник “не хоче” стати фермером? Чому немає об’єктивного достовірного аналізу економічного стану в Україні? Неefективні заходи Комітету по боротьбі з корупцією. Яка боротьба, коли укази Президента просто не виконуються? Характерною, красномовною є історія з Чорноморським пароплаванням, з якого за особистим указом Президента Л. Кравчука був створений концерн, який упродовж років ні копійки не сплачував державі з прибутків?..

Фінанси — це основа держави, її стабільність у суспільстві, могутність. У кого ж в руках ця “мogućність”? Відомо, що в 136 комерційних банках (з 144) директори — неукраїнці. Не треба думати, що маємо в Україні просто безладдя, кризу, яка склалася стихійно. Все це сплановане як з боку деяких депутатів Верховної Ради, так і з боку інших властей імущих. Взяти приклад хоч би з податками. Які вони мають бути, скільки треба платити? Стільки, щоб і державі було вигідно, і тому, хто працює. Що ми маємо насправді?..

У сфері матеріального виробництва створені такі умови, що виробляти продукцію невигідно, а вигідно купувати-продавати, чим і займаються “тіньовики”...

З’явилась ціла армія чиновників — і кожному гроші дай. Розвелось хабарництво. Хто повірить, що то зроблено для розбудови незалежної України? Хто винен у такому безладді? — риторично запитує Ю. Попов і відповідає: “Тільки ті, що вирішують нашу долю”.

Викладені вище міркування й риторичні запитання автора статті дуже промовисті. Дійсно, якби всі важливі ланки нашого державного організму очолювали справжні патріоти, для яких розбудова української держави була б справою всього їхнього життя, то й національна ідея стопроцентно спрацювала б, зовсім інше ставлення було б у широких кіл населення і до державної мови, і до офіційних інституцій. А так ті, колишні, що лише поміняли вивіски, залишившись на старих місцях, зробили все можливе, щоб скомпрометувати національну ідею, загальмувати процес відродження мови, культури, національної свідомості, й тепер по-фарисейськи скрушно кивають головою, зубожіння народу списують на “незалежність”.

До речі, чи справді “не спрацювала національна ідея”, і якщо це так, то чому, хто винен у наших негараздах не тільки у сфері матеріального буття, а й духовного, в справі утвердження україн-

ської мови. Замислюватись над цими питаннями починають щораз ширші кола населення, яке ще донедавна (особливо в південно-східних регіонах України) перебувало під впливом комуністичного чаду. В цьому переконуєшся, вступаючи в розмови, читаючи пресу. Приміром, у слов'янській (Донецької області) міськрайонній газеті "Вісті" за 1 серпня 1996 року опубліковані листи читачів. Так, І. Брекалов, що працює вантажником, пише: «З моєї точки зору, Слов'янськ не тільки "червоний", а ще й русифікований. У місті не знайдеш жодної назви вулиці українською мовою. Складається враження, що тут живуть одні росіяни. Давайте ж разом наполягати, щоб хоч частину вулиць до Дня Незалежності перейменували на честь національних героїв».

Житель міста Слов'янська К. Колесников: "Початок оновлення повинен був бути покладений з моменту проголошення незалежності. Напевно, так воно й було б, якби після проголошення незалежності були усунуті від влади ті люди, та партія, яка у 1917 році цю незалежність відібрала і в наступні роки призвела до "почервоніння" всіх історичних назв: від міста Лиман, яке раптом стало Красним Лиманом, до "Червоного молочара". Все навкруги стало не "блакитним і зеленим", як у пісні співається, а набуло зловісного кривавого кольору.

Назви вулиць, які склалися історично, наприклад, Харківська, Ізюмська, Святогірська, Кузнечна та інші змінили на Ленінські і Сталінські. Ми збираємось святкувати 5-ту річницю незалежності, але на честь неї нічого не названо. Мабуть, для нас це складно, в той час як комуністи назвали все на честь з'їздів і революції за короткий строк.

Я пам'ятаю той час: була розруха й голод, хліб і все інше видавали по карточках. У чергу ставали з ночі і стояли до закриття робкоопів. Але саме в цей час велось перейменування вулиць, майданів, міст".

Подібні листи, висловлювання (їх можна навести з різних джерел багато) вселяють надію, певність у перемозі здорового народного інстинкту, що розуміння правди проторує шлях до сердець простого люду.

Питання про значення національної ідеї в процесі становлення й утвердження нашої нації "у народів вольних колі", про роль і завдання інтелектуальної еліти в цей поворотний момент нашої історії надзвичайно актуальне, щораз частіше стає предметом обговорень як у пресі, так і на різних симпозіумах, наукових конференціях. Логічним буде закінчити розділ міркуваннями Євгена Сверстюка, викладеними у статті "Інтелігенція як усвідомлення нації"²⁰, яку подаємо тут скорочено:

«Нам дісталася важка спадщина: затоптане Боже насіння і за-

²⁰ Газета "Наша віра".— 1995, № 11, листопад.

гублений погляд на народ, погляд серйозний і чесний, на який здобувалась інтелігенція після Шевченка.

Минає півтора століття від року високого сонця України, коли в осінь 1845 року Шевченко написав свої головні твори ("Єретик", "Кавказ", "Послання", "Давидові псалми", "Великий льох", "Заповіт"), в яких він вперше поставив великі духовні проблеми і національні принципи.

Любов до Бога і до брата свого.

Вірність Україні і самовіддана праця для неї.

Справжність любові і віри, а фарисейство релігійне й патріотичне, як смертний гріх проти Духа.

Відповідальність за брак любові, за байдужість до долі України.

Одвертість ворогування з ворогом — "Борітеся — поборете!"

Цілковита духовна незалежність:

Моліться Богові одному...

А більше на землі нікому не поклоніться.

На ґрунті тих ідей та високої віри росла й ідейно розмаїтила-ся, вибиваючись проти течії, українська інтелігенція. Все здорове, життєздатне утверджувалось проти течії. До революції вже вирости такі постаті, як Грушевський і Єфремов, Вернадський і Липинський.

Квола напівінтелігенція — та йшла за течією. Псевдоінтелігенція не йшла нікуди.

70 років більшовизм винищував принципи, які робили її високою і справжньою.

Після війни одинокий спадкоємець її Довженко в 1945 р. писав: "Ми єдина в світі країна побудованого соціалізму, в якій інтелігент звучить як зневажливе слово. У нас було заведено поняття "гнилий інтелігент". А між тим інтелігент ніколи у нас не був гнилим. Навпаки, він був полум'яним, чистим... Люби се слово. Хай буде воно твоїм символом, людина-інтелігент, бо не може бути радості у країні, де тебе немає, де ти занедбана, третьорядна, фальшива чи підроблена..."

Ми успадкували також ту саму совкову бюрократію з її недбалим ставленням до інтелігенції. Таким, як і до Церкви...

Ми не відчуваємо національного хребта Української держави, не бачимо тієї елементарної принциповості в проведенні національних інтересів, яку мали б усі відчувати і з нею рахуватись. У нашого уряду після проголошення незалежності не дотягуються руки до речей, що стосуються національної честі. На п'ятому році державності видають службовий паспорт з емблемою ССРСР. Пошта випускає українські марки з зображенням волів у плузі (роблять це службісти, які знають, що мали б за такі "візитки" при більшовиках). Гуманітарний ліцей має адресу "пров. Дзержинського". Представникам України іноземці нагадують про брак національного...

Ця безличність, брак національної гідності є лицем нашого уряду. І він звичайно ж розраховує на повагу своїх та іноземних громадян... Хіба це не чинник моральної нестабільності в державі?

При нинішній незмінності посадових осіб, що живуть старими звичками та антиукраїнськими настановами, що не знають ні страху, ні обов'язку, по суті ніякі позитивні зрушення неможливі.

Українська держава не повинна утримувати нездар, що чинять обструкцію. Вона повинна підтримувати тільки конструктивні сили суспільства, яких не густо...

Національна ідея не може працювати з носіями закорінених антинаціональних стереотипів або вболівальниками за власні інтереси.

Національна ідея спрацює, бо вона живе в народі на глибині підсвідомого. Крізь грубу кору буденщини її треба добувати на-полегливо, щоб добратись до живої душі».

ЧАСТИНА II

**Краса і сила
української мови**

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує!..

Т. Шевченко

Тарас ШЕВЧЕНКО

ФРАГМЕНТИ ІЗ ТВОРІВ

...землячок,
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
“Де ты здесь узялся?”
“З України”.— “Так як же ты
Й говоришь не вмиеш
По-здешньому?” — “Ба ні, кажу,
Говорить умію,
Та не хочу”.— “Экой чудака!
Я вси входы знаю,
Я тут служу; коли хочеш,
В дворец попытаюсь
Ввесты тебе. Только, знаеш,
Мы, брат, просвищенны,—
Не поскупись полтинкою...”
Цур тобі, мерзенний
Каламарю...
...От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувать — та драти
І з батька і брата.
А меж ними і землячки
Де-де проглядають.
По-московській так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх — що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецькій — а то тепер
І кисни в чорнилах!
П'явки! п'явки! може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі.
Московською блекотою
В німецьких теплициях
Заглушені!.. Плач, Україно!
Бездітна вдовице!

1844

(“Сон”)

...Молю, ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини. Амінь.

1857

(“Неофіти”)

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало.

1859

(“Марку Вовчку”)

Бували війни й військові свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї;
Було добра того чимало.
Минуло все, та не пропало,
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба...
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І виростуть; і без сокири
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане,— будяки
Та кропива — а більш нічого
Не виросте над вашим трупом.
І стане купою на купі
Смердячий гній — і все те, все
Потроху вітер рознесе,
А ми помолимося Богу
І небагаті, невбогі.

1860

(“Бували війни й військові свари...”)

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!
1848 (*"Ну що б, здавалося, слова..."*)

Сидір ВОРОБКЕВИЧ

РІДНА МОВА

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.
Як ту мову мож забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?

Як ту мову мож забути?
Так звуками тими
Ми до Бога мольби слали
Ще дітьми малими;
У тій мові ми співали,
В ній казки казали,
У тій мові нам минувшість
Нашу відкривали,

Мово рідна, слово рідне,
Хто ся вас стидає,
Хто горнеся до чужого,
Того Бог карає;
Свої його цураються,
В хату не пускають,
А чужії, як заразу,
Чуму обминають.

Ой, тому плекайте, діти,
Рідну руську мову,
Вчіться складно говорити
Своїм рідним словом.
Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має!

Іван ФРАНКО

АНТОШКОВІ П.¹

*Аще и языки аггельскими глаголю,
любве же не имамъ,
кая ми есть польза?*

Діалект чи самостійна мова?
Найпустіше в світі се питання.
Міліонам треба сього слова,
І гріхом усяке тут хитання.

Міліонам треба світла, волі,
Треба вміти, як їх добиваться,
Поки стогнуть кволі, мерзнуть голі,—
Нам в Параски ласки дождяться?

.....

Хай та мова вбога в славнім роді,
Хай московська, польська, чеська краща,—
Поки служить Матері в пригоді,
То вона культурі не пропаща.

Хоч в сусіда там пиха багацька
У порфірі сяє та атласі,—
На чуже багатство ми не ласі,—
Ласа лиш твоя душа жебрацька.

Бідні ми, як коні на припоні,
Збагатить нас труд на рідній ниві:
В діалекті чи хоч би в жаргоні
Будемо багаті і щасливі.

Діалект, а ми його надишем
Міццю духа і огнем любови
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.

1902

¹ Відповідь на його статтю в "Галичанині".— 1902.— Ч. 222, п. 3.— "Тщетная работа сепаратистов".

Іван ФРАНКО

МОЙСЕЙ

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжю,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!

Твоім будучим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

Невже повік уділом буде твоім
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм

Тебе скував і запряг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

Невже задармо стільки сердець горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задармо край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Задармо в слові твоїйому іскряться
І сила, й м'якість, дотеп і потуга,
І все, чим може вгору дух підняється?

Задармо в пісні твоїй ллеться туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби... Та нам, знесиленим журбою,
Роздергим сумнівами, битим стидом,—
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний;
Твоїй будущині задаток, слізьми злитий,
Твоєму генію мій скромний дар весільний.

1905

Панас МИРНИЙ

ПРО МОВУ

...Коли на мову людську дивитись як на вираз їх вражень, думок, міркування, то вона й повинна бути не однаковою, як не однакові краї, де живуть люди, не однакові сторони, де вони розселилися. Як не в нашій волі зробити так, щоб усю землю сповивав той страшенний холод, що огортає їх поміж полярними кружалами, або гріла її та нестямна спека, що стоїть у краях між тропіками, то так само не сила наша усі мови звести до купи, виробити одну мову задля всіх людей, бо на різних краях землі різні враження, а через це і різні думки, різні почування у людей.

Кажуть, краще було б, якби всі люди говорили однією мовою, не треба було б затрачувати часу на те, щоб вивчитися чужим мовам, а той час краще було б затратити на що-небудь більш корисніше задля людей. Чудні то бажання. Це все однаково як сказати,— як добре б було, якби всі люди їли однакову їжу, носили однакову одягу. Чи не завадить шлункові негра той жир, що потрібляє його який-небудь лапланець? Або буде хороша негрові та тепла з лінтваря одяга, що носить її і зиму й літо ескімос? Оже сього ніхто не пожадає, а от однієї мови жадають. Дехто, забуваючи, що наша мова — та ж і є одяга нашого духу, або ще краще — яскравий вираз всього того, що нас вражає, що ми відчуваємо, про що ми думаємо-гадаємо, того, що ми зовемо духом або душею.

Мені здається, що тим і наш світ красний, що він не однаковий, тим і земля наша хороша, що вона порита то горами високими, то долинами глибокими, то рослиною усякою. Зробіть так, щоб усе рівно було, як на долоні, щоб однакова рослина вкрила всю землю — і пропала її краса. Ви занудитесь від її рівнини та однаковості. Чого ж нам хочеться як однакової задля всіх мови? Не тільки одягею, а й окрасою свого тіла одрізняються поміж собою люди, а ми хочемо, щоб вони усі балакали однією мовою. Мова така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине

свою мову, то то вже буде смерть задля його душі, смерть задля всього того, чим він відрізняється від других людей. Він повинен буде згинутися — стати іншим народом.

ПРО ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, бо вона не що інше, як жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, дослід, почування.

Навчаючись з малих літ балакати, ми разом з тими словами, що доводиться їх запам'ятати, вбираємо в свою голову і розуміння того, що ті слова визначають, — чи назву якої речі, чи думку про що-небудь. Тобто — ми разом з словами набираємося і розуму, набуваємо чужих думок, навчаємося самі думати і ті думки викладати словами. Наші діти у свою чергу додають до перенятої від нас мови своїх вимовів того, що їм за свого життя довелося навчитися, передумати, пережити... Таким побитом і складається людська мова, що з кожним новим поколінням все більше та більше шириться-зростає.

Багато митці-письменники допомагали кожному народові розвинути його мову і тим високо підносили його угору серед інших народів, бо найбільше усього славиться і шанується поміж людьми той народ, у якого його мова широко розвинута і збагачена творами всякого письменства.

І народ у свою чергу дуже шанує і поважає своїх письменників, тих славетних майстрів рідного слова, що оздобили його мову своїми невмирущими творами.

У кожного народу є багато таких письменників. І ми, українці, маємо їх у себе, а найбільшого між ними — Тараса Григоровича Шевченка, що своїми славетними віршами показав усьому світові, що мусе талановитий чоловік зробити з простого слова, які виконати невмирущі твори — і ними високо підняти угору свою рідну.

Коротке літами, довге та безмірне муками було життя великого Кобзаря України Тараса Григоровича Шевченка, що з її простої мови виконав свої невмирущі твори і тим уславив не тільки своє мення, а й мення дорогої йому України.

Недаром він, покутуючи у москалях свою любов до неї і згадуючи рідну сторону в глухому киргизькому краї, з страшеним болем у серці виголосив в одному з своїх віршів:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!

РІДНА МОВА

Найбільше й найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

Навчаючись з малих літ балакати, ми разом з тими словами, що доводиться їх запам'ятати, набуваємо і розуміння того, що ті слова визначають, — чи назву якої речі, чи думку про що-небудь. Тобто — ми разом з словами набираємося і розуму, набуваємо чужих думок, навчаємося самі думати і ті думки викладати словами. Наші діти у свою чергу додають до здобутого від нас скарбу мови своїх вимовів того, що їм за свого життя довелося навчитися, передумати, пережити... Таким побитом і складається людська мова, що з кожним новим коліном все більше та більше шириться-зростає...

Письменники почали прикладати своїх рук до рідного слова трохи більше сотні літ, тоді, як у других народів вони працюють більше тисячі. Та й то ще треба зазначити, що спершу бралися до того діла поодинокі народолюбці, а решта, вихована в школах, куди рідна мова і близько не підпускалася, — мала її за мову незграбну, мужичу, що до якого часу мусила слугувати домашній потребі, а не задля широкої постаті освіти та науки. І тепер ще є чимало своїх таки мудраків, що, забувши якого вони роду і плоду, — негують своєю рідною мовою, пророкуючи їй короткий вік, доки прості люди просвітяться наукою і одкинуть тоді свою мову як нікчемну, не занедбають її, як ні на що не потрібну.

Такі речі давно вже ми чуємо. Та не зупинили вони любові до рідного слова справжніх народолюбів, не затлумили їх віри у будучину своєї мови, що й без письменства, а однією творчою силою народного духу виконала такі яскраві зразки тендітних пісень, глибоких дум, цікавих казок, приповісток. Та сама творча сила поривала і щирих народолюбців до рідного слова, наструнчувала їх до праці, допомагала виконати свої мистецькі завдання.

Час минав, а число отих народолюбів-письменників, не дивлячись на всякі утиски та пророкування своїх і чужих мудраків, все більше та більше зростає; праці їх все ширшу постать займають, і ми тепер бачимо, що й інші народи починають цікавитись творами наших видатніших письменників і перекладати їх на свою мову, щоб познайомитись з їх самобутньою творчою силою та тими здобутками, які вони прилучають до того всевітнього добра, що вчені зовуть культурою.

А це ясне, що ми після довгого сну розбуркалися і починаємо очима водити, доводимо світові, що ми, як і другі, хочемо жити та того всевітнього добра — культури намножувати. І на цьому

шляху не зупине нас пророкування мудраків, бо творча сила ожила і рідну мову воскресила.

А щоб наші мудраки знали, що то таке “рідна мова”, то ми мусимо отут подати переклад невеличкого по розміру та безмірно глибокого по змісту твору великого письменника братнього нам народу Тургенєва, що ось що сказав про рідну мову:

“В часи зневіри, в годину важких думок про долю того рідного краю,— ти одна моя підпора і замога, о, велика, могутня, правдива та вільна рідна мово! Якби не було тебе, то, як не впасти в розпуку, бачучи усе те, що коїться дома?... Та як його і не доняти віри, щоб таку мову не було дано великому народові!”

К. Д. УШИНСЬКИЙ

РІДНЕ СЛОВО

Мова народу — краший, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина; в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі і грози — весь той глибокий, повний думки й почуття, голос рідної природи, який лунає так гучно в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів. Проте в світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові — в спадщину потомкам. У скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим плоди глибоких сердечних рухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості,— одним словом, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові. Мова є найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живуці та майбутні покоління народу в одно велике історичне живе ціле. Вона не тільки виявляє собою життєвість народу, але є якраз саме це життя. Коли зникає народна мова,— народу нема більше! Ось чому, наприклад, наші західні брати, витерпівши всі різноманітні насильства від іноплеменників, коли це насильство, нарешті, торкнулося мови, зрозуміли, що йдеться тепер уже про життя чи смерть самого народу. Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства більш нестерпного, як те, що хоче відібрати в народу спадщину, створену незчисленими поколіннями його

віджилих предків. Відберіть у народу все — і він все може повернути; але відберіть мову, і він ніколи більше вже не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови — ніколи: вимерла мова в устах народу — вимер і народ. Але якщо людська душа здригається перед убивством однієї недовговічної людини, то що ж повинна б почувати вона, зазіхаючи на життя багатовікової історичної особистості народу — цього найбільшого з усіх створінь Божих на землі?

Не умовних звуків тільки вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, а п'є духовне життя й силу з рідної груді рідного слова. Воно пояснює їй природу, як не міг би пояснити її жоден природознавець, воно знайомить її з характером людей, що її оточують, з суспільством, серед якого вона живе, з його історією та його прагненнями, як не міг би ознайомити жоден історик; воно вводить її в народні вірування, в народну поезію, як не міг би ввести жоден естетик; воно, нарешті, дає такі логічні поняття й філософські погляди, яких, звичайно, не міг би дати дитині жоден філософ.

Володимир САМІЙЛЕНКО

УКРАЇНСЬКА МОВА

(пам'яті Т. Г. Шевченка)

Діамант дорогий на дорозі лежав,—
Тим великим шляхом люд усякий минав,
І ніхто не пізнав діаманта того.
Йшло багато людей і топтали його.
Але раз тим шляхом хтось чудовний ішов,
І в пилу на шляху діамант він найшов.
Камінець дорогий він одразу пізнав,
І додому приніс, і гарненько, як знав,
Обробив, обточив дивний той камінець
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв,
І промінням ясним всіх людей здивував,
І пальючим огнем кольористо блищить,
І проміння його усім очі сліпить.
Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
Положила на ню усі сили свої,
І в народний вінець, як в оправу, ввела,
І, як зорю ясну, вище хмар піднесла.
І на злість ворогам засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоїть,

І лихим ворогам буде очі сліпить.
Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Наша мова сія щогодини ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувався у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє
Він побожно сказав: "Відкіля нам сіє?"

1885

Пантєлєймон КУЛІШ

РІДНЕ СЛОВО

Я на сторожі коло Іх
Поставлю слово.

Т. Шевченко

Мовчки предки наші в полі,
Мовчки спочивають,
Тільки чорнії могили
З вітром розмовляють.

Спочивають, доживають
Праведного суду,
Що судити Україну
Рідне слово буде.

.....

Рідне слово, Божа правдо!
Як мала дитина,
Тебе стала промовляти
Хирна Україна.

Промовляє,— оживає
Згнічений морозом,
Непозичений у німця
Український розум.

Схаменуться, стрепенуться
Стуманілі люде.
Рідне слово, рідний розум,—
Рідна й правда буде.

Без напасті завоює
Городи і села
І над людьми зацарює,
Приступна й весела.

І засвітить серед хати
Світло благодатне,
І як мати буде дбати
Про сирітство хатне.

І ходитиме всевіда
З хати до палати,
Щоб убогого сусіда
З багатцем з'єднати.

Рідна правдо, люба радо,
Тихому одрадо,
За єдиність і братерство
Праведна нагорода!

В душі правім будем вічно
Об тобі молитись,
Духом правди з ворогами,
Поки духу, битись.

1882

Лєся УКРАЇНКА

* * *

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?

Ти, моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця проллєш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки дістане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

1896

* * *

Де поділися ви, голоснії слова,
що без вас моя туга німа?
Розточилися ви, як весняна вода
по ярах, по байраках, по балках.
Чом не станете ви, як на морі вали,
не гукнете одважно до неба,
не заглушите туги прибоєм гучним,
не розіб'єте смутку моєї душі
міцним напрасним натиском бурі?

Я не на те, слова, ховала вас
і напоїла кров'ю свого серця,
щоб ви лилися, мов отрута млява,
і посідали душі, мов іржа.
Промінням ясним, хвилями буйними,
прудкими іскрами, летючими зірками,
палкими блискавицями, мечами
хотіла б я вас виховати, слова!
Щоб ви луну гірську будили, а не стогін,
щоб краяли, та не труїли серце,
щоб піснею були, а не квилінням.
Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
не будьте тільки дощиком осіннім.
Палайте, чи паліть, та не в'яліть!

1900

Олсна ПЧІЛКА

РІДНЕ СЛОВО

Так довго сподівана, ждана година
Настала для рідного слова мого:
Не так, як приборкана, смутна пташина,
Озветься воно із затишку свого;
Не так,— весняним жайворонком у полі
Українська мова тепер залуна
І гомоном вільним по всьому роздоллі,
По всій Україні озветься вона.
Дарма, що по небу весняному тучі
Громадою темною швидко летять,
Не страшно пташині ні грому, ні бучі —
Крізь хмари бо промені сонця мигтять!
Дзвінкий жайворонок то вгору, до сонця,
Зів'ється, де сяє йому любий рай,
То пісню співа й до людського віконця...—
Лети ж, рідне слово, лети в рідний край!

1908

Борис ГРИНЧЕНКО

ПЕРЕЛЯКАНИЙ

Певна річ, що я люблю
Просто до загину
Рідну мову та пісні,
Матір-Україну.

Певна річ,— бажав би я
Рідної просвіти
І народів в добрі,
Не в убогстві жити.

Певна річ оце усе!
Тільки ось де лихо —
Кажуть нам: не ворухись,
А сиди лиш тихо!

Як українську мову я
Уживати буду?
Таже лиха я повік
За це не відбуду!

Про просвіту рідну дбать?
Та як же тут дбати,—
Та за цей сепаратизм —
За залізні ґрати!

Дбати, щоб убогства й лих
Не було в народі?
Та се просто, скажуть, вже
Анархізм, та й годі!

А як скажуть: гине все,—
Просто в Сибіряку!
Тільки здумаю — трушусь
Зараз з переляку.

Ні, хоч дуже я люблю
Україну-неньку,
А сидітиму собі
Краще потихеньку.

1892

Стиридон ЧЕРКАСЕНКО

НАША ТВЕРДИНЯ

(Уривок з поеми)

О рідна мово, скарбе мій!
В мертвотних напастях чужини
Ти — мій цілющий, мій єдиний
Душі підбитої напій...

Нехай гнобить за роком рік
Надій нездійснених наруга —
В тобі міцна моя потуга,
На всі скорботи певний лік.

І в краї рідному терпінь —
Путі невідомі Божі —
Стоїш ти гордо на сторожі
Народних прагнень і святинь.

Плюндрує все хижак лихий:
Мій рідний край — сумна пустиня...
Лиш ти стоїш, як та твердиня,
О рідна мово, скарбе мій.

1934

Олександра ЄФИМЕНКО

Втрачаючи рідну мову, народ втрачає разом з нею і своє духовне надбання, яке він нажив за багато віків, свій особливий спосіб розуміння світу, особливий спосіб передавати це розуміння, свої запаси мудрості, що зберігаються в народній поезії, в творах усної словесності, якими багатий кожний обдарований народ.

Познайтеся хоча б, наприклад, з українськими "народними думами", кожна із них є поетичний і водночас історичний твір високої художньої і наукової вартості. І все це народ втрачає разом з мовою. Народна душа бідніє, вироджується, народ падає в своїх духовних силах, переходить на нижчий ступінь розвитку; слова чужої мови, хоча й спорідненої, є для нього мертві звуки, які не викликають думок, відчуттів, всієї тієї плідної творчої праці, що її викликають звуки мови рідної.

1901

Олександр ОЛЕСЬ

І ВИ ПОКИНУЛИ...

І ви покинули... і ви пішли...
І в найми душі віддали,
І клад, що вам діди сховали,
На скибку хліба проміняли...

Цигани ви,
Цигани ви!..

А там, в землі, який там скарб лежав,
І скільки струн в собі ховав...
Які б то звуки розіткнулись,
Коли б ви дивних струн торкнулись!..

Не варті ви,
Не варті ви

І часом чує ліс в тиші нічній,
Як десь на кобзі золотій
Струна застогне і порветься,
І стогін скаргою полетиться...

О, де ж ви єсть?
О, де ж ви єсть?..

* * *

О, слово рідне! орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.

О, слово рідне! Шум дерев!
Музика зорь блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...

О, слово! будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! в горі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

1907

* * *

Ой, і пишно ж розцвіли ви
На убогій рідній ниві,
Рясно цвітом П вкрили —
І червоні, й сині, й білі...

Чом же бідному народу
Не дали ви й досі плоду?!

Віє вітер із півночі,—
Цвіт летить за ним охоче,
Тільки кида стебла ниви,
Що ростуть на їй щасливі,
Тягнуть сили, точать соки,
Розкривають на всі боки.

Ой, народні пустоцвіти,
Доки будуть вас терпіти,
Доки будете рости ви
На грудях слабих у ниви?!
Гей, серпи, я бачу, сяють,—
І женці пісні співають!

* * *

В землі віки лежала мова
І врешті вибилась на світ.
О мово, ноче колискова!
Прийми мій радісний привіт.
Навік пройшла пора безславна...
Цвіти і сяй, моя державна...

І розцвіла, як квітка, мова
На рідній ниві, над струмком,
Але прийшла на лан корова
І завертіла язиком...
Недовго думала і ждала,
Взяла і всю її злизала...

Ото ж чужих корів годуйте
Сінцем, помиями в хлівах,
Але вночі і вдень пильнуйте,
Щоб не ходили по ланах.
Коли ж у вас серця телячі,
Зробіть намордники собачі.

1918

Є СЛОВА. ЩО БІЛІ-БІЛІ...

Є слова, що білі-білі,
Як конвалії квітки,
Лагідні, як усміх ранку,
Ніжносяйні, як зірки.

Є слова, як жар, пекучі
І отруйні, наче чад...
В чарівне якесь намисто
Ти нанизуєш їх в ряд.

ЯК ДОВГО ЖДАЛИ МИ СВОЄЇ ВОЛІ СЛОВА...

Як довго ждали ми своєї волі слова,
І ось воно співа, бринить.
Бринить, співає наша мова,
Чарує, тішить і п'янить.

Як довго ждали ми... Уклін чолом народу,
Що рідну мову нам зберіг,
Зберіг в таку страшну негоду,
Коли він сам стоять не міг...

РІДНА МОВА В РІДНІЙ ШКОЛІ

Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш?
Що нам ближче і миліш,
І дорожче в час недолі?!

Рідна мова! Рідна мова!
Що в єдине нас злива,—
Перші матері слова,
Перша пісня колискова.

Як розлучимось з тобою,
Як забудем голос твій
І в вітчизні дорогій
Говоритимем чужою?!

Краще нам німими стати,
Легше гори нам нести,
Ніж тебе розп'ясти,
Наша мово, наша мати!

Ні! В кім думка прагне слова,
Хто в майбутнім хоче жить,
Той всім серцем закричить:
"В рідній школі рідна мова!"

І спасе того в недолі
Наша мрія золота,
Наше гасло і мета:
Рідна мова в рідній школі.

Григорій ЧУПРИНКА

НАЙВИЩИЙ ДАР

Як веселонька блискуча,
Переливна, миготюча,
По моїй країні милій
Мова дивная дзвенить,
В казці, в пісні легкокрилій,
В юних спогадах ідилій,
Мов струмочок, стугонить.
Сонцем ясним, холодочком,
Камінцями, корінцями
Поміж ніжних пишних трав
Лється, котиться струмочком
І в своїм огнистім плесі,
Ніби в світлім піднебессі,
Одбиває, одпливає
Міліонами прояв.
Знову мову колискову
Вчує страдник і бідар,
Як до неї шану має,
Як повік її приймає
За найвищий Божий дар.

1911

Сергій ЄФРЕМОВ

МАРТИРОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА

У Росії нині української преси нема. Вона зникла. Від першого ж дня війни рука обрусителя-чиновника, що одержав усю повноту влади, почала виривати з книги української преси аркуш за аркушем; з кожним новим кроком у глиб Галичини першими жертвами військового режиму падали, як правило, органи української преси. І, позбувшись своїх періодичних видань, ми, українці, стоїмо тепер перед новою небезпекою — зникненням і української книги. Старі видання розходяться, до того ж з такою швидкістю, якої не знав колишній український книжковий ринок. Поява ж нових пов'язана з такими труднощами, насамперед цензурними і почасти технічними, подолати які приватній ініціативі не завжди

під силу. Таким чином за два з лишком роки війни відбувся повний погром української преси, а загалом друковане слово на Україні перебуває в стані глибоко критичному.

Щоправда, цей погром,— може б краще сказати: мартиролог українського слова — не поодинокий у нашій історії. Це лише епізод,— епізод вкрай характерний і показовий в ставленні влади до проявів української самосвідомості; епізод дуже тяжкий й глибоко трагічний для самого українського народу, який змушений терпіти систематичні знущання над своєю духовною суттю продовж не двох років, а щонайменше стількох же століть. Та, однак, це лише епізод. І як такий він буде зрозуміліший, якщо розглянути його в ланцюгу подібних заходів разом з іншими подібними заходами, що складаються в ланцюг, перші кільця якого болюче стискали ще наших далеких предків, останні ж — стримують нині наших сучасників. Ось чому я вважаю за потрібне спинитися, хоча б коротко, за браком часу, на минулому, яке нерозривно зв'язане з тією заявою, що нею я змушений був почати свою доповідь: "В Росії нині української преси немає. Вона зникла." Втім, треба зауважити, що рушаючи в глиб століть, ми не тільки не віддаляємося від суті нашої теми, а навпаки — ще більше до неї наближаємося.

XVI та XVII століття в історії українського народу ознаменувалися, як відомо, сильним культурно-суспільним та політичним злетом. На ґрунті боротьби за національну самостійність провадиться у всіх великих культурних центрах значна культурна робота, поширюється освіта: грамотність, за словами такого стороннього й неупередженого спостерігача, яким був, наприклад, відомий Павло Алеппський, була звичним явищем серед "козацького народу". "Не лише всі козаки,— зауважує він,— а й навіть більшість їхніх дружин та дочок вміють читати". Школа разом із "шпиталем", тобто притулком для бідняків, була необхідним додатком церкви й перебувала під невсипним турботливим наглядом самого населення, організованого в братства, не кажучи вже про монастирі та окремих меценатів. Цілком природно, що цей потяг до освіти, це устремління до знань вже не могло задовольнятися старим методом "списування книг", а повинне було викликати розвиток книгодрукування й широку організацію книжкової справи. І справді, вже в XVII столітті бачимо на Україні цілий ряд друкарень, які видавали і підручники, й наукові праці, й суто літературні та публіцистичні твори, а надто ж — духовні, одне слово, праці з усіх питань, що цікавили сучасника, збуджували його інтереси й задовольняли його запити. Такі друкарні існували в усіх містах старої України, не лише в Києві чи Чернігові, а й, наприклад, в Острозі, Заблудові тощо; засновували їх і монастирі, і братства, і приватні особи. Необхідно підкреслити при цьому, що

книгодрукарство на Україні фактично користувалося в ті часи повною свободою й що свобода слова вважалася настільки важливим і невід'ємним правом кожного, що гарантувалася навіть міжнародними трактатами. Так, наприклад, 1658 року в знаменитих “гадяцьких пактах”, тобто договорі Івана Виговського з польським урядом, крім відкриття двох університетів, окремо і спеціально обумовлено й таке: “Гімназія, колегія, школи й друкарнѣ, сколько ихъ надобно будет, без препятствія ставити будетъ вольно и свободно науки отпраовати и книги печатати всякие, и в пренияхъ о вѣри, толко би безъ поруганія и уразы маестату королевского”... З обмеженнями свободи слова українські письменники того часу вперше зіткнулися не у себе вдома, а у гостях — не на рідній землі, а у північних сусідів.

З-за “литовського рубежа”, з “черкаскої землі” українські видання потрапляли, звичайно, в Московську державу. Та прийом, який їм тут влаштовували, здатний був назавжди відбити бажання до закордонних подорожей. Москва того часу, як відомо, стояла принципово на зовсім іншій позиції стосовно друкованого слова. Тут книгодрукування було свого роду державною монополією, підкорюючись цілковито нагляду й вкрай тяжкій цензурі патріарха з його “освященнымъ собором”. Ця принципова недовіра до будь-якого друкованого рядка особливо різко, може, проявилася в одному теж міжнародному трактаті, сучасному вже згаданим раніше “гадяцьким пактам”. На протигагу останнім тихесенький Олексій Михайлович у договорі з поляками вимагав, аби “всѣ тѣ, въ которыхъ мѣстностяхъ книги печатаны и ихъ слагатели или печатники или друкари, смертью казнены и книги собравъ сожжены были и впредь чтобы крѣпкій заказ былъ безчестныхъ воровскихъ книгъ никому съ нашихъ королевскаго величества подданныхъ нигдѣ не печатати подъ страхомъ смертной казни”. Зрозуміло, що таке принципове ставлення не забарилося позначитися й на книгах українських, котрим вдавалося потрапити до Москви...

Вже на соборі 1620 року патріарх Філарет досить різко висловлювався “о самыхъ тѣхъ христианахъ, яже суть бѣлоруссы”, вважаючи, що вони лише “нарицаются убо христiane”, а правил апостольських та соборних, як належить християнам, не дотримуються. Незабаром для підозри з'явився й конкретний привід. 1626 року український вчений Лаврентій Зизаній-Тустановський виявив бажання надрукувати в Москві свій твір “Катехизисъ”, — друкуванню передував цікавий диспут московських справщиків з автором, котрий мусив пожертвувати своїми думками й мовою, аби праця його могла побачити світ. Не так благополучно закінчилася тоді ж спроба іншого українського вченого, Кирила Транквіліона-Ставровецького. Його “Евангеліе учителное...”, двічі вже на-

друковане на Україні, рішуче було засуджене в Москві, причому наказано було всі його твори “собрати и на пожарѣхъ сжечь”, між іншим не лише за зміст, а й за “слогъ его еретический”. Скори-ставшись цим випадком, Філарет видає вже й загальну постанову стосовно українських видань: “Чтобы впредь никто никакихъ книгъ литовскія печати не покупали”. Наступного 1628 року знову нова заборона і нове аутодафе нещасливих книг “литовскія печати”. У 1672 році новий указ: “Во всѣхъ мѣстахъ всякихъ чиновъ лю-дямъ учинить заказъ крѣпкой съ большимъ подкрепльнiемъ, чтобы тѣ люди польскія и латинскія печати книгъ никто у себя въ до-махъ вѣтай и явно не держали, а приносили бы и отдавали бы воеводѣ”. 1690 року нове патріарше розпорядження відносно “поль-скія и литовскія печати книгъ” і т. ін. Й на скільки не до вподоби виявилися в Москві, в атмосфері специфічного московського правовір'я, українські письменники, які як-не-як цитували вже Бекона, Еразма Роттердамського, Декарта, були ознайомлені з системою Коперника й розмірковували “о затменіи солнца”, за-свідчують цікаві дебати московських справщиків із згаданим вже Зизанієм-Тустановським. Самий спосіб обґрунтування істини пра-вославної віри автором-українцем посіяв сум'яття і жах поміж благочестивих москвичів. “Написано у тебя,— говорили вони Зизанію-Тустановському,— о кругахъ небесныхъ и о планетахъ, і о зодіакѣ, і о затменіи солнца, о громѣ и молніи, о Перунѣ, о ко-метахъ и о прочихъ звѣздахъ... Тѣ статьи из книги Астрологiи, а книга Астрологiя взята отъ волхвовъ еллинскихъ и съ правовѣ-ріемъ нашимъ не сходится”. Й, зрозуміло, в друкованому виданні праці Зизанія вся ця “зайва” мудрість відсутня.

Та, крім змісту, сильну підозру викликала серед московських книжників сама мова українських письменників, незважаючи на те, що для Москви вони намагалися викладати свої думки по можливості церковнослов'янською мовою, уникаючи народних українських виразів, слів. Москвичі вже тоді виходили з досить визначеного положення, що повинна бути одна мова, бо “когда будетъ много языковъ, то пойдетъ смута въ землѣ”. З огляду на це книги українських письменників в московських видавництвах так радикально виправлялися “по великороссійской грамматикѣ”, що з них зовсім зникали місцеві особливості мови... На Україні по-чали поширювати офіційні підручники з правилами “о произно-шеніи россійскихъ букв и о исправномъ тѣхъ же употребленіи”, й ці підручники слід вважати першою спробою обрусительної шко-ли на Україні. А незабаром з'явився акт, який зводив у систему розрізнені до того заходи й дав початок тій державній політиці, яка невпинно впроваджувалася на Україні аж до сьогодні. Я маю на увазі виданий 1720 року указ імператора Петра I буквально такого змісту: “...Вновь книгъ никакихъ, кромѣ церковныхъ преж-

нихъ изданій не печатать; а и оныя церковныя старыя книги съ такими же церковными книгами справлявать, прежде печати, съ тѣми великороссійскими печатями, дабы никакой розни и особаго нарѣчія въ нихъ не было". З огляду на цей указ усі українські друкарні зобов'язувалися надсилати свої видання до московської синодної контори "исправленія ради и согласія с великороссійскими", тож на нових виданнях красується вже предтеча пізнішого "дозволено цензурою" у формі такої зауваги "протектора типографій": "Сія книга... въ конторѣ типографской изслѣдована, и по изслѣдованіи обрѣтена во всемъ съ великороссійскимъ сходна".

...Впроваджується цензура ще до відкриття загальних цензурних закладів виключно для українських видань з метою повного знищення "особливої" української літератури. Починається затята боротьба з опозицією на Україні, яка звикла в царині друкованого слова користуватися майже необмеженою свободою. Й результати цього не забарилися проявитися. XVIII століття в історії української писемності виявилось набагато біднішим від попереднього й відразу ж повернуло українських письменників в епоху до винайдення книгодрукування. Все, що не підпадало під категорію "книгъ церковныхъ", починає поширюватися виключно в рукописах; знову з'являється давно забута професія "книжныхъ списателей". Видатні твори української думки цієї епохи, — літописи Самовидця, Величка, "Історія Русів", що її переписував Кониський, праці Сковороди та інше — не кажучи вже про суто художню продукцію — вірші, драми, які продовжували з'являтися, — все це побачило друкарський верстат лише в наші дні, якщо, звичайно ж, не згинули в злигоднях, які супроводжували "книжное списаніе". І навіть у царині умовно дозволеного церковного видавництва згадуване вже "изслѣдованіе" в синодній конторі дало сумні результати. Українські друкарні не відразу підкорилися новим порядкам й уперто відмовлялися надсилати свої видання на цензуру до Москви. Москва відповідала на це відомими й нам заходами — штрафами й закриттям видавництв. Так, 1724 року накладено було штраф у 1000 карбованців — сума за тих часів досить значна, на друкарню Печерської лаври за видання "Тріоди", яка виявилася не "во всемъ съ великороссійскимъ сходной"; такий же штраф було накладено на чернігівську друкарню, яка потім була конфіскована і перевезена до Москви за вперте небажання визнавати нові цензурні порядки... Всі інші видання [крім церковних] заборонялися беззаперечно, — так, не дозволено було лаврській київській друкарні у 1769 році видати навіть новий буквар, хоча московські букварі на Україні абсолютно не користувалися попитом. Низка заборонних указів протягом XVIII століття буквально знищила книжкову продукцію на Україні, поставила літературу у вкрай тяжкі умови, знищила друкарську справу і

надзвичайно болюче відбилася на народній просвіті. Крім перепон для появи нових видань, вжиті були заходи й для вилучення старих: кілька разів повторювалися укази про відібрання у церков книг місцевих видавництв й заміну їх на московські. З вилученими книжками чинили, звичайно, за пізнішим рецептом Скалозуба. Цим і пояснюється, між іншим, порівняно мізерна кількість українських стародруків, що дійшли до нашого часу. Боротьба з місцевою книгою, війна з просвітою у її національній оболонці незабаром принесла свої плоди: через півтора століття після наведеного раніше відгуку Павла Алеппського Україна являла собою вже класичну країну безграмотності, й навіть у 80-х роках XIX століття шкіл на Україні було менше, ніж у першій половині XVIII століття. І якщо петровська реформа для Росії “прорубила окно въ Европу”, то для України в той же час були щільно позабивані усі проходи для безпосередніх стосунків із Західною Європою, так само, як припинено будь-яке фінансування місцевої культурно-просвітньої діяльності. Відтепер, замість прямих шляхів через Польщу, нові ідеї завозилися вже via Москва чи Петербург, і з передовою у всіх відношеннях держави Україна робиться глухою провінцією, яка усе більше й більше відстає у своєму розвитку. Новому культурно-просвітницькому рухові на Україні, що виник разом з її літературним відродженням, доводилося вже долати й цю штучно створену темноту й безграмотність, зазнаючи в той же час таких же впливів, як і ті, про які йшла мова раніше.

Якщо не рахувати загальних цензурних скорпіонів, то перший смертельний удар впав на ще не зміцнілу українську літературу 1847 року. Процес Кирило-Мефодіївського братства, чи, за офіційною термінологією “украино-славянистовъ”, закінчився не лише репресіями проти Шевченка, Куліша, Костомарова й інших, а й також колективним засудженням української книги як такої. Це був у повному розумінні слова процес над українською літературою, й тією ж конфірмацією, якою відправлено було в заслання кращих українських письменників того часу, була заборонена й уся українська література — не лише майбутня, а й та, яка вже існувала на той час на книжковому ринку. Одночасно вийшов загальний наказ по цензурному відомству звернути особливу увагу на книги, що висвітлювали питання української мови й національності, “не давая перевѣса любви къ родине надъ любовью къ отечеству”. Цим наказом започатковувався ланцюг державних заходів стосовно української книги в новий час. Поряд із старою резолютивною частиною, — яка містилася в одному слові: “воспретить”, — найновіші ці заходи містили вже й спроби виправдати заборону з точки зору певної, так би мовити, ідеології. Майже кожне з наступних десятиліть дає зразки такої державної ідеології, які в

цілому розкривають цікаву картину ставлення влади до українського книгодруку в бік посилення гніту.

На початку 60-х років, коли з'явився перший досвід періодичних видань українською мовою, — петербурзька “Основа” (1861—1862) та “Черниговській листок” (1861—1863), — уряд спробував пов'язати українську пресу з популярною тоді “польською інтригою”, приписавши останній, і лише їй, “виникнення і розвиток української літератури”. “Давно вже точаться в нашій пресі суперечки про можливість існування самостійної малоросійської літератури, — починає свій циркуляр від 1863 року міністр внутрішніх справ Валуєв і, пославшись на якусь “більшість малоросіян”, продовжує вже більш певним тоном: — Вони досить ґрунтовно доводять, що ніякої особливої малоросійської мови не було, нема і бути не може, і що говірка їхня, застосовувана серед простого люду, то та ж російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі, що загальноруська мова так само зрозуміла малоросам, як і великоросам і навіть зрозуміліша, ніж створювана тепер для них деякими малоросами, а надто ж (!) поляками так звана українська мова”. Ця нова теорія, приправлена вказівками на “сепаратизм” та наплив українських рукописів до київського цензурного комітету, закінчується старою піснюю: аби до друку дозволялися лише такі твори на цій (не існуючій!) мові, які належать до царини художньої літератури, пропуск же книжок малоросійською мовою як духовного змісту, так і підручників та й взагалі призначених для початкового читання, припинити. На цьому циркулярі ґрунтувалася інструкція цензурним комітетам 1866 року, якою знову підтверджувалася заборона популярної літератури українською мовою й уся українська література вилучалася з-під дії закону про пресу, прийнятого 1865 року, який звільняв від попередньої цензури книжки обсягом понад 10 аркушів: українські книги повинні були проходити через попередню цензуру незалежно від обсягу, оскільки всі вони “не без свого роду тенденцій”, як зазначала вже згадувана інструкція. “Тенденції” були помічені навіть в суто етнографічних матеріалах українською мовою, а тому заборонено було видавати їх у місцевих “Губернських Вѣдомостях”, які до цього широко користувалися українськими етнографічними нотатками, що надавало офіційним органам тутешнього обличчя. 1866 року цьому було покладено край.

Але якщо заходи 60-х років відзначаються ще деякою непевністю тону й сором'язливістю, а також бажанням принаймні пристойно прикрити й мотивувати пропоновані заходи, то наступне десятиліття вже звільнилося від цих ознак деякого хитання й сумнівів. Реакційна російська преса, а також приватні доноси добровольців на зразок горезвісного Юзефовича, на той час вже остаточно встановили, що український рух “є не що інше, як спроба, якою мас-

кується справжній соціалізм, чи точніше, справжня демагогія". Негласним розслідуванням "особаго совѣщания" в особі міністрів Д. Толстого й Тимашова, шефа жандармів Потапова і згаданого вже таємного радника Юзефовича безапеляційно було встановлено, що "вся літературна діяльність так званих українофілів повинна бути віднесена до прикритого лише пристойними формами замаху на державну єдність і цілісність Росії". І що "центр цієї злочинної діяльності знаходиться в цей час у Києві". Після цього точного визначення залишалося лише завдати удару. Й ось тієї самої миті, коли офіційна Росія готувалася виступити на звільнення балканських слов'ян, у німецькому Емсі 18 (30) травня 1876 року було підписано такий указ стосовно літератури одного з найбільших слов'янських народів імперії [далі автор подає текст наведеного вже нами раніше указу].

Під тиском цього безприкладного в історії нового часу акту й перебувало українське слово до 1906 року... Ясно, що акт цей не давав зовсім ніякої можливості розвиватись українській культурі й по суті був свого роду замаскованим смертним вироком їй. Література, наука, періодичні видання, театр і навіть тексти до нот — все це ставилося в розряд забороненого, аж до букв, оскільки наведений указ регламентував навіть правопис. А що у творах "красного письменства" не проскочить щось небажане, запорукою тому була подвійна цензура, встановлена тим самим указом: уряд цього разу висловив недовіру навіть власним органам в особі цензурних комітетів, вимагаючи обов'язкового, крім розгляду в цих комітетах, читання українських рукописів в Головному Управлінні в справах друку. Аналіз указу 18 травня 1876 року, названого за іменем натхненника *lex Jozephoviana*, показує, що творцями його керувала цілком визначена думка про повне знищення українського слова, "безъ всякихъ двусмысленностей и поблажекъ", висловлюючись словами пана Струве. Що тут йшлося саме про мову, це ясно само собою із змісту травневого указу. Та політика денационалізації, яка почалася з петровського указу 1720 року й знаходила своє неухильне втілення в заходах катерининських часів, тут досягла свого логічного завершення. Коло замкнулося, й наступним десятиліттям залишалося тільки удосконалювати систему, вводячи додаткових скорпіонів, звужуючи потроху й так уже тісні обшири дозволюваного до друку українською мовою. Протягом 1880—1900 років такі удосконалення й були проведені низкою розпоряджень по цензурному відомству, з яких відзначаю тут заборону книг для дітей, хоч би навіть і белетристичного змісту, "ибо дѣти должны учиться по-русски", заборона творів із минушини України, заборона повістей і оповідань із життя інтелігенції, переслідування нарешті окремих слів, як-от "Україна", "козак", "Запорозька Січ" й таке інше... І наскільки впевнено, твердо й

зручно почувався уряд у рамках раз вибраного курсу, засвідчує одна цікава подробиця. Вже 1905 року, коли падали основи старого порядку й багато позицій було залишено., розкріпачення українського слова усе ж таки було визнане у вищій інстанції “несвоевременнымъ”. Це “несвоевременно” прозвучало усього за місяць до маніфесту 18 жовтня, яким була обіцяна вже “дѣйстви-тельная” свобода слова.

Наприкінці 1905 року з'являється українська преса, спочатку “явочним порядком”, а потім напівлегально, на підставі тимчасових правил про пресу 24 листопада. Березневими правилами 1906 року, очевидно, було ліквідовано й указ 1876 року,— кажу “очевидно”, бо пізніше ми зустрінемося з новою спробою рецепції цього пережитку середньовічного права. Хоч як би там було, та роки 1906—1914-й український друк фактично існував. Існував за умов, за яких йому здавалося завидним навіть становище російського друку, існував при безперервних судових та адміністративних репресіях, утисках не лише письменників, а й читачів та передплатників, при повному невіданні, що день прийдешній нам готує,— але все ж існував. Однак, навіть це напівлегальне існування для влади та її ідеологів видавалося нестерпним. Вказівні персти безперервно зверталися у цей бік, і їхні власники невтомно підказували, що потрібно повернутися до попереднього стану речей, який визначався законом Юзефовича. Відомий циркуляр Столипіна від 20 січня 1910 року, що поставив поза законом усіх іногородців й що включав до числа їх й українців нарівні з євреями, був першим кроком до відкритої рецепції цього акту. Український друк не дожив до свого десятилітнього ювілею, бо європейська війна, що спалахнула 1914 року й що відкрила спочатку для реакції неозорі перспективи, дала привід для повного знищення вже всієї української преси,— й то не лише в Росії,— й до повернення до стану дореволюційного.

Війну було оголошено 19 липня, а вже наступного дня було закрито на увесь час воєнного стану київську щоденну газету “Рада”. За нею невдовзі вирушив у країну небуття щотижневик “Маяк”, потім літературно-науковий щомісячник “Л.-Н. Вісник”, педагогічне “Світло”, суто наукові органи київського “Наукового Товариства” й т. ін. Усього в межах Росії було відразу ж закрито 15 періодичних видань, що виходили до війни. На звертання редакції одного із закритих видань про поновлення його надійшла офіційна погроза: “Хай краще не просять” (буквально). Одночасно, в міру того як росли успіхи на театрі війни й відбувалося проникнення військ у глиб Галичини, одне за одним зникали українські видання, що виходили до війни в Галичині (близько 50 видань). Внаслідок цієї переможної ходи був момент (кінець 1914-го й початок 1915 року), коли на всій етнографічній території України не за-

лишилося жодного українського друкованого органу. Якби не втікачі з Галичини, які одержали притулок по той бік бойової лінії, то не лишилося б українського друкованого органу й взагалі в Європі, й лише б Америка була поза межами досяжності...

Така ж небезпека загрожує й українській книзі. Тут військовій цензурі піддається не лише зміст, а й мова і — *mirabile dictu* — правопис. Цензура вимагає, аби українці не вживали тих чи тих слів, що опинилися під забороною, й писали безграмотно, дотримуючись орфографічних правил чужої мови. Відповіддю на це було різке скорочення української книжкової продукції, яка в часи війни зійшла із свого звичного восьмого місця в ряду такої ж продукції народностей європейської Росії й опинилася майже на останньому. А тим часом великою мірою саме в роки війни зростає попит на українську книгу, з'являється новий масовий читач, запити й потреби якого не спроможний вдовольнити оглушений книгодрук. Старі видання буквально розхапували, й український читач, з огляду на неможливість придбати нові, стоїть вже тепер перед перспективою книжкового голоду.

Не можна сказати, що не було спроб відновлення української преси та українських видавництв. Слідом за закриттям їх 1914 року починаються ці спроби, не припиняючись й до останнього моменту. Оскільки умови саме київської обстановки особливо нещадно проявили себе стосовно українського друку, то спроби ці робилися в інших містах на Україні й навіть поза її межами: в Одесі ("Основа"), в Харкові ("Слово", "Гасло"), у Катеринославі ("Степ", "Час"), в Москві ("Тепла Роса", "Промінь"). Та аж до останнього часу спроби ці, можна сказати, нищилися у корені: інколи ще до виходу видання в світ погрозами на адресу друкарень, іноді слідом за виходом першого, рідко — другого номера конфіскацією й закриттям на час воєнного стану. Беру навімання типову долю одеського літературного щомісячника "Основа": журнал було конфісковано й друкування його припинено на третій книжці на увесь час воєнного стану, й хоча судовою палатою арешт було знято, та заборона, однак, залишилася в повній силі...

Ось такі умови, в яких довелося жити українському друку, — умови, очевидно, не випадкові, а такі, що впливали із свого роду традиційного ставлення влади до українського народу. За авторитетним роз'ясненням Столипіна, будь-яка культурна діяльність на українському ґрунті "з точки зору російської державної влади є вкрай небажаною і суперечить усім починанням, які уряд проводить стосовно колишньої (!) України. Виходячи, — продовжує Столипін, — з того положення, що три головні гілки східного слов'янства і за походженням, і за мовою не можуть (!) не складати одного цілого, наш уряд, починаючи з XVII століття, постійно бореться проти руху, відомого в наш час під назвою

українського, і який втілює в собі ідеї відродження колишньої України і організацію Малоросійського краю на автономних національно-територіальних засадах". Як проявлялася ця боротьба в царині друкованого слова, ми бачили. Український друк палили, український друк розоряли штрафами й знищенням друкарень, український друк припиняли прямими заборонами, український друк систематично оголошували поза законом, поза навіть специфічним російським законом, до українського друку невпинно застосовували начала мадрридської свободи, українському друкові систематично допікали і києм, і палицею. Це допікання триває вже віки,— починаючи з XVII століття й кінчаючи буквально останніми днями, що породили після короткочасного перепочинку часи національного гніту, наруги й знуцань.

Я не говоритиму, в що обійшлася Україні ця традиційна політика національних гонінь. Рахунок був би величезний, та його легко оцінити й на око, спостерігаючи той занепад культури, ту відсталість у всіх відношеннях, які панують на Україні, ту безпорадність, яку проявляє українське населення і в культурній, і в економічній, і в політичній сферах. Адже навіть для старого комітету міністрів у 1904 році був зрозумілий цей фатальний зв'язок між українськими явищами й політикою репресій на Україні, зокрема систематичним придушенням живого народного слова, зверхністю у ставленні до прав народної мови в царині освіти. Для нас цікавіший зараз інший бік — саме ставлення російської громади до викладеного раніше, а зокрема російської преси. Звертаючись до цього боку справи, не можемо не відзначити однієї вкрай сумної обставини. Російська преса, за невеликим винятком, майже не цікавилася гонінням на українське слово, гонінням, що відбувалося на її очах, не втручалася у події боротьби хоча б наданням своїх сторінок для висвітлення й захисту українських потреб й устремлінь, майже нічого не знала про ці гоніння, а, по суті, й знати не хотіла... На очах російської преси відбулося знищення усієї преси української — на очах її відбувався розгром культурних цінностей і тут, і в Галичині,— майже нічим це не відбилосся в ній, як не відбиваються й ті спроби відродження, про котрі я вже згадував. Начебто нічого й не відбулося, начебто звичайна річ цей новий акт насильства над людським словом, до того ж під звабним стягом національного звільнення. Й навіть цього кошунноприплутаного стягу не зірвала російська преса, повторюючи, навпаки, банальні безглуздості й словесні вправи, що йшли абсолютно врозріз із вбивчими за значенням своїми фактами. А тим часом російська преса, особливо ж обласна, що діяла на Україні, могла б хоч якоюсь мірою відшкодувати тимчасову смерть своєї української товаришки. Скажу більше,— вона навіть повинна була це зробити. І ще скажу: були часи, і то не дуже давні, коли вона зголошу-

валася зробити це. Безпосередньо перед війною, 12—13 квітня 1914 року, відбулися схожі на теперішні загальні збори журналістів у Києві, які прийняли, між іншим, таку резолюцію з питання, яке нас зараз цікавить: “Загальні збори, вислухавши доповідь про стан обласної української преси й додаткові повідомлення про стан білоруської, литовської та єврейської преси й визнаючи за кожною національністю право мати свою пресу на своїй мові чи говірці, знаходять, що законопроект комісії Державної думи особливо тяжко позначиться на стані цієї преси й що інтереси її повинні бути захищені в такій же мірі, як і інтереси й права преси на російській мові. Разом з тим збори висловлюють побажання, аби органи російської преси приділяли по можливості більше уваги висвітленню питань життя й культури недержавних народностей й стану їхньої преси”. Гарне побажання, та, на жаль, лишилось воно тільки побажанням, хоча необхідність у дружній підтримці ніколи ще, певно, не давала знати про себе з такою настійністю, як у ті дні, що настали за моментом прийняття наведеної резолюції. Дні війни для національної преси не лише українців — згадаймо євреїв — виявилися згубними...

1916

Іван ОГІЄНКО
(Митрополит Іларіон)

ТЕРНИСТИМ ШЛЯХОМ

Творилась віки Українська Мова
І потом, і кров'ю народу,
Як дар найсвятіший від вічного Слова
На зоряне щастя та згоду.
А ворог лукавий все клав перешкоди,
Все ставив розвоєві тами,—
Позбавив він Слово плідної свободи
І сів незгоду між нами.
Та вільної річки не спинять тирани,
І мчить вона чиста й весела,—
Зламала кайдани, загоїла рани,
І спала із Слова оМЕЛА!
А Рідная Мова, як сонце пречиста,
Як перли ясні та коштовні,
Велично всміхнулась разками намиста,
Зійшла нам, як місяць у повні!
Віками горіли полум'яні горна,
Народ чатував при ковалі,—

Ї скувалася Мова, державна й соборна,
В шоломі з крицевої сталі!
І доти бринітиме Рідная Мова
У творчій розвої та в силі,
Ростиме нам доля, трава мов шовкова,
Мов наші пісні орлокрилі!

1949

МОВА

Мова —
душа кожної національності,
Ї святощі,
Ї найцінніший скарб.
В мові наша стара
й нова культура,
ознака нашого
національного визнання...
І поки живе мова —
житиме й народ,
як національність.
Не стане мови —
не стане
й національності:
вона геть розпорошиться
поміж дужчим народом...

*Василь ЛИПКІВСЬКИЙ,
митрополит*

РІДНА МОВА В ЦЕРКВІ

Браття! Якою мовою повинен звертатися з молитвою до Бога кожний народ? Здавалося б, що й питання про це не повинно бути. Звичайно, лише тою мовою чоловік і може звертатися до Отця Небесного, якою розмовляє з батьком, з матір'ю, з своїми рідними, — цебто своєю рідною мовою. Особливо Богослужіння повинні обов'язково відправлятися в церкві рідною мовою, найбільш зрозумілою для народу, бо ж мета Богослужіння є наука народу, відживлення його релігійного настрою, а цього можна досягти найкраще рідною мовою. Сам Христос звертався з наукою до народу на його рідній арамейській мові, а ап. Павло прямо каже, що в церкві краще п'ять слів промовити зрозумілою мовою, щоб і інших навчити, ніж десять тисяч слів чужою мовою, для народу незрозумілою (І Кор. 14.19). І якби на те, щоб раз назавжди бла-

гословити рідну мову кожного народу для церковного благовістя, Дух Святий в мент Зшестя Свого на всесвітніх благовісників — апостолів — дав їм силу славити Бога на всіх мовах і говірках тих прочан, що з усього світу зійшлись на свято П'ятидесятниці в Єрусалим.

Але те, що так природно, так ясно для кожного чоловіка, цілком затьмарив і збаламутив у церкві її ієрархічний устрій. Хоч мова кожного народу є найкращий дар Божий для нього, а “від Отця світу сходить лише всяке добре даяння і всякий звершений дар” (Як. I, 17), але церковні ієрархи поділили її мови для своїх церков на священні, що ними можна до Бога звертатися і слово Боже слухати, і мови прості, народні, що їх вживати в церкві ніяк не можна, що це буде великий гріх. Самий найвищий церковний ієрарх — Римський Папа — священними оголосив лише три мови — єврейську, грецьку і римську — на тій ніби підставі, що лише цими трьома мовами написав Пилат і виставив на хресті вину Христову...

Московський патріарх, що для нього держава здобула незалежність від Царгородського, щодо мови в церкві пішов теж слідом за Царгородським патріархом і Римським Папою, оголосивши священною для всіх народів московської держави лише слов'янську мову, що нею благовістили і відправляли св. Кирило і Мефодій — просвітителі слов'ян. Хоч ця мова що далі ставала вже менш зрозумілою для народу, але московська ієрархія її вперто трималась і навіть не припускала вживання в церкві її своєї російської мови. В Українській церкві, за її вільного життя, були вже спроби перекладу св. Письма рідною мовою, можна було сподіватись, що вона і в відправах Богослужень перейде на рідну мову, але з тих часів, як її підбито під Московського патріарха, всякі спроби наблизити церковну відправу до народного розуміння категорично припинено. Московські ієрархи її до останнього часу твердять, що народна мова — це низька, базарна, — що нею лише сваритися можна, а молитися великий гріх. В наші часи слов'янська мова для нашого народу вже зовсім незрозуміла, але ієрархам до цього діла нема, — їм аби духівництво вміло правити по-слов'янському, хоч і без розуміння, а про народ байдуже. Отже, ієрархічний устрій завжди є ворожий до вживання рідної мови в церкві, і плід цієї ворожості ми вже маємо: це несвідомість народу в Христовій науці, байдужість його до всієї церкви і навіть до своєї нації, що так яскраво виявляється перед нашими очима...

1925

РОЗВИТОК УКРАЇНСТВА

Режим революційної демократії був дуже сприятливий для розвитку українського руху: воля слова, друку, спілок, зборів, організацій відкрила перед українством ту браму свободи, котру раніш охороняв московський деспотизм. Українство ожило і заворушилося. За кілька місяців організаційної праці українство виросло у велику політичну силу і почало активно змінювати режим неукраїнської демократії на свою користь. Цьому допомогли дві речі: революція закроювалась на соціальну і панування на виборах принципу більшості, тобто демократії. Революцію зробили робітники і (технічно) військо. Вихід війська з-під послуух означав, що інстинкти військових мас будуть давати імпульси для революції. Військо складалось в переважній більшості з селянства і робітництва, нижче офіцерство — з трудової інтелігенції і тільки середнє і вище офіцерство та генералітет були вірними старим ідеологіям. Селянство і робітництво дали вираз своїм старим ранами і соціальним кривдам, тому революція замахнулася на зміну маєткових і власницьких відносин. [...]

Українство зробило ставку на селянсько-робітничі маси і виграло її: протягом кількох місяців організаційної праці на з'їздах, конгресах, виборах українство, закликаючи до селянства, одержувало більшість голосів і висаджувало неукраїнців з їх позицій. В містах на Україні той же принцип більшості дав владу неукраїнцям. У Києві українці одержали на виборах до муніципій 38 % голосів. Це саме більше, на що вони могли сподіватись у містах. У повітових земствах, де голосувало селянство, українці одержали половину голосів, та й то не скрізь: Полтавщина, Київщина, Поділля ще дали значну силу для українців, але цього не можна сказати за інші округи. Але що більше українські партії, до яких прилучилась нова партія українських соціалістів-революціонерів і Селянська спілка, наполягали на соціальний фактор революції, то більше голосів одержували, і тим більше скріплювалась база української нації.

Це яскраво виявилось восени 1917 р. на виборах до Всеросійських установчих зборів, коли більшість мандатів від України в цілому опинилась в руках українців, не менше 65—70 %. [...]

Отже, ідея українського суспільства політично перемогла.

Але чи так було на ниві економіки і культури? [...]

Перегляньмо побіжно українську конструктивно-суспільну працю.

Організація *української школи* як основної лабораторії вироблення національної і культурної свідомості, як головного робочого апарату українського відродження. Не мавши своєї школи

до революції, ми повинні були українізувати існуючу російську школу. Насамперед, на 12,5 тисячі населених пунктів треба хоч би по 3 учительські сили, загалом 37,5 тисяч народних вчителів. Вони були, але хіба 1—2 тисячі з них — свідомі українці, більшість — несвідомі, частина москалів, ворожих ідеї українського суспільства, школи, культури. Вигнати всіх несвідомих і ворожих? Але нема ким їх замінити, бо українство не мало в запасі готових українських вчителів. Отже, всіх залишити, задалегідь знаючи, що ворожі і несвідомі елементи можуть вести тільки ту працю, яку вони вели — творили російську школу! Скільки не кричи про українізацію школи, а українізувати її цілком не можна, хоч би ніхто тому і не перешкодив. Друге зло: українство не мало українських книжок для навчання, читання, для розваги дітвори. Чи можлива школа без підручників? Модерна школа неможлива.

При такому становищі навіть українці-вчителі мусили б користуватися на початку російською книжкою.

Негайна українізація не могла вдатися, а українська школа тільки повільно, за десяток хіба років, могла б здихатися ворожих і несвідомих учительських сил, натворивши спершу заступників для них. [...]

Те саме з *українізацією війська*. Ми всі знаємо, що сирій селянсько-робітничий матеріал відчув інстинктивно потребу цього, але що вдіяти, коли знайшовся на початку тільки один генерал, що прийняв українізацію, та й той був... Скоропадський! Нижчого офіцерства знайшлося деяке число, один-два десятки штаб-офіцерів, але жодної військової школи, жодного військового підручника! Навіть той офіцерський елемент, що визнавав себе за український, не мав української культури, в більшості не знав української мови, був вихований не в українських традиціях. Українізація війська — це справа якогось десятка-двох років.

Не менша трагедія була з українізацією політичної і т. п. *адміністрації*. Щоб збудувати і утримати весь апарат політичної влади, треба на це було поставити найсвідомішу частину українства. Сил для того досвідчених не було. Ще сяк-так можна було поставити губернських і повітових комісарів-українців, але вони повинні були працювати в морі неукраїнського або несвідомого елемента. При цих умовах робити українську справу неукраїнськими руками було майже неможливо.

Українізація церкви — те саме. Нема досить українського духовенства, а те, що є, — його вистачило б хіба на українізацію одного повіту.

Таке становище в усіх галузях суспільного життя. Українізація всього побуту міського населення і всіх соціальних груп окрім селянства, — така задача, яка може бути вирішена шляхом довгої, систематичної і спокійної праці, великої переробки культури знач-

ної частини населення України. Одначе з об'єктивного становища українства в 1917 році виходять такі консеквенції.

Замість співробітництва з національними меншостями силою обставин виникала боротьба з ними. Для гармонійної добудови українського суспільства треба, щоб всі соціальні функції виконувалися переважно частинами українського народу: виробництво, обмін, адміністрація, культурна служба і т. д., але ці функції виконували досі неукраїнські соціальні групи, замінити їх українство не могло через брак сил; меншості ж працювали не для утворення українського суспільства, а для свого позаукраїнського суспільства, московського, органічною частиною якого вони були. Українство мусило скапітулювати перед національними меншостями фактично і згодитись, щоб українську справу вести і неукраїнськими руками.

Українство відчувало цю трагедію і тому запопадливо працювало скрізь: одні й ті самі люди працювали в сфері політичній, культурній, адміністративній, в кооперації, у видавництвах. У кожного громадського діяча було багато амплуа, а зате мало спеціальності. Паралелізм праці виснажував українство. Замість поділу праці, єдиного здорового суспільного принципу, був брак його, тобто українство було замкнутою у собі інтелігентською групою, в якій майже нема поділу праці!

Мільйони неукраїнців сиділи на своїх соціальних позиціях, робили своє давнє діло, змагались за свої позиції, куди вдирались один-два українці, які говорили від імені етнографічної більшості, але не могли нічого тут вдіяти і фактично тонули в морі неукраїнської стихії, яка заливала відважних аргонавтів українства своїми чорними хвилями.

Історія помстилась українському народу. Він поставив завдання створити свою державу, своє окреме суспільство, але він не мав сил для заступлення і ведення головних соціальних функцій. [...]

Панування неукраїнської меншості пояснюється тим, що ця меншість соціально займає пануючу позицію і виконує керівну роль в суспільстві. Коли б ця меншість була українською, то українське суспільство було б фактом, якого перемогти не можна. У фіннів, поляків, чехів на цей час вже було повне суспільство, і тому вони вирішили своє завдання позитивно.

Ця ціна крові зобов'язує.

1936

Владимир МАЯКОВСКИЙ

ДОЛГ УКРАИНЕ

.....
Мы знаем,
 курит ли,
 пьет ли Чаплин;
мы знаем
 Италии безрукие руины;
мы знаем,
 как Дугласа
 галстух краплен...
А что мы знаем
 о лице Украины?
Знаний груз
 у русского
 тощ —
тем, кто рядом, почета мало.
Знают вот
 украинский борщ,
знают вот
 украинское сало.
И с культуры
 поснимали пенку:
кроме
 двух
 прославленных Тарасов —
Бульбы
 и известного Шевченка,—
ничего не выжмешь,
 сколько ни старайся.
А если прижмут —
 зардеется розой
и выдвинет
 аргумент новый:
возьмет и расскажет
 пару курьезов —
анекдотов
 украинской мовы.
Говорю себе:
 товарищ москаль,
на Украину
 шуток не скаль.
Разучите
 эту мову
 на знаменах —
 лексиконах алых,—

эта мова
 величава и проста:
“Чуешь, сурмы заграли,
час расплаты настав...”
Разве может быть
 затрепанней
 да тише
слова
 поистасканного
 “Слышишь”?!
Я
 немало слов придумал вам,
взвешивая их,
 одно хочу лишь, —
чтобы стали
 всех
 моих
 стихов слова
полновесными,
 как слово “чуешь”.

Трудно
 людей
 в одно истолочь,
собой
 кичись не очень.
Знаем ли мы украинскую ночь?
Нет,
 мы не знаем украинской ночи.

1926

Євген МАЛАНЮК

МАЛОРОСІЙСТВО

Поняття малоросійство, в тім сенсі, в якому тут ужито, не мало б обмежуватися українським лише світом.

Кожна многонаціональна держава, не виключаючи найбільш навіть національно упорядкованих імперій, в процесі свого історичного існування витворювала своєрідний пересічний тип імперської людини. Згадаймо ще донедавна пам'ятний нам тип, напр., австрійця, який, без особливих перешкод міг бути одночасно чехом чи хорватом, поляком чи русином-українцем.

Це — тип національно-дефективний, скалічений психічно, духовно, а — в наслідках, часом — і расово.

На нашій Батьківщині, головним історичним родовищі цього

людського типу, він набрав особливо патологічного і зовсім не такого простого характеру, як на перший погляд здавалося б.

Завдяки такому, а не іншому, перебігові історичного процесу на нашій землі, тип малороса ставав (принаймні, по містечках і містах) масовим, а, що найгірше, традиційним. І треба припускати, що способи, що так скажу, малоросійського виробництва вже в Москві були розроблювані протягом не одного століття, а система тієї продукції не віднині має під собою солідну, сказати б, наукову базу. Сучасні советські спеці, хоч як озброєні терором і модерними здобутками науки а Ла Павлов, безумовно дуже уважно перелистують і вчитуються в історичні документи багатючих архівів Посольського (й Питошного) Приказу XVI—XVII ст., Малоросійської Колегії XVIII ст., III Отделенія та Охрани XIX ст.

У нас фатально закорінилося майже переконання, що малорос — то, мовляв, неосвічений, примітивний, недорозвинений українець без національної свідомості, словом, як то кажуть, темна маса. Вистачить, мовляв, його при допомозі “Просвіти” просвітити, переконати й усвідомити — і справа поладжена. Але кожен, хто давав собі труду зупинитися на цій проблемі, знає, наскільки вищеподана схема відбігає від дійсності.

Малоросійство, хоч явище часте і кількісне, — найменш дотикало основну нашу національну масу — селянство (що нас не мусить особливо тішити, бо не маса творить історію). У нас малоросійство було завжди хворобою не лише півінтелігентською, отже поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації.

І в цім — суть проблеми.

І тут одразу ж треба виключити той тип простолюду, який любив повторяти “моя хата з краю”, або при польських конскрипціях називав себе поліщуком чи тутейшим, як при советських переписах записує свою національність “русский”, то є лише мімікрія і самооборона, за якими тягнуться віки гіркого досвіду.

Скажемо коротко і забігаючи наперед: проблема українського малоросійства є однією з найважливіших, якщо не центральних проблем, безпосередньо зв'язаних з нашою основною проблемою — проблемою Державності. Що більше: це є та проблема, що першою встане перед державними мужами вже Державної України. І ще довго, в часі тривання й стабілізації державності, та проблема стоятиме першоплановим завданням, а для самої державності — грізним мemento.

Малоросійство бо — наша історична хвороба (В. Липинський називав її хворобою бездержавності), хвороба многовікова, отже хронічна. Ні часові застрики, ні навіть хірургія — тут не допоможуть. Її треба буде довгі-довгі десятиліття — ізживати. [...]

Що ж таке малоросійство? Це також затьмарення, ослаблення і — з часом — зник історичної пам'яті. Тому і колишній Петер-

бург, і теперішня Москва, розпоряджаючись зцентралізованим шкільництвом, таку велику вагу надавали й надають науці Історії, яка, в сполученні з відповідно підбраною літературою (а т. зв. російська література є першорядний чинник деморалізації, про що попереджував, але безуспішно, ще Володимир Антонович) — забиває історичну пам'ять української дитини з першим днем вступу її до школи.

Придивімося, що робиться в сучасній советській історіографії! Яку до дрібниць продуману програму zdeформованої й зденатурованої історії там розроблено! Бо то — найважливіший відділ лабораторії малоросіяництва.

Малоросійство, як показує досвід, одночасно плекається також систематичним впорскуванням комплексу меншовартості ("ніколи не мали держави", "темне селянство", "глупий хохол" і т. п.), насмішкватого відношення до національних вартостей і святощів. Це — систематичне висміювання, анекдотизування й глузування зі звичаїв, обичаїв, обрядів, національної етики, мови, літератури, з ознак національного стилю, реалізації якого ставляться систематичні, планові й терором підперті перешкоди.

1959

Михайло МОЛЬНАР

ЯК Я ПОЛЮБИВ ШЕВЧЕНКОВУ МОВУ

Десь у 1947 році я побачив у вітрині одного з пражських книжкових магазинів книгу, яка називалася: Тарас Шевченко. "Було колись на Україні". Це було перше видання вибраних поезій великого співця українського народу, що вийшло в перекладі на чеську мову в післявоєнний час. На мене повіяло далеким дитинством, коли я одного разу зовсім випадково брав участь у шевченківському вечорі, організованому в Празі українськими трудящими із Закарпаття... Читаючи, я захоплювався так, як тільки може захоплюватися 16-річний хлопець. Чеське видання вибраних творів Шевченка глибше познайомило мене з Україною, історичним минулим якої я зацікавився вже давно, читаючи твори польських та інших письменників, в яких писалося про запорозьких козаків.

Це ближче знойомство з прославленим поетом вирішило мою долю. Простими словами він зумів полонити мою молоду душу. Мені схотілося досконало опанувати його мову, вивчити напам'ять в оригіналі його твори. Я роздобув собі "Кобзаря" і незабаром знав уже "Мені тринадцятий минало", "Івана Підкову", "До Основ'яненка" тощо. Разом з тим я почав читати, спочатку в перекладі на чеську мову, а потім і в оригіналі, твори І. Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської — усе, що потрапляло мені до рук.

А читаючи, дедалі більше починав любити українську мову та літературу. І мені стало жаль, що вона у нас так мало відома. Коли ж я збирався у 1950—51 році поступати на філологічний факультет Празького університету, довідавшись, що на ньому існує український відділ, без усяких роздумів обрав собі за фах українську мову й літературу.

Коли я сьогодні згадую про перші лекції з української мови й літератури в Празькому університеті, переді мною насамперед постають мої товариші по факультету. Тепер майже всі вони плідно працюють у галузі сучасної чехословацької україністики. Як науковці, викладачі, редактори, перекладачі вони вносять свою лепту в розвиток сучасних чехословацько-українських літературних зв'язків.

Отже, наш ентузіазм, наша наполегливість, з якими опанували ми українську мову та літературу, принесла свої плоди. Тепер у Чехії виходять переклади з української літератури, здійснені з оригіналу і відредаговані кваліфікованими україністами. В чехословацькій славистиці україністика посідає щораз помітніше місце...

1961

Борис АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

ЗВІДКИ БЕРУТЬСЯ ЯНИЧАРИ?

Буду казати відверто. Мене лякає, коли я чую, скажемо, від двірничихи нашого будинку, де живуть письменники, от таке: "Запишіть мою дитину в руську школу, і тільки в руську школу". Дитину записують в руську школу, дитина в руській школі вчиться на двійках. Потім двірничиха починає питати: "Що робити з дитиною, на двійках вчиться". А письменниця, досить досвідчена в справах школи і виховання, каже: "Ви зробили помилку, ви свою дитину віддали в російську школу, де їй важче вчитися, переведіть її в українську школу, і вона, опанувавши первісні елементи української мови, засвоїть далі російську мову, яку конче треба знати, і англійську, і інші мови". І коли наша двірничиха кінець-кінцем це зробила, дитина стала вчитися, здається, на "4" і "5". Але який довгий і тяжкий шлях треба було пройти для цього?

— Чому? — я запитав учителя.

— А, бачите, так дивляться наші... Якщо ти говориш українською мовою, то це вже не начальство. Відкіля це все іде, давайте проаналізуємо. Це іде від міщанина (я зовсім не хочу сказати, що цей міщанин має якийсь виразний російський характер, міщанин інтернаціональний те ж саме). Це той міщанин... давайте спробуємо перевтілитися в нього, чому він так говорить, чому він, кажучи словами Маяковського, "висуває мурло своє". Ідеться про тендітну справу — чому цей міщанин сміє кепкувати з Драча і Дзюби,

коли вони говорять українською мовою на вулицях Києва? Міщанин собі мислить так і виховує так своїх дітей: є люди, які будуть будинки, вони нещодавно пішли з села і говорять українською мовою. В цих будинках живемо ми. Є люди, які сіють хліб, пасуть худобу і привозять до Києва, а є люди, які споживають. Перші говорять українською мовою, другі — російською мовою. Тому, якщо ти, моя дитинко, хочеш мати чисту працю, їсти білі пампушки, то будь подалі від цих людей, які говорять цією мовою, і від цієї мови. Міщанка говорить своїй доньці: “Жанночка, не дружи с Оксаной, она говорит на украинском языке, и ты ничему хорошему от нее не научишься”.

Коли ми беремо цього міщанюгу за об’єкт нашої сатири? Ми беремо його в оборот тоді, коли він спекулює. Чому ми виступаємо гостро проти цього міщанюги, коли він тиранить свою жінку, а коли міщанка в українській школі, куди вона віддала дитину тому, що там вчать англійською мовою, каже вчителю: “Из-за этого дурацкого украинского языка у моей дочери в табеле тройка”, чому ми не вдаримо її не по руках, а по губах. *(Оплески.)*

Мене лякає й інше. Мене лякає такий випадок (коли треба буде, назову і прізвище), коли продавщиця київського універмагу, яка керує продажем одягу на виplat, відповідає одному товаришу, що подав їй анкету, може, навіть випадково, а не свідомо заповнену українською мовою: “На украинском языке? Нет. Напишите по-русски”.

— “Чому?” — “Я знаю только русский язык, а украинского не знаю и знать не хочу”. А її прізвище — Савченко. *(Сміх.)*

Мене лякає, коли учениця 2 класу української школи, яка має з української мови п’ятірку, на моє запитання: “Чому ти зі мною не розмовляєш українською мовою?” — відповідає: “А на что мне сдался этот украинский язык”. Мене лякає, коли голова колгоспу чи агроном, до якого я приїхав у відрядження, говорить зі мною чудовою українською мовою тільки тому, що я подав відрядження, друковане в Києві українською мовою, а тут же при мені до колгоспників звертається тільки російською мовою.

Щоб любити і поважати по-справжньому свого брата, не треба плювати на рідну матір. *(Оплески.)*

...Ми самі, письменники і не тільки письменники, а й діячі різних кіл українського мистецтва, винні в тому, що ми часто теж не виявляємо належної пошани до української мови, ми недбало ставимося до цієї мови. Шкода, що немає тут зараз Н. М. Ужвій. Я хотів би нагадати їй слова великого російського митця К. С. Станіславського, який сказав, що “обличчя театру починається з гардеробу і білетера”. А коли ми подивимося на театр Франка, то там саме, починаючи з білетера і гардеробної, що ми бачимо? Ось подивимося у неділю, коли на денну виставу приїжджають

колгоспники. Як з ними поводяться ці білетери, якою мовою вони з ними говорять. Не дивно, що від такого поводження, а поводження це часто хамське, іде справа і далі. Ми слухаємо виставу у театрі Франка, і чомусь в одному акті один артист каже “зокрема”, а в другому акті другий артист каже “зокрема”. Чому? Тому що цей артист розмовляє українською мовою лише тоді, коли він грає свою роль. (Оплески.) А чому б йому не тільки грати роль українського артиста, а не стати справжнім українським артистом, який говорить мовою українського народу. Я не кажу про те, що бувають такі випадки, коли приїжджає режисер, який не знає української мови і розмовляє російською. Але чому систематично нехтувати цією мовою під час практичної роботи — це вже зовсім неприпустимо, і артисти звертаються до цієї мови саме тоді, коли, як то кажуть, гроші треба заробляти, і це вже зовсім інша річ.

Нарешті, хочу трошки зупинитися на питанні про культ особи. Товариші, мені здається, що ми ще не все враховуємо, що наробив культ особи. Мало того, що у нас страшні пробоїни в наших лавах, що у нас цілі “білі плями” на карті, так зараз ще наша література має дуже тяжкі наслідки цього культу особи. Я мимоволі згадував цю епоху, слова одного мудреця Сходу, який кілька сот років тому сказав: “Служба тиранам спирається на дві сторони: надія на хліб і страх за своє життя”. Як ці слова були актуальні за часів культу особи! Але тут треба додати і друге: страх за своє життя і надія заробити легкий хліб часто наклепом чи брехнею. Ми, брешучи Сталіну, оспівуючи його надлюдські якості і запевняючи його в цьому, навчилися брехати взагалі. (Гучні оплески.) У нас брехня ця перейшла в інерцію і навіть, що ще страшніше, — в традицію. Хіба оце приписування, окомилування не продовження цієї самої брехні, до якої нас привчив культ особи Сталіна? Я за те, щоб повернути літературі всі її громадські функції, без яких немислима справді радянська література. Література мусить бути сигнальщиком, попереджувачем, вона мусить говорити на повний громадський голос. (Оплески.)

1962

“ЗАСЯЄ У НАРОДІВ ВОЛЬНИХ КОЛІ...”

Перспектива дальшого розвитку української культури новими радянськими українськими кадрами теж не здійснилась, бо, починаючи з 1933 року, прийшла пора й їхнього винищення. Одначе, поруч із ліквідацією цих українських творчих радянських кадрів, провадилась й інша тактика, немовби цілком запозичена з відомого листа цариці Катерини II до князя Вяземського: “Малая Россия, Лифляндия и Финляндия суть провинции, которые

правляться конфірмованими їм привілежностями: порушують оні отрешенням всіх враз дуже непристойно б було, однак ж і називати їх чужеземцями і обходитися з ними на такому основанні єсть більше, ніж помилка, а можна назвати з достовірністю глупістю. Сіи провінції, також Смоленську, надлежить легчайшими способами привести до того, щоб вони обрушили і перестали глядіти, як вовки в лісі". Щоправда, розстріли, табори й заслання не назвеш "легчайшими способами" зросійщення української людності, але вживалося заходів, щоб ті, яких обминули репресії, "не гляділи, як вовки в лісі". Офіційно Україна вважалася й далі суверенною радянською державою — "невід'ємною складовою частиною Радянського Союзу", лишалися з українською викладавкою мовою школи — початкові, середні й вищі, в установах ще йшло діловодство українською мовою, функціонували й українські театри з пильно прощідженим репертуаром. Отак тривало до Другої світової війни, коли на порядку денному політичного життя на Україні постала бандерівщина, перед якою померк, а потім і зовсім зник жупел СВУ.

Після перемоги над німецьким фашизмом, коли деяким впливовим великодержавникам здалося, що наступив час взагалі ліквідації, навіть у Києві, столиці України, де по війні дуже зменшилась українська людність, звели до мінімуму кількість українських шкіл, зникло викладання української мови у вищих школах, крім філологічних факультетів університетів, в установах діловодство стало скрізь російською мовою, а на людей, що природно говорили українською мовою, стали косо дивитися як на "українських буржуазних націоналістів". Траплялись випадки, коли українську мову безсоромно називали бандерівською мовою не тільки звичайний собі обиватель, а й відповідальні люди з профспілкового апарату. До всього цього стала пропагуватися ідея створення єдиної соціалістичної нації, звісно, з російською мовою. Мало не за зразкового громадянина став вважатися той кастрований національно тип, що якийсь у 60-х роках, виступаючи по телебаченню, сказав: "Я гавару по-руськи, бо мені якось так льогчей"...

А далі стало зникати з офіційного ужитку слово й поняття "Українська радянська держава", поступаючись місцем перед словами "Українська республіка", "Наша неосяжна батьківщина", під якими розумівся тільки неосяжний простір СРСР. Навіть українська література стала не самодостатнім явищем, а "одним із загонів нашої багатонаціональної літератури". Про надмірне старання всяких білодідів та русанівських практично наближати українську мову до російської в словниковій справі — годі й говорити.

Апофеозом "дальшого розвитку української культури й мови", про що, за звичкою, вряди-годи пише українська радянська преса, є виступ на XXV з'їзді Компартії України першого секретаря

ЦК КПУ В. Щербицького, котрий прочитав свою доповідь російською, а не українською мовою, як то повелось за традицією, що здивувало навіть росіян та євреїв, котрі здавна живуть на Україні. Фактично це була неписана вказівка делегатам з'їзду — головам колгоспів, директорам радгоспів, секретарям обкомів і райкомів партії та іншим радянським службовцям — якою мовою вони повинні говорити з своїми підлеглими. Цією ж мовою Щербицький виступив і в березні 1978 року на з'їзді комсомолу України. Та й для чого потрібна тепер ця українська мова, коли не тільки в яслах та дитячих садках уся виховна робота провадиться російською мовою, а так само цієї мови послідовно дотримуються й у всій політично-виховній роботі — з жовтенятами, піонерами й комсомолією.

Коли підбивались підсумки обговорення проекту нової конституції СРСР 1977 року, як можна було прочитати в доповіді Л. Брежнєва, були пропозиції скасувати союзні й автономні республіки, створивши натомість єдину радянську державу. Таки нетерпець був деяким великодержавникам оформити й конституційним актом творення єдиної соціалістичної нації! Брежнєв сказав, що такі пропозиції — передчасні, й тому конституційна комісія не прийняла їх. Виходить отже, що скасування окремих республік є тільки передчасне, а не суперечливе принципу братнього співжиття соціалістичних націй... Що ж — сьогодні воно ще передчасне, а завтра може стати цілком на часі.

“Доборолась Україна до самого краю”, — писав колись Тарас Шевченко й міг би повторити ці слова й сьогодні, якби був живий. А втім, тепер не дуже світить і самому Тарасові. На початку 20-х років уряд радянської України на чолі з В. Чубарем, згодом за Сталіна розстріляним, а під час десталінізації реабілітованим, видав декрет, за яким 9 березня, день народження Т. Шевченка, проголошувався радянським національним святом українського народу. Цей день мав бути неробочим, а по всіх установах, підприємствах і школах мали відбуватись вечори, присвячені пам'яті великого співця України. Цей декрет ніколи не був скасований, а де його чинність тепер? Він просто обернувся на “пропащу грамоту”. Дійшло до того, що на шевченківських концертах, що останнім часом улаштовувались у київській філармонії, перестали співати “Заповіт”, незважаючи на вимоги численної публіки, і це призвело до того, що на концерті 1977 року публіка сама проспівала, стоячи, “Заповіт”. А 9 березня 1978 року у філармонії взагалі не відбулось ніякого концерту... Святкування Шевченкового дня в Києві обмежилось роздачею тогорічним лауреатам Шевченківських премій у музеї ім. Шевченка — в залі, що вміщає 300 душ...

Далєбі, якби не Шевченкова слава, що пройшла по всіх континентах планети, його давно б уже оголосили українським буржуазним націоналістом.

Чи не сказати після цього всього Шевченковими словами: "Погинеш, згинеш, Україно, не стане знаку на землі"?

Ні, я так не скажу.

Не скажу не тому, що мені невимовно гірко й тяжко було б дійти до такого безнадійного висновку, а тому, що розгляд самої суті — що таке є національне почуття та аналіз дотеперішньої історії Росії й усього світу, переконують мене в іншому.

Передусім, що таке національне почуття? Чи це навіане кимось переконання людини про її національну особність, наслідок пропаганди й агітації, чи це штучно роздмухана з певною політичною метою прив'язаність людини до певних обставин навколишнього оточення, чи це, нарешті, щось органічне для звичайної людини, щось подібне до того інстинкту в птахів, котрий змушує їх щовесни повертатись через тисячі кілометрів із благодатного вирію на далеку, часом сувору батьківщину? На цьому останньому визначенні національного почуття людини збігались думки всіх, хто будь-коли замислювався над цим питанням. От тільки українському народові, забутому Богом і світом протягом довгих століть поневолення, відмовлялося в праві на це природне почуття. Для царських сатрапів дореволюційної Росії українське питання було не більше як "австрійської інтриги" у політичному змаганні проти Росії; для сучасних великодержавників національне почуття українців — це, в ліпшому разі, "пережитки" відсталих мас, а то й наслідок підступних заходів українських буржуазних націоналістів. Не варто сперечатись із представниками першого й другого поглядів, вони тримаються не на якійсь науковій основі, а зумовлені лише політичними цілями.

Національне почуття не являє собою постійної, точно визначеної якісної категорії, як, приміром, кількість кісток у людському організмі, — воно залежить від розумового стану тої чи тої людини та від її культурного розвитку, переходячи послідовно всі етапи від стадії інстинкту до свідомості повноцінного громадянина. У примітивної малорозвиненої людини воно не сягає далі любові до свого села та його околиці, до місцевої говірки, пісень та звичаїв, що передавались від покоління до покоління з діда-прадіда. Вищим етапом національного почуття є відчуття єдності між людьми певної області з її мовними та звичаєвими особливостями, хоч це не заважало слобожанинові, котрий каже "тільки що" замість полтавського "допіру", дивитись на полтавця мало не як на чужанина; нарешті, третій і останній ступінь національного почуття — це, коли людина усвідомлює себе членом однієї нації з усім багатством її історичного, мовного та етнографічного матеріалу. Така свідомість може прийти і внаслідок читання відповідної літератури й внаслідок роздумів людини над самим собою, коли людина, часом навіть несвідомо, вбирає в себе ті флюїди, що ви-

тають у повітрі рідної землі, яка прокидається від довгої національної летаргії.

Школа й загальне культурне піднесення широких мас на Україні протягом багатьох революційних років ліквідували перші дві форми національного почуття: тепер навіть найобмеженіший українець в УРСР знає, що він українець, хоч людиність з лівого боку Збруча, цієї колишньої кордонної річки, називає збручанців часом “бандерами”, але в основі цього лежить уже не етнічна розмежованість, а належна політична обробка мас протягом довгого періоду.

Отже, як бачимо, національне почуття людини є не штучна вигадка, а природне явище, властиве кожній людині, звісно, без якихось патологічних відхилень від норми. Пробудженню й розвитку його може сприяти література й преса, як то ми бачили з дореволюційної праці українських культурних діячів, у тому числі й Сергія Єфремова, Михайла Грушевського, Івана Франка та багатьох інших. Але розвиток цього почуття можна й гальмувати всілякими заборонами, як то було за царських часів, а також і штучною ідеєю створення єдиної, безнаціональної соціалістичної нації. Кажу — можна гальмувати, але не знищити. Те, що є природне, а не штучне, житиме, й як писав колись Шевченко: “Воно знову оживає і сміється знову”. Доказом цього є той клопіт, котрий і на 61-му році революції мають органи безпеки та суди з тим новим контингентом “націоналістів”, котрі, не перебравши визвольної естафети попередніх поколінь, самі доходять думкою до певних висновків і чину. [...]

Мабуть, ні для кого нема сумніву, що друга половина ХХ століття стала епохою визволення колоніальних і напівколоніальних народів. Особливо приємно стало те, що в свідомості світового суспільства колоніалізм став просто ганебним явищем і будь-якій державі стає непристойно лишатися далі колоніальною державою. Не дарма ж бо й на сесіях ООН раз у раз постає питання про деколонізацію й допомогу від високорозвинених індустріальних країн відсталим, слабким державам третього світу, цебто вчорашнім колоніям.

Єдина велика держава, яку не тільки обминув цей світовий процес, але яка зуміла внаслідок Другої світової війни приєднати до своєї імперії ще нові території, це — СРСР. Та чи надовго ж?.. Можна тішити себе фантазією створення єдиної безнаціональної соціалістичної нації з єдиною російською мовою й культурою, але такої нації ще не було, і поки людство є таким, яким воно є, ця химера, хоч би як того хотіли, не здійсниться. Можна гасити окремі вогники проявів національно-культурного життя неросійських народів СРСР, можна всіляко переслідувати не тільки своїх політичних опонентів, а й звичайних культурних діячів, що силкуються зберегти свою національну індивідуальність, можна нарешті

обертати суспільство на звичайне “народонаселення”, але з цієї аморфної маси, інтереси якої не сягають далі задоволення шлункових потреб, не зробиш палких патріотів, так само як і з ренегата-перевертня не вийде свідомого громадянина. Це аксіома, яку слід би засвоїти тим, хто носить з ідеєю створення соціалістичної безнаціональної нації.

Слід зауважити, що вдумливих передових росіян не радує перетворення їхньої мови на могутній чинник русифікації неросійських народів СРСР, адже виконуючи свою асиміляційну місію, російська мова мимоволі втрачає свою первинну національну чистоту й засмічується всяким іншомовним непотребом. Для всякої культурної людини зрозуміло, що такі українські слова, як “дівчата”, “хлопці”, “хлебороб” або тюркське “калым” не збагачують російської мови, а псують її, тож не дивно, що й серед передової російської інтелігенції починається рух за збереження своєї національної індивідуальності. Але те, що вільно росіянам, те українцям, білорусам та іншим — зась! Нічого нема вічного на світі. Протягом історичного життя виникали могутні держави-колоси, котрі мечем і підступом підкоряли собі чужі народи, й усе ж кінець кінцем розпадались на свої складові частини. Де той колись всемогутній Рим, у віщо обернулась страшна колись деспотична Персія-Іран, що сталось з великою Отоманською Портою, що володіла землями на трьох континентах геть аж до початку ХХ століття? Ніяка країна не може уникнути загальних законів історії, а тим більше лишитись на віки-вічні історичним заказником гноблення, беззаконня й несправедливості, хоч би якими пишномовними фразами вона не маскувала доцільність і потребу такого свого окремішнього внутрішнього ладу. Сам час кінець кінцем, може й із запізненням, зробить своє діло, як то він зробив із ліквідацією кріпацтва в Росії.

Прагнення людей до соціальної справедливості, рівності й свободи — одвічне, і людство, я певен, рано чи пізно дійде цього права скрізь, якщо тільки несамовиті авантюристи не знищать ядерною війною взагалі життя на нашій планеті. Дійде свого права на вільне демократичне життя між вільними народами світу і мій, віками кривджений український народ, і, кажучи словами Івана Франка, “засяє у народів вольних колі, трусне Кавказ, впереться Бескидом, покотить Чорним морем гомін волі, і гляне, як хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі”.

З незламною вірою в це мені вже довелось колись покидати не з своєї волі рідну землю, з цією ж вірою я одійду в небуття, коли настане моя остання хвилина на землі. Живому — жити, мертвому або штучному — розсіпатись на порох і розвіятись на чотири вітри!

Часопис “Неопалима купина”, № 1, 94.

ДУМКИ Й АФОРИЗМИ

Бажання, щоб усі заговорили однією мовою, — дурне, марне бажання (*Панас Мирний*).

Поки поневолений народ зберігає свою рідну мову, він наче тримає в своїх руках ключ від своєї тюрми! (*А. Доде*).

Денаціоналізація веде до занепаду особистості, до послаблення її розумової діяльності, до морального розкладу (*Д. М. Овсянко-Куликовський*).

Якби об'єднання людства за мовою і взагалі за народністю було можливим, воно було б згубним для загальнолюдської думки, так само, як заміна багатьох почуттів одним, хоча б це одне було не дотиком, а зором. Для існування людини потрібні інші люди; для народності — інші народності (*О. Потебня*).

Ганьбитель своєї вітчизни або дурень, або падлюка (*Фемістокл*).

Денаціоналізація, яку ми можемо помітити лише на окремих особистостях, зводиться до поганого виховання, до моральної хвороби, до неповного користування наявними засобами сприйняття, засвоєння, впливу, до послаблення енергії думки; до мерзотності запустіння на місці витіснених, але нічим не заміщених форм свідомості; до послаблення зв'язку підростаючих поколінь із дорослими, до дезорганізації суспільства, аморальності, спідлення (*О. Потебня*).

Я ще можу не противитися, коли ображають мене як людину, але коли ображають мій народ, мою мову, мою культуру, як же я можу не реагувати на це? (*М. Коцюбинський*).

У жодній країні дерево народної поезії не видало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так живо і правдиво, як серед українців. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні почування в піснях, що їх співає козак на чужині! Яка ніжність у парі з мужньою силою пронизує його любовні пісні... Справді, народ, що міг співати такі пісні і любоватися ними, не міг стояти на низькому ступені освіти. Цікаво, що українська

народна поезія дуже подібна іноді своєю формою до поезії найбільш освічених народів Західної Європи... (Фрідріх Боденштедт /1819–1892/, німецький поет, літературознавець, перекладач з української та російської мов).

...Ця мова є одна з найбагатших мов слов'янських, вона навряд чи уважить богемській щодо багатства слів і виразів, польській щодо барвистості, сербській щодо приємності, це мова, яка навіть у вигляді необробленому може стати нарівні з мовами обробленими гнучкістю й багатством синтаксичним, мова поетична, музична, мальовнича (І. Срезневський /1812–1880/).

Іван БАГРЯНИЙ

РІДНА МОВА

Мово рідна!

Колискова

Материнська ніжна мово!

Мово сили й простоти,—

Гей, яка ж прекрасна Ти!

Перше слово — крик любови,

Сміх і радість немовляти.—

Неповторне слово “Мати” —

Про життя найперше слово...

Друге слово — гімн величний,

Грім звитяг і клекіт орлій,—

Звук “Вітчизни” неповторний

І простий і предковичний...

Ну, а третє слово — “Мила” —

Буря крові, пісня рвійна

І така, як пах любистку,

І така, як мрійка мрійна...

Перейшов усі світи я —

Є прекрасних мов багато,

Але першою, як Мати,

Серед мов одна лиш ти є.

Ти велична і проста.

Ти стара і вічно нова.

Ти могутня, рідна мово!

Мова — пісня колискова.

Мова — матері уста.

Хабаровськ, 1937

СПОМИН ПРО ОЛЕНУ ТЕЛІГУ

Тієї ж суботи ми провели з Оленою останній вечір у ресторані Бізанця, мали надзвичайно гарний настрій, замовили вечерю і якоїсь “краков’янки”, говорили до нестями. Я пригадував свої “зелені границі”, Олена свої.

— Це було десь двадцять третього року, пригадую,— казала вона,— як ми з мамою йшли з Києва до Польщі. Нас переводила якась контрабанда... Мені п’ятнадцять років, я ж народжена у царстві імператора всіх ройсів, вихована на мові Пушкіна і враз, перейшовши границю, опинилася не лише в Польщі, що здавалася мені романом Сенкевича, не лише “в Європі”, але й у абстрактному царстві Петлюри, що говорило “на мові” і було за “самостійну”. Ви це ледве чи можете зрозуміти... Уявіть собі великодержавного, петербурзького, імперіяльного шовініста, який з перших дитячих років звик дивитися на весь простір на схід, захід і південь від Петербурга, як на свою кишенькову власність. І якого не обходять ні ті живі людські істоти, що той простір заповнюють, ні ті життєві інтереси, що в тому просторі існують. Ось така собі Богом дана Русь, у якій всі ті “полячішки і чухна” лише “дрянь”, яка кричить, що їй “автономія нужна”...

Я не була киянка. І не петроградка. Я була петербуржанка. Я там виросла, там вчилася, там провела війну, там насичувалася Петром І, Катериною Великою... Ну й, розуміється, культурою імперії, главою якої був Олександр Сергійович Пушкін.

І от коли я опинилася в такому ультра-франц-йозефському містечку, у якому люди говорили чомусь, як мені здавалося, праслов’янською мовою, що звалося Падебради, в новій, маленькій Чехо-Словацькій Республіці, з царствующим професором Масариком, я була приголомшена, що мій власний батько, справжній російський професор Іван Шовгенов, якого чомусь презвали на Шовгеніва, є не що інше, як ректор школи, яку звать Господарською академією, де викладають на “мові” і де на стінах висять портрети Петлюри. І, о жах! Навіть приватно і навіть дома говорять на тій самій “нікому не зрозумілій”, як у нас звичайно казали, мові...

Уявіть мої переживання! Я була вражена, ображена. Цілі роки я воювала з батьком, а згодом і матір’ю з приводу цього.

Мої рідні брати Лев і Сергій і до цього часу не здають позицій великодержавності, а Сергій навіть править там за “ізнавено русскаво поета”. Моїм товариством були “істинно русскіє люди” з табору Денікіна та Врангеля, з ними я приятелювала, читала Гумільова, громила сепаратистів, і знаєте, як це сталося, що я з такого гарячого Савла стала не менш гарячим Павлом? З гордості.

Сталося це дуже несподівано і дуже швидко. Це, можливо, була

одна секунда... Це було на великому балю у залах Народного дому на Виноградах, що його улаштував якийсь добродійний комітет російських монархістів під патронатом відомого Карла Крамажа. Я була тоді у товаристві блискучих кавалерів, ми сиділи при столику і пили вино. Не відомо хто і не відомо, з якого приводу, почав говорити про нашу мову за всіма відомими “залізяку на пузяку”, “собачий язик”... “мордописня”... Всі з того реготалися. А я враз почула в собі гострий протест. У мені дуже швидко наросло обурення. Я сама не знала чому. І я не витримала цього напруження, миттю встала, вдарила кулаком по столу і обурено крикнула: “Ви хами! Та собача мова — моя мова! Мова мого батька і моєї матері! І я вас більше не хочу знати!”

Я круто повернулася і, не оглядаючись, вийшла. І більше до них не вернулася. І з того часу я почала, як Ілля Муромець, що тридцять три роки не говорив, говорити лише українською мовою. На велике здивування усіх моїх знайомих і всієї Господарської академії. Батько й мати з цього раділи, а брати оголосили мене “ревіндивованою”. А вже раз ставши на цю дорогу, я не залишилася на півдорозі. Я йшла далі й далі... Зустрілася з писанням Донцова, пізнала Липу, Маланюка, Мосендза. Ми заговорили про призначення України мовою Шевченка, і тепер я повертаюся до мого Києва. І чи ж не є цей довгий шлях моєї одиссеї нашим довгим шляхом взагалі, і чи не варто нам бути учасниками такого переродження замість второваного, казенного, накинutoго і неприродного стану, в якому Петербург, чи Петроград, чи Ленінград хоче бачити грандіозну проблему, якою є штучний зліпок мов і рас, що є Советським Союзом. Уявм собі на хвилинку тупого, впертого ігноранта — російського шовініста у ролі, скажемо, розумного стратега замість безглузлого стратега. Уявм собі, які шалені можливості мали вони в минулому. З якими аспіраціями культури, якими можливостями господарства. Коли б замість політики “собачої мови” та обрали політику розуму, гідності, як своєї, так і всіх біля себе. Тож Російська імперія весь час колеться і розсипається, як розсохла бочка, не тому, що вона різномовна, а тому, що вона вперто хоче бути одномовною. Що вона силує до сполучки елементи, які не сполучаються. Насилувана правда, зневажена гордість помстяться в поколіннях. По-доброму можна зробити багато, по-злomu — нічого. Тут не допоможе НКВС. Для тупих, для дурних, для хворих — так. Але не для мене, не для вас... О, змусити! Це можливо. Хвилево. Але не вирішити, не перемогти. Не здамся ганьбі ніколи і нізащо!..

Зі збірки “На білому коні”, Вінніпег, 1972

Павло ТИЧИНА

СЛОВО

Слово наше рідне!
Ти сьогодні зазвучало
як початок, як начало,
як озброєння всім видне,
слово наше рідне!

Тож цвілась калина,
червоніла, достигала,
всьому світу заявляла:
я — країна Україна —
на горі калина!

А Вкраїни ж мова —
мов те сонце дзвінокотюче,
мов те золото котюче,
вся і давність, і обнова, —
українська мова.

Ми в тобі знаходим:
блиски гроз і цвіт задуми,
пісні дзвін, моральність думи,
ми в похід з тобою ходим —
все в тобі знаходим.

Розцвітай же, слово,
і в родині, і у школі,
й на заводі, і у полі
пречудесно, пречудово —
розцвітай же слово!

Хай ізнов калина
червоніє, достигає,
всьому світу заявляє:
я — країна Україна —
на горі калина!

1943

Максим РИЛЬСЬКИЙ

РІДНА МОВА

Як гул століть, як шум віків,
Як бурі подих — рідна мова,
Весняних пахощі листків,
Сурма походу світанкова,

Неволі стогін, волі спів,
Життя духовного основа.

Цареві блазні і кати,
Раби на розум і на вдачу
В ярмо хотіли запрягти
Її, як дух степів гарячу,
І осліпити, й повести
На чорні торжища незрячу,

Хотіли вирвати язик,
Хотіли ноги поламати,
Топтали під шалений крик,
Зробить калікою з калік
Тебе хотіли, рідна мова.

І ти порубана була,
Як Федір у степу безрідний,
І волочила два крила
Під царських маршів грюкіт мідний,—
Але свій дух велично-гідний
Як житнє зерно берегла.

І цвіт весняний — літній овоч
На дереві життя давав,
І Пушкінов і Максимович
Пісні українські позичав,
І де сміявсь Іван Петрович,—
Тарас Григорович повстав.

І мимо п'яних панських шлюбів
Котилась хвиля польова,
І непокірний Добролюбов
Народу боронив права,
І не в диму картярських клубів
Душа світилася жива.

А там, де піт росив священний
Народу-велетня чоло,
Де мислі пагілля зелене
Вітрам наперекір цвіло,
Там зводився язик вогненний,
Там пісні полум'я росло.

В одно злилися наші вчинки —
Одна ріка, одна рука,—
Нам слово Лесі Українки
І мудрість віщого Франка
Не міжнародні поєдинки,—
Народів дружбу проріка.

Мужай, прекрасна наша мова,
Серед прекрасних братніх мов,
Живи, народу віще слово,
Над прахом царських корогів,
Цвіти над нами веселково,
Як мир, як щастя, як любов!

1959

СЛОВО ПРО РІДНУ МАТІР

Благословен той день і час,
Коли прослалась килимами
Земля, яку сходив Тарас
Малими босими ногами,
Земля, яку скропив Тарас
Дрібними росами-сльозами.

Благословенна в болях ран
Степів широчина бездонна,
Що, як зелений океан,
Тече круг білого Херсона,
Що свій дівочий гнучий стан
До Дніпрового тулить лона.

Благословенна ти в віках,
Як сонце наше благовісне,
Як віщий білокрилий птах,
Печаль і радість наша, пісне,
Що мужність будиш у серцях,
Коли над краєм хмара висне.

Благословенні ви, сліди,
Не змиті вічності дощами,
Мандрівника Сквороди
З припорошілими саквами,
Що до цілющої води
Простує, занедбавши храми.

Благословен мечів ясных
Огонь, отчизни охорона,
Іржання коней бойових,
Морських походів даль солона,
І "Енеїди" владний сміх,
Полтави тихої корона,

Гаряча дума Кобзаря,
Що і в огні не спопеліє,
І молоток Каменяра,
І струни Лисенка живії,

І слави золота зоря
Круг Заньковецької Марії!

Благословенна синь озер,
І Псло, і повів руги-м'яти,
Народу геній, що не вмер,
Не вмере від жодної гармати,
У лоні світлому сестер
Благословенна наша мати.

Хто може випити Дніпро,
Хто властен виплескати море,
Хто наше злото-серебро
Плугами кривди переоре,
Хто серця чистого добро
Злобою чорною поборе?

Настане день, настане час —
І розіллється знов медами
Земля, що освятив Тарас
Своїми муками-ділами,
Земля, що окрилив Тарас
Громовозвукими словами.

Хіба умерти можна їй,
В гарячій захлинутись крові,
Коли на справедливий бій
Зовуть і дерева в діброві,
Коли живе вона в міцній
Сім'ї великій, вольній, новій?

Хіба їй можна одцвісти,
Коли зоря горить рожева,
Коли шумлять-дзвенять світи
Від рику раненого лева,
Лисиці брешуть на щити,
І кличе див поверху древа!

Хто золоту порве струну,
Коли у гусях — дух Боянів,
Хто димний запах полину
Роздавить мороком туманів,
Хто чорну витеше труну
На красний Київ наш і Канів?

Гримить Дніпро, шумить Сула,
Озвались голосом Карпати,
І клич подільського села
В Путивлі сивому чувати.
Чи совам зборкати орла?
Чи правду кривді подолати?

О земле рідна! Знаєш ти
Свій шлях у бурі, у негоді!
Встає народ, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясноводі!..
Лисиці брешуть на щити,
Та сонце устає — на Сході!

1942

МОЄМУ КРАЄВІ

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що кожною сльозою
Ти випікаєш слід страшний,
Що в гроб візьму з собою?

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що всі убиті діти
Волають у душі моїй:
Убивцям відплатити!

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що тьма тієї ночі
У день весняно-голубий
Мені кривавить очі?

Так хай же я згнию — цвісти
Тобі, мій рідний краю!
Чи чуєш ти, чи знаєш ти? —
І голос: чую! знаю!

МОВА

Треба доглядати наш сад

Вольтер

Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.
Прислухайтесь, як океан співає —
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля.
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтесь доглядать свій сад.
1956

Володимир СОСЮРА

ЮНАКОВІ

Шумить Дніпро, чорніють кручі,
в граніт холодний б'є прибіій.
Прийми слова мої жагучі,
як заповіт, юначе мій!

Листку подібний над землею,
що вітер з дерева зрива,
хто мову матері своєї,
як син невдячний, забува.

О мово рідна! Їй гаряче
віддав я серце недарма.
Без мови рідної, юначе,
й народу нашого нема.

Поглянь! Ідуть сини Росії,
над ними сонце і блакить.
І повна сили і надії
Їх мова радісно звучить.

Вони, як пісня над землею,
надія й сила всіх — Москва.
І мови матері своєї
Ніхто із них не забува.

В борні за щастя і за мрії
у нас один із ними путь.
Так будь же й ти, як син Росії,
й своєї мови не забудь!

1956—1958

РІДНА МОВА

Вивчайте, любіть свою мову,
як світлу Вітчизну любіть,
як стягів красу малинову,
як рідного неба блакить.

Нехай в твоїм серці любові
не згасне священний вогонь,
як вперше промовлене слово
на мові народу твого.

Як сонця безсмертного коло,
що креслить у небі путі,
любіть свою мову й ніколи
її не забудьте в житті.

Ми з нею відомі усюди,
усе в ній, що треба нам, є.
А хто свою мову забуде,
той серце забуде своє.

Вона, як зоря пурпурова,
що сяє з небесних висот.
І там, де звучить рідна мова,
живе український народ.

Народ наш, трудар наш і воїн,
що тьму подолав у бою.
І той лиш пошани достоїн,
хто мову шанує свою.

Ми з неї прокляті закови
зірвали в жовтневім бою.
Любіть же, любіть свою мову,
українську мову свою!

1958

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води,
в годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди!..

Любіть Україну у сні й наяву
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами!..

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках і у вербах вона,
і в кожному серця ударі...

У квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах,
і в стягів багряному шумі...

Як та купина, що горить — не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових.

В грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в темі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих...

Юначе! Хай буде для неї твій сміх
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Україну!..

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожну хвилину,
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Україну...

Любіть у коханні, в труді, у бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою,—
і вічні ми будемо з нею!

1944

Я ЗНАЮ СИЛУ СЛОВА

Я знаю силу слова —
воно гостріш штика
і швидше навіть кулі,
не тільки літака.

Воно проміння швидше,
в нім думка й почуття.
Воно іде в народи
для вічного життя.

Коли це слово — зброя,
як день, що не схолов,
коли живуть у ньому
ненависть і любов.

Воно влуча, як куля,
ця зброя золота,
коли у нім ненависть
з любові вироста.

Воно над зорі лине,
а в нім живуть, як спів,
любов до Батьківщини
і лють до ворогів.

О зброе щастя, слово,
я жить з тобою звик!
Ти — квітка у любові,
в ненависті ти — штик.

1960—1961

ДО БРАТА

На мові нашій дня печать.
Вона — як сяйво серед ночі.
Ї не можна забувати —
Вона — душі твоєї очі.
На мові нашій дня печать,
Національним самогубцем
Невже ти, брате, хочеш стати?
Яке прекрасне рідне слово!
Воно — не світ, а всі світи...
Шевченка мову і Франкову
Невже під ноги кинеш ти?
Ні, наша мова не загине,
Ї не знищать сили злі.
Ти власним світлом, Україно,
Сіяти будеш на землі.

1960

Василь МИСИК

СЛОВО

Ласкавий легіт,
але що в ньому,
коли з пустелі віє він?
Привітний вогник,
але що в ньому,
як на безлюдді сяє він?
Перкрасне слово,
але що в ньому,
як не від серця йде воно?

1929

ЛИШІМО ПРАВДУ!

Хто стане заперечувати, що лише на багатющому ґрунті рідної мови могли вирости нев'яучі шедеври Чехова, Коцюбинського, Стефаніка. Хто стане заперечувати, що багатюща народна мова — це одне з тих найвищих художніх достоїнств, якими чарують нас і героїчний епос “Тараса Бульби”, і “Тихий Дон”, і кращі твори української класики. Запашна мова надає таким творам неповторного аромату.

...Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе.

“Дніпро”, 1954, № 12, с. 98

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У СВІТОГЛЯДІ І ТВОРЧОСТІ П. О. КУЛІША

Ідея мирного виборювання умов для формування української державності сформувалася як ключова для українського суспільно-культурного руху 40—90-х рр. XIX ст. Однією з найяскравіших постатей цього руху був Пантелеймон Олександрович Куліш, який виявляв величезну творчу енергію, майже фанатизм у подвижницькій праці над виробленням ідеології українського національного відродження, пробудженням національно-патріотичної самосвідомості українців, утвердженням загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Кращі зразки літературної творчості П. Куліша належать до першорядних духовно-естетичних цінностей українського народу, які визначили духовну атмосферу в Україні середини й другої половини XIX ст. Його науково-історичні та публіцистичні розвідки були істотним вкладом у розвиток тогочасної української суспільно-наукової думки, сприяли визволенню народу з-під духовного уярмлення, становленню загальнонаціональної культури, визначенню національних ідеологічно-естетичних устремлень. Творчість письменника будила духовні сили українського народу, поглиблювала його національну самосвідомість, сприяла прогресу національної культури навіть в умовах терору російського царизму щодо української мови, літератури, культури, освіти, коли дедалі поширенішим явищем ставав національний нігілізм “верхів” українського суспільства, зрусифікованих українців з рабською психологією. [...]

Якими ж уявлялися Кулішеві історична перспектива України, той шлях і ті сили, що вестимуть її до щасливого майбуття?

Він передусім наголошував на потребі врятування і святого плекання двох святинь української нації, що зазнають трагічних

випробувань і втрат: історичної пам'яті народу та його мови. Для цього Куліш одержимо працював протягом усього свого більш ніж півстолітнього творчого життя. Принципове значення його роману "Чорна рада", поем "Україна", "Солониця", "Кумейки", його науково-історичних праць полягало насамперед у тому, що він відновлював в українському народі історичну пам'ять про своє право на власну самостійну соборну державу, розбуджував у кожному "неспідленому" (за висловом Куліша) українцеві козака.

У програмному вірші "До народу українського" Куліш підносить ідею національної єдності, роль мови як великої об'єднуючої сили, як запоруки незнищенності нації; поет закликає українців бути гідними в колі найбільш цивілізованих народів, переборювати ознаки своєї відсталості й варварства. До речі, в цьому вірші сконцентровано виявився характерний загалом для Куліша принцип гіпертрофованого національного самобичування. Дія цього принципу позначилась і на Кулішевих оцінках в історичних працях багатьох явищ минулого свого народу.

П. Куліш, як і інші свідомі українці, бачив велику біду в тому, що потенціал його нації збіднювався у зв'язку з переходом елітарних її сил (Ярема Вишневецький, Богуслав Радивіл, Стефан Чернецький, діячі пізніших часів) на службу силам, протилежним українській ідеї, під прапори колонізаторів України, що в українстві втрачалася віра в самих себе, порушувався баланс нації, з'являлися ознаки антипатріотичної, зрадницької і рабської психології. [...]

У творчості Куліша дуже часто звучить тема рідного слова, рідної мови як найбільшої духовної цінності народу. У вірші "Рідне слово", написаному в жанрі й стилі роздуму-пророцтва, поет персоніфікує рідне слово в образі праведного судді, якого чекає народ в умовах пануючої в суспільстві несправедливості.

Ой пануйте ж, бенкетуйте,
Ми ждатимем суду,
Що судити Україну
Рідне слово буде.

Діяч відродження України, Куліш палко вірив у майбутній тріумф українського слова.

Михайло ШУМИЛО

ЛЮБОВ ДО РІДНОЇ МОВИ

Є різні люди, різного культурного рівня і по-різному вони ставляться до мови. Одні розуміють всю глибину значення мови в житті народу, тому плекають її і леліють, дбають про неї... Є люди і малоосвічені або й зовсім без освіти, але які від природи мають тонке чуття мови...

Однак є навіть освічені люди, які не дбають про мову. Говорять неохайно, суржилом, не стежать за чистотою слова, як-так варнякають. Та ще гірше буває, коли людина нехтує мовою свого народу... З цього приводу доречно буде навести слова російського письменника Костянтина Паустовського з його статті "Поезія прози": "Истинная любовь к своей стране немыслима без любви к своему языку. Человек, равнодушный к родному языку,— дикарь. Он вредоносен по самой своей сути потому, что его безразличие к языку объясняется полнейшим безразличием к прошлому, настоящему и будущему своего народа".

Якщо ти не любиш свого народу і нехтуєш його мовою, то хто ж тобі повірить, що ти любиш і поважаєш сусідні народи?.. Мова — це глибина тисячоліть. Це найдорожчий скарб, переданий нам сотнями й сотнями попередніх поколінь, злеліяний у пісні, в переказі, в приказці.

Історія — це не тільки кладовище. Історія живе в нашій мові, в пісні, слово нам доносить з глибини віків пристрасті, радості, сподіванки й горе наших предків. Мова — це душа народу... Дитина росте, чує першу казку, першу пісню, сама лепече ту казку й пісню і розводить свій квітник слів, що чим далі — тим розростається і все пишніше буває... В її свідомість разом з материнським словом входять звичаї свого оточення, через оповідання близьких — довідується про діла своїх дідів і прадідів, про подвиги народних героїв минулого. Картини рідної природи з усіма її особливостями, враження від них, виражені словами, входять у свідомість, у душу людини з тим емоційним забарвленням, яке дав їм народ у своїх піснях, казках і приповідках...

Слово рідне! Мабуть, не було жодного видатного письменника, який би від усього свого людяного серця не висловив любові до рідної мови і своєї тривоги за її долю, який би не покладав на неї найбільших надій, бо долю свого народу в майбутньому бачив невідривною від долі рідної мови.

Можна було б без кінця-краю наводити приклади глибоких і цінних висловлювань письменників про значення рідної мови для народу і про свою любов до неї, щоб зрозуміти, який дорогий скарб для кожної людини — рідна мова. Проте є такі люди, які вважають, що все рівно прийде час, коли буде одна мова для всіх, чого ж, мовляв, так старатися, так дбайливо ставитися до своєї рідної мови? Це дуже прикра помилка. Одна мова для усього людства, перш усього, справа не актуальна. Це справа далекого-далекого майбутнього. Це клопіт не наш, не наших дітей і не наших онуків та правнуків. Не скоро заговорять однією мовою і визнають її за свою рідну індійці, китайці, росіяни, українці і т. д. На це підуть не сотні, а тисячі років. До того часу пишню розквітнуть мови всіх народів на всіх континентах і ті мови, на яких зараз література ще тільки зароджується.

В даному разі ніяк не обійтися без згадки про думку з цього приводу російського письменника-класика І. О. Гончарова, який міркував так: “Я не з точки зору шовінізму чи квасного патріотизму боюсь за мову — і, звичайно, буду радий через 10 тисяч років говорити однією мовою з усіма — і якщо буду писати, то мати читачами всю земну кулю.

Але все ж таки, я гадаю, всі народи повинні прийти до спільного ідеалу людської кінцевої будови — через національність,— тобто кожен народ повинен покласти в його закладку свої розумові й моральні сили, свій капітал. А ми... ще опираємось розмовляти по-російському”.

Не такий то давній час, коли панівні класи Росії, а за ними значна частина інтелігенції і чиновництво нехтували російською мовою...

На жаль, ще й тепер є люди, які, наприклад, нехтують мовою українського народу. Декому з них здається, що українська мова — недовговічна. Мине, мовляв, небагато часу і українська мова зникне, її замінить російська мова. Так думав колись великоруський націоналіст Суворін, видавець чорносотенної газети “Новое время”, який у своїй книжці “Хохлы и хохлушки” писав, що кінець кінцем усі слов'янські народи заговорять російською мовою, відмовившись від своїх рідних мов. Так думав і другий ідеолог “чорної сотні” киянин Шульгін... І якщо в нас трапляються люди, які через свою несвідомість нехтують рідною українською мовою, то це пояснюється ідейною відсталістю, непереборною інертністю перешитків колись такого розперезаного великодержавного шовінізму...

Люби свою мову, плекай і дбай про неї. Це ж дорога твоя спадщина віків і поколінь. Користуйся нею, оберігай її, передай її, збагачену і ще більш розвинену, своїм дітям і онукам, а вони передадуть наступним поколінням.

1956

Олександр ПІДСУХА

МОВА

Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній ліс — лісок-лісочок, пуша, гай, діброва,
Бір, перелісок, чорноліс. Є ще й байрак!

І така ж розкішна і гнучка, як мрія.
Можна “звідкіля” і “звідки”, можна і “звідкіль”.
Є у ній хурделиця, віхола, завія,
Завірюха, хуртовина, хуга, заметіль...

Та не в тому справа, що така багата.
Помагало слово нам у боротьбі.

Кликало на битву проти супостата,
То звучало сміхом на полях плаката,
І за все це, мово, дякуєм тобі.

Скрізь одне жадання, і мета, і ясність.
Живемо, працюємо, як одна сім'я.
І краса новітня окриля сучасність,
Цю красу звеличує мова і моя.

Нас далеко чути, нас далеко видно,
Дмуть вітри історії в наші паруси.
Розвивайся й далі, мово наша рідна,
І про нас нащадкам вістку донеси.

1950

Андрій МАЛИШКО

ВІРУС ШОВІНІЗМУ

(Лист до ЦК)

Дорогі товариші!

Завдяки політиці нашої партії й Радянського уряду дуже багато зроблено в справі розвитку української культури й літератури. Ми особливо вдячні за декаду 1961 року, на якій український народ показав буйний розквіт своїх талантів, високо оцінений братніми народами Радянського Союзу і нашим Урядом. Ми глибоко вдячні Вам за відзначення 150-річчя нашого великого поета Т. Г. Шевченка у всесвітньому масштабі.

І разом з тим, нас, комуністів на Україні останнім часом турбує ряд питань, про які ми хотіли б з Вами порадитись. Тому нам хочеться висловити кілька думок відносно розвитку нашої культури на Україні.

Почнемо з першого. Останнім часом з невідомих причин в нашій республіці немає жодного вищого учбового закладу, де б викладалися дисципліни українською мовою. А ми ж республіка, ми за Конституцією суверенний народ. Ми хочемо, щоб навчання у наших середніх і вищих учбових закладах провадилося рідною мовою, як належить це кожному рівноправному народу світу.

На Кубані, Воронезькій області й на цілих землях проживає мільйонне населення українців, які не мають жодної газети і книги рідною мовою, не кажучи вже про школи. І в той же час в наших демократичних республіках — Польщі, Чехословаччині, Болгарії, Румунії, Югославії, де проживають українці, виходять газети, журнали і книги, а також існують школи українською мовою. Ми хотіли б, щоб це робилося і в нас, як і в сусідніх соціалістичних країнах.

Невідомо з яких причин, чомусь російські видання в нашій республіці переважають над українськими. Наші книги художньої літератури виходять жалюгідними тиражами від одної до восьми-десяти тисяч примірників на 45-мільйонне населення України і не забезпечують культурних потреб народу.

В жодному місті нашої республіки не чути української мови. Якщо це Україна — справжня суверенна республіка, тоді це ненормально. А коли це Україна тільки з українською вівіскою, то нічого закривати на це очі.

На превеликий жаль, в нашій республіці не користуються популярністю вистави у театрах українською мовою. Невідомо з яких причин, але глядачі йдуть в російські театри, а не в українські. В чім справа? Невже і в нас існує центробіжна сила, яка робить складну і шкідливу справу?

Тон задається зверху. Наші партійні і радянські установи листуються на українських бланках російською мовою. Один штамп з українськими літерами, а суті немає. Вівіски є, а суті жодної. А де ж Ленін?

Який нерозумний чоловік культивує в нас національний нігілізм?

На Україні, в порядку самовпливу, йде нехороша картина насадження російських кадрів і обрусілих іногородців. Це ганьба для дружби народів.

Ми вважаємо ганьбою народу і те, коли насаджують відставних генералів з дачами, коли наші колгоспники не мають того достатку, який треба. Генерали живуть в достатку, а колгоспник живе по-іншому, обурюється, плюється і мовчить на те, що він бачить. А це — правда.

Великодержавний шовіністичний вірус, занесений Кагановичами і їх братією, і сьогодні ще діє. Ми просимо Вас допомогти звільнитися від цього віруса, щоб не було національної образи між нашими радянськими народами.

Ми зовсім не входимо у якісь суперечки і як комуністи й інтернаціоналісти хотіли б знайти вихід з цього ненормального становища з Вашою допомогою.

1965

БУДУ Я НАВЧАТИСЬ МОВИ ЗОЛОТОЇ

Буду я навчатись мови золотої
У трави-веснянки, у гори крутої,
В потічка веселого, що постане річкою,
В пагінця зеленого, що зросте смерічкою.
Буду я навчатись мови-блискавиці
В клекоті гарячім кованої криці,
В корневищі пружному ниви колоскової,
В леготі шовковому пісні колоскової;
Щоб людському щастю дбанок свій надбати,
Щоб раділа з нами Україна-мати;
Щоб не знався з кривдою, не хилився під скрутою,
В гніві бився блисками, а в любові — рутою!

1965

Дмитро ПАВЛИЧКО

Була цісарська Австрія міцна,
Та пощадити нас була готова:
Ми мали жить, а вмерти мала мова,
Нам душі мала видати казна.

Слова чужі, неначе сарана,
Сідали на сади і парки Львова.
Та зелень оживала знов чудова.
І не загинула Галичина.

Лиш на Личакові є ще гробниці,
Де габсбургів зотліли слуги ниці,
І слово їх лежить, як пилюга,

На камені могильному твердому.
А біля нашого ясного дому
Лунає наша мова дорога.

ЛИСТ ДО ОДНОГО ЗНАЙОМОГО В СПРАВАХ ФІЛОЛОГІЧНИХ

Я знаю, знаю, що не мови
Людей на світі поділили
На злих і добрих. О, якби-то
Свої окремі мови мали
Визискувачі, ошуканці,
Падлюки, боягузи, дурні,
Злодії, бюрократи, вбивці,
Було б із ними чесним людям

Боротись легко. Кожна мова,
Немов земля, родити може
Пшеницю чи осот — залежно,
Хто що на засів облюбує
Умом і серцем. Кожна мова,
Немов вогонь, спалити може
Або зігріти дух — залежно,
Хто що із полум'ям чарівним
Робити хоче. Кожна мова,
Як дерево, з якого буде
Колиска чи труна — залежно,
Хто що подарувати хоче
Своєму брату. Та не буде
Чужу земличку засівати
Пшеницею негідник-ледар,
Що рідне поле напропаще
В будяччі кинув. Ні, не буде
Душі людської зігрівати
Дзвінкою мовою чужою
Перевертень, що рідне слово
В собі згасив, неначе ватру,
Яка в душі палахкотіла
Із днів дитинства. Ні не буде
Братам колиски дарувати —
Хто рідну маму в домовину
Живцем поклав би. А як буде,—
В колисці діти вкалічують!

* * *

О рідне слово, хто без тебе я?
Німий жебрак, старцюючий бродяга,
Мертвяк, оброслий плиттям саркофага,
Прах, купа жалюгідного рам'я.

Моя ти — пісня, сила і відвага,
Моє вселюдське й мамине ім'я.
Тобою палахтить душа моя,
Втишається тобою серця спрага.

Тебе у спадок віддали мені
Мої батьки і предки невідомі,
Що гинули за тебе на вогні.

Так не засни в запиленому томі,
В неткнутій коленкорівій труні —
Дзвени в моїм і правнуковім домі.

СЛОВО

Ватра, вогнище, багаття.
А вогонь один? Та ні.
Різні назви, різні плаття,
Різні лики вогняні.

Срібна, злотна, пурпурова
Грань-жарина спалахне,
Доки вимовиш три слова,
Вибираючи одне.

Звісно, всі три слова добрі
Але ти своє знайди —
Дух печеної картоплі
В ньому залишив сліди.

Пахне слово те журбою,
Димом осені в полях,
І між матір'ю й тобою
В ньому — найкоротший шлях.

* * *

Якби я втратив очі, Україно,
То зміг би жити, не бачачи лугів,
Поліських плес, дніпровських берегів,
Де на покосах, наче хвилі, сіно.

Мені і в непроглядній півтімі днів
Твоя лунала б мова солов'їно,
І світ, що ти дала мені у віно,
У сьайві слова знову б заяснів.

А глухоти не зможу перенести,
Бо не замінять співу мертві жести,
Ні вся природа та краса твоя.

Глядіть на труд всечасної обнови,
Але не чуть твоєї пісні-мови —
Ото була б загибель — смерть моя.

ТИ ЗРІКСЯ МОВИ РІДНОЇ

Ти зрікся мови рідної. Тобі
Твоя земля родити перестане,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від доторку твого зів'яне!

Ти зрікся мови рідної. Заріс
Твій шлях і зник у безіменнім зіллі...

Буде вповзати
 до нашого дому?
 На мову мою
 вже сукали колючі дротти,
 Будували
 каземати і крематорій...
 А сьогодні
 ласкаво
 закидаєш ти
 На неї
 петлю шовкових теорій.
 Мовляв,
 нам зливатися,
 браття,
 пора!
 Чим —
 питаю,—
 водою
 чи кров'ю?
 Чи Волзі
 потрібні
 води Дніпра?
 Чи калинова кров
 заспіва
 під березовою корою?

Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ

МОВА

Падали зорі останні з московського чистого неба
 В далеч рожевих степів. Починався кордон України...
 Тут привітався я з нею, згарячу час позабувши,
 Тут запитав про здоров'я, про долю, дочку і про сина,
 Тут запитав я про руки, про думи, про мрії,
 Тут і почуло життя моє добре і затишне слово.
 Далі пішов я на Київ, на Вінницю і на Одесу,
 Дніпропетровськ, Миколаїв, Чернігів і Харків,
 Умань, Полтаву, Донецьк, Сімферополь...
 Всі, як один, серединою віку двадцятого стали,
 Всіх запитав я про думи, про руки, про розум і мрії,
 Всі здивувались вони моїй мові звичайній
 І відповіли ганебним, шинкарським нариччям —
 Чи то з російської, чи з української мови огризком!
 Сором ударив мене над Дніпром за минуле мого народу!
 Гнів уперіщив думки за сучасність мого народу!

Вчили віки мене мову свою українську любити,
Вчили любити тебе, Україно, майбутність твою шанувати —
Хто дозволяв невігласам душі книгу часу псувати?!
Хто вам дозволив, батьки, розмовляти з дітьми таким словом?!
Землю забудуть вони і забудуть, що ви є на світі,
Підло ползуть в життя та безчестям покриється слід їх,
Плакати будуть, сміятися будуть — ніхто не повірить,
Німо постануть вони для нащадків своїх ясномовних.
Ти, Україно, не покритка, ти не вдова, Україно!
Чистої крові земля твоя, небо, сини твої, дочки,
Вільної крові культура твоя і твоя бездоганність,
Чистою мовою ти майбуття привітаєш у хорі,
Вільною мовою ти колискову співатимеш дітям.

1965

СЛОВО

Вночі, серед ночі хтось тихо
До мого слова підійшов
І став дивитися і дихать,
І я відчув: так диха лихо,
Так ходить лихо — час прийшов.

Прийшов і став. І вже нікуди
Не заховатись, не втекти,
Не загубитись поміж люди,
Не замінити серце в грудях,
Нікого в світі — Час і ти.

Прийшов і став. І я побачив:
У погляді його сухім
Ніхто не любить і не плаче,
І не біжить ніхто,

й не скаче,—

У ньому — однаково усім.
Усім однаково: і сущим,
І тим, що будуть, що були,
Однаково морям і пушам
Словам безсмертним і

вмирущим —

Нікому слави чи хули!..
Та я сказав: що хочеш, Часе,
Усе віддам тобі по край —
І юність, й молодості чашу.
Життя сьгоднішнє й
вчорашнє,

Лиш Слова мого не чіпай!

Не зачіпай його, малого,
Не бий його і не пали,

Бо перед ним іще дорога
Бо перед ним багато й много,
І ми із ним ще не жили.
Ще все нам з ним — передсвітання:
І перші сльози перших снів,
І перший сніг з усіх снігів,
І перший берег з берегів,
Й любов ота, що є остання!
І очі молодої зливи,
І тьохкіт серця уночі,
І білий цвіт, і камінь сивий
Солодкий сон оси і сливи,
Й сови у присмерку сплачі.
Ще все нам з ним — сама
 тривога,
Ще все нам з ним не відбуло,
Ще все нам радісно і довго.
Ще все нам з ним, — як
 перед Богом
Кажу тобі — не перейшло!..
Все те, що хоче — обіймає
У неодмінності своїй,
І Слово серцем напуває,
І Слово більше не вертає...
Моє ж
Живе ще —
 пожалій!..
Я знаю, ти в своєму плині
Нікому спуску не даєш,
Ані державі, ні дитині,
Ні сивині, ані дружині! —
Безсмертно сієш, смертно
 жнеш!
І з невблаганними очима
Ти йдеш крізь вічність і крізь мить,
І темінь в тебе за плечима,
Й поперед тебе мла-темнина,
Й тобі нічого не болить!
Чи солодко, а чи солоно
Тобі дарма — нема чи є...
А тут — і трепетно й
 шовково! —
А тут животворяще Слово
Мого народу і моє!
Це слово людської надії
Це слово крізь хрести
 і прах,

Крізь пил віків, усе
в сльозах,
Пробилось, вижило, зоріє,
Горить у мене на устах!..
Вночі, серед ночі хтось тихо
До мого Слова підійшов,
І став дивитися і дихать,
І я відчув: так диха лихо.
Так ходить лихо — Час прийшов...

1989

Євген СВЕРСТЮК

МОВА

(фрагменти із статті про Тараса Шевченка

"Рік високого сонця", опублікованої у газеті "Наша віра". 1996. №№ 2–8)

...Ті велетні, що закладали основу національної літературної мови, спирались на фундамент Біблії. Вони карбували своє слово зі словом священних книг. То були люди великої віри, чи то перекладач Біблії в Німеччині Лютер, чи універсальний геній Франції, релігійний мислитель Паскаль. "Твой стих, как Божий Дух, носился над землей", — писав Лермонтов про поета справжнього. До нас прийшов такий поет. [...]

Шевченко і українська та російська мови — тема набагато глибша і серйозніша, ніж ми звикли собі уявляти, коли говоримо про ті мови на рівні поверхово-побутовому, не враховуючи духу мови. Насамперед треба задуматися над такими питаннями: Чому росіяни, що так підносили українські твори Шевченкові, залишились байдужими до повістей і поем Шевченкових російською мовою?

Чому так мало вдалих перекладів на російську мову (Шагінян в російській монографії воліє цитувати Шевченка в оригіналі)?

Чи справді Шевченко доступний російському читачеві в оригіналі? Ту ілюзію розвіювали вже свідчення сучасників. Так, з приводу успішного виступу Шевченка на вечорах в Петербурзі 1860 року писалося: "Слов публика большею частью не поняла, но зато насладились мелодичностью его говора". Белінському здавалося, що він може читати українською мовою, але, судячи з його текстів, розумів він п'яте через десяте. Якою мірою дух мови диктує зміст? Сам Шевченко якимось відчужено говорив про свої речі, написані "черствим кацапським словом" і посилав знайомим, наче зозуляче яєчко.

"І хто тую мову привітає" — тут мова у Шевченка має значення, близьке до євангельського: "Найперше було Слово".

Йдеться там про Слово Істини, а у Шевченка про “Великеє слово”, яке треба розгадати, і до цього, звичайно, не готові ті, що просто знають мову. Бо мову українську знають, а ту мову, ту істину, з якою приходить Поет, ще треба осягти.

Між тими досить віддаленими значеннями існує тісніший зв'язок: кожна мова має свої “улюблені” мотиви. Помічено, що люди, які легко переходять з однієї мови на іншу, говорять на тих мовах про різні речі. У нас часто про задушевне говорять українською мовою, в адміністративно-діловій розмові переходять на російську мову, як при зміні теми у романах Л. Толстого переходили на французьку. Звичайно, все можна перекласти на будь-яку мову. Але безсумнівно Пушкін був би зовсім іншим поетом, якби продовжував писати по-французьки.

Що ж до феномену Шевченка, то він пов'язаний з місією принести своєму народові з глибин свого серця слово, злеліане в народі. Але те слово має бути одночасно біблійним псалмом, божественним воскресаючим глаголом, поставленим на сторожі “малих отих рабів німих”. “Уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася”, — говорив Панько Куліш над труною Шевченка. І він знав, що казав.

Стихія української мови відкрилася і Котляревському, і самому Кулішеві (у ньому була настільки могутньою, що він перший взявся за переклад Біблії, Шекспіра, Байрона). Але найкраще оцінити мову великого поета може великий, хто сам долав моря і опанував ту стихію. У словах Кулішевих нема перебільшення: він має на увазі ту загадку Шевченкової мови, яку пробували розгадати вже тисячі. Слово Шевченкове лягає на душу і бере в полон часто навіть тих, що прийшли з чужого поля просто з цікавості. Скільки українських поетів з іскрою Божою починали писати російською мовою, а потім пішли за голосом Кобзаря! А скільки не поетів назавжди віддалися в полон Шевченковій стихії, проймаючись високою любов'ю, його болем, його вірою “і тим, що вимовить не вмю”. Понаписувано книги про близькість поезії Кобзарєвої до пісні. Покладено цю поезію на музику відомими композиторами і невідомими. Але досі ця справа не закінчена, бо кожен відчуває, що тут на народній канві витворено якесь своє чаклунство і покладено свою печать. Наслідувачі Шевченкові самі відчували, що пишуть “іншою мовою”...

Нас не перестає дивувати загадка вродженості його мови, даної йому разом зі світом дитинства. Маємо на увазі раннє дитинство, бо вже в маленькому пеклі мачушиної хати мовна стихія, певно, не дуже буяла. Потім дякова наука швидше відчувувала, ніж привчала до народної мови. А на чотирнадцятому році доля вже постукала в двері, і малий Тарас переселився в чужий світ, в чужу стихію. В панських покоях Енгельгардта українська мова і не но-

чувала. Вона заглядала туди тихенькою наймичкою, тільки не вчителькою. А потім і взагалі Україна сховалась за обрієм.

Варшава, Вільно, Петербург...

Це була типова школа відучення від рідного слова і рідного світу. Обдарований юнак добре засвоїв мову російську, польську. Почав вивчати французьку.

Однак до нього прийшла мова дитинства, прийшов світ дитинства. Після десяти років ожив, вибухнув у ньому на чужині, коли, як пише він в "Автобіографії", "подих свободи повернув моїм почуттям чистоту перших літ дитинства".

Ніхто так повно не пережив дару свободи усім своїм єством! На волі він переродився, наче знову прийшов на світ. І в тому вільному світі під скупим чужим сонцем ожила в ньому пам'ять про рідний край, мова й пісня України, чиста, як перше кохання.

Таємниці народження "Кобзаря" ніхто не знає. Важко повірити, що усе це створене після перших проб пера. Але ця маленька книжка з'явилася у 1840 році, як диво. Понівечена цензурою, але сповнена саява, яке передається усім і розширює навколо простір свободи. [...]

...Тургенєв... не без зловтіхи згадує про негативну реакцію деяких Шевченкових земляків на російськомовний "Щоденник" поета, сам пише, що не поважав би себе, якби писав щось не російською мовою. А тим часом відомі не тільки листи, але й твори Тургенєва, писані французькою. Звичайно ж, Тургенєв на собі не відчув нічого схожого на тиск, під яким постійно перебував Шевченко...

Коротаючи свій час перед звільненням (за допомогою мідного чайника і щоденника), Шевченко намагався бути обачним і легальним. Він писав про своє навколишнє середовище мовою того середовища. Звичайно, то була звична мова, якою він володів у побутовому спілкуванні може й краще, ніж рідною. Але то не була мова душі.

Отже ніякого здивування не викликають ті твори російською мовою у людей, що хоч трохи відчувають умови його життя, особливо, коли самі побували в подібних умовах. Швидше можна було б дивуватися з іншого: він розмовляв українською мовою з дитими графа Толстого і з молодим російським письменником Н. Лєсковим. Він скрізь витримував свою позицію, один в чужому морі залишався незмінним.

Власне, тут таємниця цільної натури і таємниця наповненості Шевченкової мови, що була голосом душі. Вона, як пісня, в кожному щось будить і кожного повертає до глибини єства — за молитвою поета:

Мій Боже милий,
Даруй словам святую силу —
Людськеє серце пробивать,
Людськії сльози проливать,
Щоб милость душу осінила.

І коли ми бачимо в українській хаті портрет Шевченка в рушниках поряд з іконами, то це знак народного розуміння, що “Знать од Бога і голос той, і ті слова”.

1996

“НАЙПЕРШЕ БУЛО СЛОВО...”

Віа Йоанна. Гл. І. 1

Найперше було Слово,
Крізь темряву й хаос
Воно, як вічне диво,
Над світом піднялось.

І стало Слово світлом
Посеред ночі й тьми.
У слові все розквітло.
Із Слова вийшли ми.

І Слово було Богом —
Рід суетних людей,
Намарне ймення того
Не називай ніде!

І розділилось в Слові
Добро — і темне зло,
Ненависть — із любов'ю,
І все, що з них зросло.

Через усі завали —
Продажність, ницість, лесть —
За Словом простували
Обов'язок і Честь.

Пророки несли в Слові
Його первісний сенс —
Дух, Божі настанови
І Пісню всіх Пісень.

А дивний геній, схожий
На нас, а більш на них,
Поставив на сторожі
Закутих і німих.

Маленькі лілпути,
Великі гендлярі
Влили до Слова трути...
У планетарній грі.

Крізь куряву й полову
Воно до нас прийшло.
Засіло в серці злого,
Як темне ремесло.

А ми, сліпі і сонні,
У блудній прі за мир,
В законнім беззаконні
Вдивляємось у вир...

Та в прагненні збагнути
Його первісний сенс —
Не слугувать! Не гнутись!
І зносити усе!

Найперше було Слово.
Наш світ мине, як день.
Мине і світу слава,
Та Слово — не пройде.

1977

Олексій КУНДЗІЧ

Питання мови — це питання майстерності. Стало аксіомою, що у видатних художників мова багата, добірна, барвіста. Це не тому, що письменник дуже добре знає мову, — лінгвісти і викладачі мови могли б знати її краще, — а тому, що письменник, намагаючись відтворити півтони й нюанси, дошукується *найточнішого* слова, ворухить всю лексику, піднімає всі мовні скарби. В канцеляриста такої потреби нема, нема такої потреби і в того письменника, який, не завдаючи собі клопоту всякими тонкощами, абияк викладає зміст свого задуму. Хай хоч як він знає словник — лексикон його буде убогий, сірий, — де нема живопису, там нема й палітри. Краса мови не є якась самодовліюча категорія, вона визначається призначенням мови — точно передавати думку, тон, настрій. Точність художнього слова означає його емоціональну ефективність, його високий коефіцієнт корисної дії, а це в мистецтві і є краса.

З цих засад доводиться розглядати й такі огріхи в мові, як незаконні фразеологічні й лексичні русизми. Вони можуть траплятися на всякому рівні художньої майстерності, і в О. Гончара чи Ірини Вільде їх не менше, ніж у всіх інших авторів “Бібліотеки”. Читач сприймає їх як прикрі друкарські помилки, що, проте, не знімають багатства палітри.

Які-небудь “чорт забирай”, чи “осунувся” (змарнів), чи “гребішок”, “чекай плакати” псують звучання, а не внутрішню суть абзаца. Головне лихо засміченості в тому, що русизми часто фігурують в інших значеннях і, як неточне слово, затемнюють зміст або й порушують художню правду. Хлопець не скаже, обнявши дівчину: “Славна росте комусь невісточка” (сноха), бо чого б йому ставати в роль свекра. Дехто вживає по-російському часточку “ж” — в значенні протиставлення (он ушел, я же остался), і ця часточка заплутує фразу, бо звучить як *ведь*.

Псують текст і слова газетних зведень: “свиноматка принесла поросят”. Не кажучи вже про те, що по-українському свиня не приносить, а приводить поросят, в літературі раз у раз трапляється бачити замість свиней — свиноматок, замість коней — конематок, замість череди на лузі — поголів'я, хоч поголів'ю нічого робити на пасовиську, бо це звітне поняття, це певна кількість одиниць, а не жива худоба.

Письменникові доводиться бути художником усіх жанрів — і портретистом, і пейзажистом, і мариністом, і анімалістом, коли треба намалювати череду, а поголів'я малюється тільки в діаграмі, не в художньому творі. [...]

Ліна КОСТЕНКО

БІЛЬ ЄДИНОЇ ЗБРОЇ

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинути обоє.

Леся Українка

Півні кричать у мегафони мальв —
аж деренчить полив'яний світанок...
Мій рідний краю,

зроду ти не мав
нейтральних барв, тих прісних пуританок.

Червоне й чорне кредо рукава.
Пшеничний принцип сонячного степу.
Такі густі смарагдові слова
жили в тобі і вибухали з тебе.

Слова росли із ґрунту, мов жита.
Добірним зерном колосилась мова.
Вона як хліб. Вона мені свята.
І кров'ю предків тяжко пурпурова.

А хтось по ній прокопував рови.
Топтав, ганьбив нам поле найдорожче.
І сниться сон: пасуться корови —
сім тучних, але більше тощих.

Скубуть озиме, нищать ярину,
ще й гидять, гудять, ратицями крешуть.
Трагічна мово!

Вже тобі труну
не тільки вороги, а й діти власні тешуть.

Безсмертна мово! Ти смієшся гірко.
Ти ж в тій труні й не вмістишся, до речі.
Вони ж дурні, вони ж знімали мірку

коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись.

Хтось ними плакав, мучився, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди, і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!

Все повторялось: і краса, й потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія — це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

Терень МАСЕНКО

БЕЗСМЕРТЯ МОВИ МАТЕРІВ

Я полюбив усі на світі
Народів мови золоті,
Але одна безсмертні квіти
Мені простелить на путі.
І над томами всіх історій,
Перед обличчям поколінь
Я відкидаю глум теорій,
Що пророкують мови тлін.

Як вічно юні зір суцвіття,—
Яскраво світять з висоти,—
Через віки й тисячоліття
Світити будеш нам і ти.
Я тільки правду серцем кличу,
Я нею все життя зігрів,
І я вікам пророчу й зичу
Безсмертя мови матерів.

1963

* * *

Любіть красу своєї мови,
Звучання слів і запах слів:
Це квітка ніжна і чудова
Широких батьківських степів.

Всі каравани знайдуть воду
В краю пустинь і злих негод:
Як річка, з роду і до роду,
Так мова з'єднує народ.

1965

Павло ГЛАЗОВИЙ

КУХЛИК

Дід приїхав із села,
Ходить по столиці.
Має гроші — не мина
Жодної крамниці.
Попросив він: — Покажіть
Кухлик той, що скраю. —
Продавщиця: — Что? Чево?
Я не розумію.
— Кухлик, люба, покажіть,
Той, що збоку смужка.
— Да какой же кухлік здесь
Если его кружка? —
Дід у руки кухлик взяв
І нахмурич брови.
— На Україні живе
Й не знає мови...—
Продавщиця теж була
Гостра та бідова.
— У мене є свій язык,
Ні к чему мне мова! —
І сказав їй мудрий дід:
— Цим пишатися не слід,
Бо якраз така біда
В моєй корови:
Має, бідна, языка
І не знає мови.

1987

Ігор КАЛИНЕЦЬ

ПРОЩАЙ, ЖИТТЯ!

Прощай, життя! Палаючі серця
стягаєм з древок і зі списів.
Нема початку і нема кінця,
ні середини цієї великій тиші.

Нема вітрів і хвиль нема також,
спинились зорі у своїй дорозі,
і охопила страху зимна дрож,
що ми ще зброю нашу носим.

Я кинув меч в провалля тьми,
на ньому сонця блиснула краплина:
і це була остання мить
Життя мого й мого сина.

Василь СИМОНЕНКО

ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА

.....
Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна матір рідну вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі.

Стануть над тобою, листям затріпочуть
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

МОЯ МОВА

Все в тобі з'єдналося, злилося —
Як і поміститися в одній! —
Шепіт зачарований колосся,
Поклик із катами на двобій.

Ти даєш поету дужі крила,
Що підносять правду в вишину,
Вченому ти лагідно відкрила
Мудрості людської глибину.

І тобі рости й не в'януть зроду,
Квітувать в поемах і віршах,
Бо в тобі — великого народу
Ніжна і замріяна душа.

1962

Василь СТУС

Добрий день, мій рядок кароокий,
Побратиме моїх безсонь!
Зупини її, мить високу,
для моїх молитовних долонь.

Сивий голубе, біль мій зичений,
вечоровий і пелехатий,
більше чутий, аніж помічений,
більше мічений, ніж крилатий.

Слово, слово,— достиглий смут мій!
Набираючи висоту,
порятуї од важкої скрути
і од радості порятуї,

поки, круглі, цвітуть долоні,
поки з серця ростуть пелюстки,
поки думи, як дзвони, довгі,
і як дзвони, круглі такі,

ти любов'ю мене, наче амфору,
доливай, довіряй добру.
За розквітлу купальську папороть
я пером і горбом віддаю.

1966

СЛОВО

Ми дуже часто од душі,
Од серця мовим...
А слово ж може задушить.
Чи стане слово,
Неначе кістка — не дихнуть,
Не продихнути.
Допоки слова не збагнуть,
Не перечути.
В словах не вихлюпни з грудей
Ти серця свого,
Котре під горло підійде
І мучить довго.
Бо в кожному покрику гучнім,
У кожному слові,
Ми наші мрії, наші дні
Згубить готові...
Свої радіння і жалі,
Свої тривоги.
Велеречивих на землі
Рятуйте, боги.

1962

Леонід САПА

ДЕ ТИ, СЛОВО МОЄ

Де ти, слово моє,
За яким
І минула,
Й майбутня дороги?
Де освячені
Богом рядки,
Що ведуть до зоріння
Святого?
Чи прогнівилось небо,
Чи зла
Доля шле
На Україну покару?..
Бачу — сонцем омріяний
Лан
Заступає
Червона хмара...
Було б краще,
Коли б я не чув,
Було б краще,
Коли б я не бачив,
Як з неї тягнуть
Душу-свічку
Й виривають язик
На додачу.

1993

Орест КОРСОВЕЦЬКИЙ

МОВО, КРІПИ УКРАЇНУ

З рідного краю, з рідної хати
Мово живлюща, серце тепли
Згубу долати, одур змагати
Хирні та кволі душі зціли.

Мово — дідизно, стріляна, тята,
Море буремне, хвильний прибій.
Сило бурлива, думо крилата —
Славою, честю душі овій!

Мово, трудися, радниця й нива,
Мислю і духом нас багати.

Мати єдина, неня дбайлива,
Вірі та правді світло світи!
Мово незгубна, пісня і криця,
Кручі Дніпрові, вічний Тарас,
Корені отчі, чиста криниця —
Кривдами гнутих випростай нас.

1993

Віктор ТЕРЕН

ЯК-ТО ГАРНО. ЛЮБІ ДІТИ

Як-то гарно, любі діти,
У вікно вам виглядати.
В ньому все — тополі, квіти,
Сонце й поле біля хати.

На оте вікно ранкове,
Що голівки ваші гріє,
Схожа наша рідна мова —
Цілий світ вона відкриє.

Бережіть її, малята,
Бо вона — віконце миле.
Що колись до нього мати
Піднесла вас, посадила...

Галина ГОРДАСЕВИЧ

Не викидайте слова з пісні —
Воно в рядку одвіку стало.
Опам'ятаєтесь, та пізно:
Було, і зникло. І пропало.
Здавалось, шкода невелика:
Замінімо і не помітим.
І вже не пісня, а каліка,
Мов птиця, що з крилом підбитим.

А слово світляком летючим
Блищить і в руки не дається.
А слово блискавкою з тучі
Гримить, і сердиться, й сміється.

Ви думали: слова — полова.
Ви думали: а ми старанно.
Не викидайте з пісні слова —
Залишиться болюча рана.

Іван ГНАТЮК

СЛОВО

Уста отверзлися — і слово,
Лихим безбатченкам на зло,
Під сонцем істини раптово,
Як зерно в ґрунті, ожило.
І хоч те слово ще не всюди
Пробилось — ростом крізь броню,
Хоч злі манкурти й словоблуди
Його бояться, як вогню;
І хоч ще й нині лжепророки
Його зрікаються в житті,
Та крига скресла, і потоки
Життя — змітають їх з путі.
Були валуєви на нього,
І циркуляри їх були,
Але вони його, живого,
Звести в могилу не змогли.
Були й помазаники Божі,
І слуги чортові у них...
Те слово стало на сторожі
Рабів — не кривдників своїх.
І хоч ще й нині їх зневага
Його пригнічує, проте
Воно й з глухого саркофага
Крізь людські душі проросте.

Абрам КАЦНЕЛЬСОН

МОВА

Ще хлопчам я у рідній Городні
з уст моїх дорогих земляків
чув пісні українські народні
віщі звуки Шевченкових слів.
І була у цій мові гармонія
з тим, що бачив я навкруги:
оксамитове небо, півонія
і смарагдові зелен-лути.
І у тихий, замріяний ранок
чуйно я прислухався в дворі:
бив ритмічно на річечці праник —
прали там сорочки матері.

І сорочечка чиста, хоч латана
у дворі вже на вітрі висить
і, як біла лебідка, крилато
лопотить, мов зліта у блакить.

А кінчалася днина погожа,
багрянистих небес вечоринь, —
все мені видавалося — схожа
на розпечену печі черинь.

Як на блискавку грізно нагрима
у повторях розкотистий грім,
то, бувало, й народиться рима
у дитячому вірші моім.

Вже у мене і діти, й онуки.
Я ж до скону в душі пронесу
мови, змалку почутої, звуки
і її невмирущу красу.

1994

Віктор БАРАНОВ

ДО УКРАЇНЦІВ

Я запитую в себе, питаю у вас, у людей,
Я питаю в книжок, роззираюсь на кожній сторінці —
Де той рік, де той місяць, той проклятий тиждень і день,
Коли ми перестали гордиться, що ми — українці.

І що є в нас душа, повна власних чеснот і щедрот.
І що є у нас дума, яка ще од Байди нам в'ється.
І що ми в Україні — таки ж український народ,
А не просто населення, як це у звітах дається.

І що хміль наш — у пісні, а не у барилах вина.
І що щедрість — в серцях, а не лиш у крамничних вітринах.
І що є у нас мова, і що українська вона,
Без якої наш край — територія, а не Вкраїна.

Я до себе кажу і до кожного з вас: — Говори!
Говорімо усі, хоч ми й добре навчились мовчати.
Запитаймо у себе: відколи, з якої пори
Почали українці себе у собі забувати?

Запитаймо й про те, як ми дружно дійшли до буття,
У якому свідомості нашій збагнути не змога,
Чом солодшим од меду нам видався чад забуття
Рідних слів і пісень, і джерел, і стежок од порога.

Українці мої! То вкраїнці ми з вами чи як?
Чи в "моголах" і вмерти судилось нам ще від Тараса?

Чи в могили й забрати судилось нам наш переляк,
Що згнітив нашу гідність до рівня вторинної раси?
Українці мої! Як гірчать мені власні слова...
Добре знаю, що й вам вони теж не солодкі гостинці.
Але мушу казати, бо серце, мов свічка, сплива,
Коли бачу, як люто себе зневажають українці.
І тоді в мене ние крамоли осколок тупий,
Мене думка одна обсїдає і душить на славу:
Ради кого Шевченкові йти було в орські степи,
Ради кого ховати свій біль у солдатську халяву?
То хїба ж не впаде, не закотиться наша зоря,
І хїба не зотліє на тлін українство між нами,
Коли навіть на згаршці долі й зорі Кобзаря
Ми і досі спокійно себе почуваєм хохлами!
Українці мої! Дай вам, Боже, і щастя, і сил.
Можна жити й хохлом. І не згіркне від того хлібина.
Тільки хто ж колись небо прихилить до ваших могил,
Як не зраджена вами, зневажена вами Україна...

1992

Андрій ДЕМИДЕНКО

ЗВУЧИ. РІДНА МОВО

Мово рідна, світи
в ріднім домі.
Крізь зболений час і
духовні руїни
Вертайсь, рідна мово,
У серце народу,
У душу України.
Якого ж ми будемо
племені-роду,
Якщо буде в устах
наша мова згасать?
Чи будемо з вами тоді
ми народом,
Як стихне вона
в голосах?
Звучи, рідна мово,
На землі рідній
лийся по вінця,
Мово моя українська,
Мово моя материнська.

Мово рідна, квітуй
і шануйся,
Любов'ю воздай всім
народам і мовам.
З тобою я плачу,
З тобою сміюся,
О ріднее слово.

Мово рідна, живи
в ріднім домі.
Крізь зболений час
і духовні руїни
Вертайсь, рідна мово,
У серце народу,
У душу України.

1990

Роман ЛУБКІВСЬКИЙ

Слова вмирають. Блякнуть. Їх багато.
І раптом чуєш злато слово. Злато!
Ах, хочеться скупатися у тім
Отецькім слові, слові золотім!
І хочеться, і прагнеться без тями
До цього слова припадуть устами,
Ридати і радіти водночас:
Його не сплюндрував жорстокий час
Жорстокий деспот, слідуя закону,
Не заточив, не спрятав у скарбону,
Не осліпив, не вбив, не залякав,
На гріш розмінний не перекував!
Слова вмирають? Блякнуть?
Ні, не блякнуть!
Іще століття перед ними вклякнуть...

Іван ЧЕРНЕЦЬКИЙ

РІДНА МОВА

Мово моя материнська,
Квітни в душі й на устах.
Ти — мій рушник український,
Ти — моя доля, мій шлях.
Де б не ходив я по світу,
Стежку до хати знайду
В хвилях високого жита

І в яблуневім квіту.
Мово моя солов'їна,
В шелесті нив і дібров...
Рідна моя Україно,
ти — моє щастя й любов.
Пісню веселу дівочу
в тиші вишневих гаїв,
теплі слова парубочі
чую я в мові твоїй.
Був я на півдні далекім,
нині — в північнім краю.
Сняться край шляху смереки,
ніжні троянди в гаю.
Плескіт Дніпра у зажурі,
звуки столітніх бандур —
чую крізь ночі похмурі,
чую крізь тисячі бур.
В мові і радісне свято,
в мові і туга бринить.
Ти ж і співуча, й багата,
знаю: без тебе не жить.
Мово ж моя материнська,
квітни в душі й на устах.
Ти — мій рушник український,
ти — моя доля, мій шлях.

Санкт-Петербург, 1992

Василь БАРАДЯНУ-БИРЛАДНИК

ОКСАНА

Ім'я
Твоє —
Синонім України:
Коли
Почую, —
Бачу
Рідний край —
В
Степу безмежнім
Хати
Білостінні
Від
Берегів Кубані
До Дністра...
Ім'я

Твоє
Таке вже
Рідне слово,
Бо
Кожний звук,
Як
Дума
Степова!..
Без
Думи
Неможлива
Наша мова —
І
В
Імені твоїм
Вона
Жива!..
Ім'я твоє —
Ім'я
Моєї пісні
Про
Батьків край,
Де
Ниви золоті...
Стає
Любові
В
Надрах серця
Тісно —
Ім'я
Твоє
Оспівую
Тоді...
1986

Василь БОРОВИЙ

НАРОДЖЕННЯ СЛОВА

Затягли у аркан, повели до етапу
Бунтівну мою думку,
неприборкане лихо...
Ніч кошлата націлила лапу —
Світ принишк,
світ прищулився.
Тихо...
Коли — дзінь!

Як промінчик несміливий ранку,
Засвітилось із слів —
запалилася ДУМА!..

Не задавить тепер
неприборкану бранку,
Не засилить і стума.
Дніе!

1955, Таймир

Михайло ПИЛИПЧУК

МОЛИТВА

Не для справи я вірші пишу:
Вічна думка — куди її діну?
Може, думку твою зворушу,
Боже милий,
Врятуй Україну.

Чи почують мій голос, чи ні?
Та й, в надії на юну зміну,
Я до тебе звертаю пісні,
Боже милий,
Врятуй Україну.

Може, скоро таки омине
Зла недоля земну цю раїну.
Буду я чи не буде мене,
Боже милий,
Врятуй Україну.

1949, Норильськ

Віктор РАФАЛЬСЬКИЙ

ДУМА ПРО КОБЗАРІВ

Чом замовкли, кобзи, кобзи голосисті?
Чом не чути, кобзи, рокіт ваших струн?
Заросли стежини гей у полі чистім,
І не пройде ними з кобзою співун.
Ой скажи ж ти, вітре, де біліють кості
Довговусих, мудрих, сивих співунів?
Бо не знає ньєчка Україна й досі,
Де лягли у землю двісті кобзарів.
Ой, скажіть, тополі, може, вам відомо
Те, що невідомо вітрам у степах?
З усіма гаями перемовтесь словом:

Де знайшов свій спокій кобзарів тих прах?
Ви, старі дідівські мовчазні могили,
Хоч на мить поруште давній супокій —
Мовте ж слово тільки, може б, ви відкрили
Те, що так сокрите в таємниці тій?
Орле мій могутній, сизокрилий орле,
Ти літаєш, орле, попід небеса,—
Може, твій орлиний зір те все огорне,
Те, що невідомо вітрам і лісам?
Таїна. По світу бродить клята кривда,
Та у неї й чорта визнаєш поготів.
І ніхто не скаже, і ніхто не віда,
Де ж поділись, Боже, двісті кобзарів.
Ой, заграйте, кобзи, кобзи дзвінкострунні,
Співуни кобзарські, думу заведіть,
Як у дні моєї голубої юні
Кобзарі України зникли в одну мить.
Є багато, звісно, таємниць на світі,
Та життя навіки збереже одну.
Заспівайте ж думу, кобзарі новітні,
Про страшну, як правда, чорну таїну.

1981

Петро ДОРОШКО

РІДНЕ СЛОВО

Тебе, бунтарське, кидали за ґрати,
Терзали, як борця на засланні,
А ти, нескорене, неспалене в огні,
Прийшло в рядок живим солдатом стати.
Тебе ще немовляті рідна мати
Мені, всім нам співала в давні дні,
Тебе, крилате, в битві на війні
В дні вогняні ішли ми визволяти.

Ти — клич наш! Дума! Наше серце, пісне!
Страшне ти, рідне слово, ненависне
Підступним лицарям брехні і зради.

Вони сичать, вони гарчать в свавіллі,
Та проковтнуть тебе вони безсилі,
Бо ти — народ. Народний прапор правди.

1957

Зоя КУЧЕРЯВА

ДО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Трембітна мово. Музико. Калино.
І споконвічно й назавжди моя.
До тебе завше я душею лину.
Марія... мрія. Мамине ім'я.

Зорею, казкою ти снила тихо,
Коли в колиску клала немовля,
Вела за ручку, берегла від лиха
І вчила перше слово вимовлять.

І хліб пекла, замішаний на слові,
Журба твоя в хлібині запеклась,
Як за село виходила ти знову,
А суджений з походу не вертався.

Ти вишивала рушники на долю,
Червоний хрестик, чорний — як життя.
Надії, згадки, радощі і болі
В піснях лягали на твоє шиття.

Ну де ще є така чарівна пісня,
Серед яких на світі славних мов?
То серце від журби аж наче стисне,
А то навіє радість і любов.

О, мово рідна! Золота колиско,
В яких світах би не бувала я,—
З тобою серцем, і по-українськи
Я вимовляю мамине ім'я.

1988

Ганна ЖЕЖКО

Нашу гідність і честь не стоптали хіба?! —
Навіть мову хотіли б відняти.
З пелюшок щоб, з колиски плекала раба
Безсловесна, затуркана мати.
Коли бачу загарбників вовчий оскал,
Я хотіла б, щоб рвались в повітрі,
Наче бомби, слова і летів динаміт
Прямо в них, прямо в морди їх хитрі.

1964, Ковельська тюрма

Дмитро Білоус

КОЛИ ЗАБУВ ТИ РІДНУ МОВУ

Коли забув ти рідну мову —
біднієш духом ти щодня;
ти втратив корінь і основу,
ти обчухрав себе до пня.

Коли в дорогу ти збирався,
казала мати, як прощавсь,
щоб і чужого научався
й свого ніколи не цуравсь.

Ти ж повернувся, відступник суцїй,
прийшов під рідний небозвід,
немов Іван непам'ятуцїй,
хто твїй народ і де твїй рід.

Не раді родичі обновам.
Чи ти об'ївся блекоти,
що не своїм, не рідним словом
із матір'ю говориш ти?

Ти втратив корінь і основу,
душею вигорів дотла,
бо ти зневажив рідну мову,
ту, що земля тобі дала,

ту, що не вбили царські трони,
ту, що пройшла крізь бурі всі,
крізь глузи й дикі заборони
й постала нам у всїй красі.

1988

РІДНЕ СЛОВО

Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове
Кохана материнська мово!
Несеш барвінь гарячу, яру
в небесну синь пташиним граєм
і, спивши там від сонця жару,
зеленим дихаєш розмаєм.
Плекаймо в серці кожне гроно
прозоре диво калинове.
Хай квітне, пломенить червоно
в сім'ї великій, вольній, новій.

Станіслав ДВІРНЯК

РІДНА МОЯ УКРАЇНЬСЬКА МОВА

Ти потрібна мені, як вода у пустелі,
Ти потрібна мені, як вогонь Прометеїв,
Ти потрібна мені, як повітря, як сонце,
Ти потрібна мені, як на волю віконце.
Бо без тебе я — раб без родини, без долі.
Бо без тебе я — прах, що розвіють у полі.
І люблю я тебе, твою пісню і слово,
І не зраджу тебе, материнська мово.
Ти потрібна мені...

В. ГРИНЬКО

МОВА

Сію дитині
В серденьку ласку.
Сійся — родися,
Ніжне "Будь ласка",
Вдячне "Спасибі",
"Вибач" тремтливе —
Слово у серці,
Як зернятко в ниві.
"Доброго ранку!",
"Світлої днини!" —
Щедро даруй ти
Людям, дитино.
Мова барвиста,
Мова багата,
Рідна і тепла,
Як батьківська хата.

1989

Володимир КОЛОМІЄЦЬ

Мово —
моя повнозвука, гаряча плоть,
лиш із кров'ю хіба
серце й тебе розколоть!

Буйна тополе
з глибоким коренем
і співливістю листя,—

бурі не поламали,
чи ж гусені об'їсти!

Ні! — злидарям,
що твоєї цураються вроди,
ні! — недорікам,
ні! — войовничим міщанам,
що рідному в очі плюють, —
духом калікам...

Води — без русел?
Вітри — без роздолів?
Дерево — без серцевини? —
Так і народ мій
без мови своєї...
без України.

1965

СОЛОДКА ЗЕМЛЯ

Босоніж стежка побіжить
левадою, в городи...
Як любо тут, як славно жить
серед цієї вроди.

Кохаю край наш дорогий,
що зветься Україна.
Вітчизні хочу я своїй
зрости достойним сином.

Є в світі зваби немалі,
цікава стежка кожна...
Але до рідної землі
збайдужитись не можна.

Люби, шануй, піднось до зір
Пісні і мову.
Нема солодшої, повір,
за неї пречудову.

Оксана ЯКОВИНА

Не викарбовуй рідну мову
На мертвих брилах порожнечі,
Не приживляй брутальність слову —
Воно не прапор ворожнечі.

З великою, без меж любов'ю
Ти кожду літеру плекай,

Бо цей безцінний дар із кров'ю
Успадкував ти від Чурай.

То й спробуй глибину відчутти,
Як дзвін тонкого кришталю:
Це голос втіхи і спокути,
Це мова стогону й жалю.

І захлинувшись глибиною,
Ця мова паростком зійде,
Бо тільки чистою, живою
Вона у вічність увійде.

1991

Зінаїда БЕБЕШКО

РІДНА МОВА

Говорите: вам не потрібна мова —
Була б у магазині ковбаса?
Упевнені: це акція чергова
І ліберально-чуйні словеса?

Можливо так. Сліпому вже не бачить,
Не чуть глухому — тиша в нім навік...
Біля кургану скіфські баби плачуть:
До чого вже здрібнівся чоловік!

Історію не знали чи забули,
Байдуже вам, чи маєте ви рід.
Своїх пісень багатих ви не чули,
Вам все одно, чи теплий дощ, чи лід...

Ви пам'ять розгубили по дорозі
І не болить за це душа черства
Байдужа і нікчемна, що не в змозі
Почути, як шепочеться трава,

Як мовить слово мати до дитини,
Як плинуть тихо в небі журавлі...
Чи ж можна мову забувать єдину,
Яка нам найрідніша на землі?!

Без неї ми неначе вже й не люди,
А яничарська рать чи то юрба...
Хто мову мами рідної забуде,
Той гірший за безмовного раба.

1990

Юрій ДОЦЕНКО

РІДНА МОВА

Страдницька мова
Шукає людину —
приспане слово несе,
мов дитину,
мов карооке сумне немовля,
сиве і мудре,
як Матір-земля.

Мова Тараса,
що та Катерина,
плаче над словом,—
безбатченком-сином,
прагне співати йому
колискову.

Пісні не чути.
Приспане слово.

Зболена мова
вустами блідими
в рідних краях
жебракує під тином.
Суржик, мов кляп,
розкисає у роті
горе-нащадків
козацького роду.

Батьківська мова —
гучна, солов'їна,
в чому, скажи,
твоя смертна провина,
за що тобі
це підпілля легальне —
вічне тавро
на одвічне лигання?!

Слово проснулося —
плаче на грудях,
сльози солоні
ковтає на людях,
на рубежі,
на фатальному розі...

Слово українське
шукає народ свій...

1991

Тарас МАРУСИК

ПОДОРОЖНИК

Рідне слово — подорожник свіжий.

Прикладеш — і серце ожива.

Рідне слово, наче песик, лиже

Душу в самотині.

Рідне слово — як вода жива.

Рідна мова — подорожник при дорозі;

То росою вмитий, то ум'ятий в землю
каблуком,

То усміхнений зелено, то морозом

Ізбатожений, як канчуком.

Посаджу я подорожник в грядку,

Сам у землю перейду.

Може, лишиться на згадку

Свіжих подорожників букет

Та зотлілий у землі скелет.

1991

Владимир ШОВКОШИТНЫЙ

Я — УКРАИНЕЦ

Я — украинец, до седьмых колен.

Прапрадед мой шелками шит на Сечи.

И ни чужбина, ни турецкий плен

Его казацкой не лишили речи.

Мне этот клад передавал отец,

И мама с молоком передавала.

И пил я нежность их родных сердец,

И их любовь стихом во мне звучала.

Но закружило. На моей щеке

Густой щетиной прорастали годы.

И стих на украинском языке

Я не пою, и не в угоду моде.

Я растерял, как воду из горсти,

Тот клад, что сохранил в неволе прадед,—

Не знаю языка, сказать по правде...

Простите, сыновья, и дочь, прости.

Прости мене, прапрадіде-козаче,
Прости мене, мій споконвічний краю,
За те, що на російській мові плачу
Об тім, що мови рідної не знаю.

1988, Москва

Микола ЛУКІВ

МОВА

Мова — це звуки,
Смисл,
Душа народу.
Мова — це розум і руки,
Сутність народу.
Забути мову —
Душу зрадити.
Зрадити душу —
Найнижче рабство.
Бо мова — не звуки,
Смисл,
Душа народу.
Мова — це розум і руки,
Сутність народу.
Без мови
Нема
Народу.

1990

Пилит ВАКУЛЕНКО

МОЯ ТИ РІДНА, ГОРДА МОВО!

Як не любить ту мову нашу?
Мені вона найкраща в світі,
Гарніша, ніж весняні квіти...
І, як найпершої любови,
Не заміню тієї мови!
Її ніколи не віддам
В поталу недругам. Не дам
Над нею кпити і сміятись,
Скажу за тебе гнівне слово,
Моя ти рідна, горда мово!

1973, Австралія

Валентин БИЧКО

МОВА

Мова моя українська, —
Батьківська, материнська,
Рідна мені до болю, —
Дужий я із тобою!

Я твоїм вольним гомоном
Повнюсь, як ватра пломенем,
Плачу твоїм я шепотом,
Тішуся твоїм щebetом.

Лину до друзів леготом —
Гуком твоїм — перегуком.
Вибухну твоїм реготом —
Ворога трусить трепетом!

Ти нелинюча, мов райдуга,
Роси в тобі зібралися.
В пісні бриниш — аж гай гуде,
В казці — змовкають праліси.

Серця людського лірика,
Повна печалі й сміху ти.
В світі з тобою — широко,
Легко тобою дихати!

1963

Леонід ВИШЕСЛАВСЬКИЙ

МОВА

Дрімає сонячник. Смачніше пахне м'ята.
Гусине на луці біліється перо.
Співають, ідучи в вечірній млі, дівчата.
Широкі їх пісні, як степ наш, як Дніпро.
В піснях тих, що люблю і знаю я

з колиски,

я — росіянин — чув биття

народних дум,

зойк чайки на Дніпрі і скрип

ялин бескидських,

шабель козацьких дзвін і

Ненаситця шум.

Краси земної зміст у слові був

розкритий,

співучі звуки ті, і ніжні, й голосні

Ти, рідна мово, чиста, як роса,
Цілюща й невичерпна, мов криниця.
Святиня наша, гордість і краса,
Ти — розуму народного скарбниця.

Як легко йти з тобою по землі
І підставлять вітрам лице відкрите!
Для мене ти — як і насущний хліб.
Без тебе я не зміг би в світі жити.

1964

Василь ШЕРБОНОС

СПАСКБІ ВАМ. БАТЬКИ

У спадщину
мій батько залишив
мені не дім,
садибу і корову.
Мене орати землю
научив,
Любить свій край
і шанувати мову.
Щасливий тим,
Що батьківських скарбів
Ховати під замок
Не доведеться —
Не можна
З пісні викинути слів,
Любов не можна
Викрасти із серця.

1964

Наталя БІЛОЦЕРКІВЕЦЬ

СЛОВО ПРО РІДНУ МОВУ

Купана-цілована хвилями Дніпровими.
Люблена-голублена сивими дібровами.
З колоска пахущого, з кореня цілющого,
Із усмішки і сльози, сонця, вітру і грози
Наша мова.
Як осмута матерів, думи сивих кобзарів
І дівочі переспіви синіх вечорів.
Виплекана веснами і серцями чесними
Наша мова.

1971

Вікторія ЧЕМЕРИС

О слово рідне! Хто без тебе я?
Чи буде жить в віках душа моя,
Чи буде сонцем в небі пломенить,
А чи залишиться в пітьмі століть?

О слово рідне! Знаю: тільки ти
До мрій прозорих підведеш мости.
І виллється дзвінкий пташиний спів
До батьківських, до рідних берегів.

О слово рідне — чисте джерело.
Мене з дитинства в юність привело
Ти — промінь світанкової зорі,
Суцвіття ніжне в весняній порі.

О слово рідне — синь і небокрай,
З народом вік живи і процвітай.
І лине хай в небесну голубиць
Твоя цілюща, життєдайна синь.

1991

Валентина САВЕЛЮК

СЛОВО ПРО РІДНУ МОВУ

Тому донецькому шахтареві,
який сказав, що... якби від
української мови добавилося
ковбаси в гастрономах, то ми б
усі заговорили цією мовою.

Непрестижна рідна мова,
Як селючка мати.
Соромно її любити,
Ще й про неї дбати.

От якби нам за ту мову
По "рублю" давали,
Тоді б вона й без закону
Державною стала.

От тоді б ми язиками,
Неначе ціпами,
Молотили б по-своєму
Й не цурались мами.

А так... що нам рідна мати —
Стара та горбата,
Як не хочуть нам за неї
І по “рублю” дати...
1989

Валерій ГОНЧАРЕНКО

ВІРА

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...

Т. Г. Шевченко

Хай зневіри карга пихата
в небуття назавжди руша.
Рідна мова — не степ, не хата,
а народу мого душа.

Все знесла: шовіністів кпини
і перевертнів злу чуму
доля страдницька України —
мова прароду.

Ось чому
вірю жадібно і пророче,
не вагаючись ні на мить,
що нащадок в багно не втопче
те, що часом топтали ми.

Що в майбутть — молоду основу,
ляже слово — не з нього чад.
Бо народу, що втратив мову,
більше нічого вже втрачать.

Не зуміє німий співати
навіть в хорі захриплих жаб.
Хай умру, ніби сум на святі,
тільки мова моя жила бі!

Заклинаю судьбу: хай згіркло
у сузір'ї братерських мов
не згаса українська зірка,
як найбільша моя любов.

1989

Сергій ПЛАЧИНДА

А МОВА. ЯК МОРЕ...

Мово рідна! Ти ж — як море — безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю.

Красо моя! В тобі мудрість віків і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів твоїх у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу — його щирість і щедрість, радощі й печалі, його труд і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його.

Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі, без тебе — перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття. Твердине моя і захисток, і гордість, і розрада у годину смутку. Люблю тебе і в гніві, коли ти клеочеш, як вулкан, і гримиш громами на ворогів, і вбити можеш словом єдиним, як блискавкою. Люблю і твою ніжність, ласкавість, лагідність, коли ти одним-однісіньким словом зігріваєш, мов сонце, і підносиш над хмари та між зорі, і повертаєш до діяння, до життя, наснаго моя і мудрий вічний учителю мій.

Світлоносна! Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої. І я вірний і вічний юнга твій... Єдина печаль проймає, що не вистачить життя, аби переплисти твій мовний океан. Бо ти є Вічність. Ти є Правда, Добро і Краса народу нашого. Тож такою і будь вічно, мово рідна!

"Літературна Україна", 1987, 5.03.

Катерина МОТРИЧ

МОЛИТВА ДО МОВИ

Мово! З чорнозему, рясту, любистку, м'яти, евшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена!

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному Олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитва наша у своїй нероздільній трійці, що еси Ти і Бог-Любов, і Бог-Віра, і Бог-Надія. То ж стояла Ти на чатах коло вівтаря нашого національного храму й не впускала туди злого духа виродження, злого духа скверноти, злого духа ганьби. І висвячувала душі козацького роду. І множила край веселий, святоруський і люд, хрещений талантами, невмирущим вогнем

пісень, і наповнювала душі Божим сяйвом золотисто-небесним, бо то кольори духовності і Божого знамення.

Мово моя! Дзвонкова кринице на середохресній дорозі нашої долі. Твої джерела б'ють десь від магми, тому й вогненна така. То ж зцілювала Ти втомлених духом, давала силу, здоров'я, довгий вік і навіть безсмертя тим, що пили Тебе. І невмирущими ставали ті, що молилися на дароване Тобою Слово.

Стаю перед Тобою на коліна і за всіх благаю: прости нас, грішних, і повернися до нашої хати, звідки Тебе було вигнано, вернися до краю, де "чорніше чорної землі блукають люди". То чорнобильські лики чорнобильської України, покарані Всевишнім за безпам'ятство.

Прости! Воскресни! Повернися! Возродися! Забуяй віщим і вічним Словом від лісів — до моря, від гір — до степів. Освіти від мороку і освяти святоруську землю. Русь-Україну возвелич! Порятуй народ її на віки!

"Кримська світлиця", 1995, 22.04.

Едуард ДРАЧ

**НОВІТНІЙ ЯНИЧАРСЬКИЙ МАРШ.
АБО ПОЛІТИЧНА ЗАЯВА В РАЙВНО
ГРИЦЬКА ІВАНОВИЧА ПРИДУРЧЕНКА.
ХОХЛА ЗА НАЦІОНАЛЬНІСТЮ**

Здравствуй, дороге наше районо!
Я пишу заяву і смотрю в окно:
Це ж моєї дитині скоро сьомий год,
Ето ж в школу нині вже оно пайдьот.

Но вмешалась сила сатанинская,
Бо ближайша школа — українська!
Що ето такое — спрашиваю вас,
Нікуди дитину вести в первий клас!

Пнулись я і жінка з яслей-садіков,
Щоб була дитина, як в начальніков.
Бо какой начальник, рило свинське,
Скажуть вам хоть слово українське.

В українську школу я б дітей не вів,
Іх учебнік школьний весь би посадив.
Там хотя б Шевченка прочитайте зміст —
Ето же отпетий націоналіст!!!

Як сприймьот дитина все натурою —
Піде неодмінно за Петлюрою!

(Сам я українську закончив давно,
Так казали: "Грицька — будущий Махно".)

Хто там ще за мову, що за голоса?
А по мне була би в доме ковбаса.
І щоб хата скраю, і щоб самогон —
Ой лунала б песня — ото всех сторон!

Ми поїдем все хором в саму светлу жизнь!
А заклеїмим позором націоналізм.
І спайом, как Сталін научил нас петь:
Гаркнем — "Україну з України геть!"

1990

Микола БРАТАН

БАТЬКОВІДСТУПНИКОВІ

Народ мій є,
народ мій завжди буде.

В. Симоненко

О мудрагелю безголовий,
Ще й безсердечний, додамо,
Не хорони завчасно мови
Народу славного мого.

Народ мій є, народ мій буде,
І мові прадідній звучать!
Тобі ж, чи свято, а чи будень,
Безликі лозунги чіплять.

Ну, що ж...
Дзвени, шуми, глагольствуй,—
Не приховаєш, де фальша...
Хай знає всяк: мов бубон гола
Твоя чиновницька душа.

1984

Антоніна ЛИСТОПАД

МОВА

Якби я була навіть сивим евенком,
А юрга стояла в подільському житі,
Я б вивчила сонячну мову Шевченка,—
Бо як би змогла я тужити?!

Якби та й німою росла між черкесів,
І мукою стали би власні кайдани,
Я б вивчила пісню української Лесі,—
Бо як же загоїти рани?!

Якби і глухою вродилась в Молдові,
А вітер заніс мене в сині Карпати,
Почула би слово Каменярове,—
Бо як же скалу ту лупати?!

1991

Ганна СВІТЛИЧНА

МОВА

Ти — печаль відлетілої вдаль лелеки,
Хвиль дніпрових, мов дум весняних, потік.
Серцем гніву і ніжності спивши клекіт,
Присягаюся, мово, тобі навік!
Присягаюся словом своїм найпершим,
Що дароване матір'ю на уста,
І любов моя, крила до зір простерши,
Чую, в слові отім ожива й зроста.
Ти пропахла сонцями і рунню, мово,
І устами, і добрим досвітнім сном,
Ти вітрами пропахла, що віть кленову
Балакучою роблять за тихим вікном.
Пахнеш солодко хлібом і добротою,
І думками, яким в юних веснах цвісти,
Материнською усмішкою сумною,
Материнськими болями пахнеш ти.
...А тобі, недоріко, що слова і роду
І обійстя свого одцуравсь, лихий,
Хай впаде оте слово — презирством народу
І ганьбою в душі проросте твоїй!
Бо отак чорна зрада кладе початок,
Так початок свій зрада в житті кладе...
О, явись мені, слово,— душі освята!
Серце кличе! Ти чуєш, як серце жде?
Жде і в тиші нічній промовля до тебе:
— Озовися, ословся мені в піснях!
Присягаюся, мово, тобі, як небу,
Присягає на вірність одвічну птах.
Бо в безсмерті твоїм і твоїм натхненні,
Чую — думка зринає у вись нову,
Бо живе в тобі ніжне Вітчизни ймення,
Значить, я у тобі живу.

1966

• • •

Грати словом — долею грати.
Різні в нього бувають майстри.
Можна слово привчити на бровах
стояти

Чи котитись плескачиком із гори...
Схочеш — буде тобі од води тихіше
Й мелодійне таке на слух,
Сам незчуєшся, як заколише,
Як приспить поволі твій дух.
На трапеціях забутих істин
Пріснуваті робить віражі...
Слово, слово моє пречисте,
Кинь мене на свої ножі!
За пекучу безжалісність мого
наговору —
Не повстанеш на мене хіба?..
Вік вичавлювать буду із тебе покору,
Слово, вичави з мене раба!..

Анатолій ГАРМАТЮК

ЗАЯВЛЕНІЄ ДИРЕКТОРУ ШКОЛИ

Прошу ослобонить синка,
Бо не совсем здоровий,
От ізученья язика —
Української мови.
Хоч я з села, жена сільська —
Нужди у ней не маєм.
Зачем ця мова для синка,
Звиніть, не понимаєм.
Для поступленья в інститут?
Роботи на заводі?
Вона йому ні там, ні тут
Не надобна сьогодні.
Язык англійський вчить синок —
Цей може пригодиться,
Не склучено, что прийде строк —
Пошлють і за границу.
Прошу синка ослобонить
От української мови:
Від того, что ёйо він вчить,
Он не совсем здоровий.
Застой прошол. Ми стали жить
Тепер демократично.

Який язик дитині вчить,
Батькам рішати лічно,
Бо вибор в нас слободний.
К сему

Іван Безродний.

1988

Володимир БАЗИЛЕВСЬКИЙ

Ти не лови мене на слові,
не бий мене підступно в пах.
Не мови жаль: того, що в мові
шумить, як пуша на вітрах.

Не слова жаль. Глухонімому
опера жест, а не слова.
Свободи жаль — того огрому,
що в ріднім слові ожива.

Жаль пісні. Наша — більше з болю.
Такої іншої нема.
Жаль безголосих. Наче голі.
Печаль на лицьях, а німа.

Не жаль сльози, що тисне груди,
а жаль душі, де сльози й сміх.
І жаль себе: мене не буде —
Не буде й пращурів моїх.

Хтось інший вирушить на лови
пера жар-птиці в буревій.
І закружляє, мов полова,
у круговерті світовій.

1988

Віктор ГРИГОРЕНКО

БЕРЕЖІМО МОВУ

Наче світла музика святкова,
Як весняна річечка жива,
Пробудилась українська мова,
Віродились батьківські слова:

Сад вишневий, хата, гай, криниця,
Шлях чумацький, голубі дощі...
Мов солодкі пахощі живиці,
Незбагненна радість на душі.

Вслухайся лиш: мати, мама, ненька —
Неповторне милозвуччя слів!
Ранній жайвір голосом тоненьким
Шле вітання з росяних полів.

В час війни, як спалахи грозові
Розбудили наш священний гнів,
Непідкупне українське слово,
Як багнет, громило ворогів.

Бережімо і плекаймо мову
Так, як мати береже дитя.
Не цураймось батьківського слова,
Відречемось — втратимо життя.

1991

Данило КОНОНЕНКО

Щира втіхо — рідна мово,
Краю отчого окраса,—
Є в тобі вогонь Тараса,
Щира втіхо — рідна мово.

Краю батьківського пісне,
Невмируща, незрівнянна,—
Ти — мов ружа полум'яна,
Краю батьківського пісне.

Рідна мово материнська,
Ти — душа мого народу,
Будь від роду і до роду,
Рідна мово материнська!

Я тебе ввібрав до серця
Із бабусиної казки.
Для любові і для ласки
Я тебе ввібрав до серця.

Передам у спадок дітям —
І дочці своїй, і сину,—
Ніжну мову солов'їну
Передам у спадок дітям.

1988

Іван КРАЩУК

ОДА МОВІ

О рідне слово!.. О мово рідна!
Що за таємна у тобі сила,
Що така мила і необхідна —
Кому чужина душу втомила?!

Як не зустріну тебе щоденно
У чужих мовах чужого краю,
В мені звучиш ти, мово пісенна,
Лунаєш шумом рідного гаю!

Здаєшся плеском весла об воду,
Подихом вітру літньої ночі,
Здаєшся відблиском янгола ходу,
Що небом лине десь опівночі.

Здаєшся звуком сопілки в полі,
Шептанням збіжжя на рідних нивах,
Шелестом верб, калини, тополі,
Любовним чаром в дівочих співах.

Ти милозвучна, як рідна мати,
Що, нахилившись над сном дитини,
Тиху молитву шепче, щоб спало
Мале спокійно до світа днини.

О рідне слово!.. О мово рідна!
Що за таємна у тобі сила,
Що така мила і необхідна —
Кому чужина душу втомила?!

1987, Бразилія

Вадим КРИЩЕНКО

ЯК СВІЧА ДЛЯ МЕНЕ СЯЄ

Україна, Україна —
 пісня мого серця,
Що писалося сльозою —
 сміхом не зітреться.
Як свіча для мене сяє
 первозданно й ново
Української молитви
 кожне віще слово.

1991

РІДНЕ СЛОВО

— Хто ми в світі без рідного слова? —
Запитаю, щоб чулось навкруг.
Ой, болить і пече мене знову
Глухота перекошених душ.
— Ну і що? — хтось
промовить зухвало, —
Слово хліба чи сала додасть?..
Дух живий помінати на сало —
Чи не гріх це важкий, не напасть?
Братнє слово мені не байдуже —
Хай у серці кубелечко в'є.
Та усе ж мені хочеться дуже,
Щоб стозвуко звучало й моє.
Рідне слово... Ні, вітер огуди
Не затулить нам злякано рот.
Ми без нього такі собі — люди,
А із ним — український народ.

1991

Дмитро ПАЛАМАРЧУК

Слова живі, в них є душа і плоть.
Не зі всіма вони за панібрата,
Ненависні батіг їм і оброть,
Їх силоміць не можна загнудати.
Слова чутливі, як мімоза й мідь,
немов крило метелика, тендітні, —
То й не спішать у запряг самохить,
Щоб не сконать в кайданах словолитні.

Їм кров холоне від можливих мук
І никне сила вічна, первозданна
При вигляді неублаганних рук
В собі упевненого графомана.

А він, беручи, ніби цеглу йх,
В свій мур кладе все нові й нові.
І мруть слова, невидимі для всіх,
В нікчемній, нетривкій будові.

1992

Методій ВОЛИНЕЦЬ

МОВІ РІДНІЙ

Черпаю силу з тебе знову й знову,
Щоб не сконать, не впасти на путі,
Бо поки ти живеш, українська мово,
І я живу, і мій народ святий.

О мово рідна! Витік і начало
Всього, що є в нас, буде і було.
Ти меч героїв, що за край наш впали,
Співців натхнених вічне джерело.

Без тебе ми — степове дике стадо,
Безмовний гурт кастрованих рабів.
З тобою ж ми — борці за честь і правду,
Ти прапор наш у праці й боротьбі.

Ти віра наша, ти — душа народу,
Могутніх предків вічний заповіт.
Ти будеш жить від роду і до роду
Допоки хліб росте, поки буяє цвіт.

1950, Москва — Луб'янка

Станіслав РЕП'ЯХ

КОЖНОМУ БАТЬКОВІ. МАТЕРІ КОЖНІЙ

Схаменітеся, тату і мамо!
Попереду провалля без дна:
дитинча, що крокує за вами,
української мови не зна.
Тої мови, з якою в колиці
пісню й казку ви брали в серця...
А тепер, мов красуню в намисті,
ми на страту ведем з-під вінця.
Та невже ж нашу мову чудесну
ми на лінощі можемо змінять?
“Розпрягайте” й “Поїхав за Десну”
не зуміє онук заспівать?
Як безбатченки і фарисеї —
переступимо чорну межу?
Ті, що мови не люблять своєї,
не полюблять ніколи чужу!
У стремлінні до влади й кар'єри
губим небо, ясне, голубе,

Це Франкова пристрасть полум'яна,
Гнів Тараса, гострий біль поетів
Не дали зажерливим тиранам
Кинуть закатовану у Лету.

Скільки їх, хто батьківські начала
На смітник позносили назавжди.
Мова, як довісок їм до сала,
До борщу, до хліба і до правди.

Коли згорне мати свої руки
Променями згаслими на серці,
Страшно, як, прощаючись, онуки
Забелькочуть, мовби іноземці.

1989

Георгій ПЕТРУК-ПОПИК

ТА НЕ СУДІТЬ...

Сльозу ковтає вчений муж —
На першій реченні осікся,
Бо на устах у нього — сурж,
Бо духу дідового зрікся.

У сховку мова не одна:
Краї об'їздив і країни,
Він, українець, лиш не зна
Живої пісні України.

Та не судить — біда така.
Не на його плечах цей сором:
Одкашляв дід на Соловках,
А батька клюнув "чорний ворон".

1994

МАМИНА МОВА

Мій дивосвіте,
Кревна мово,—
Снаги вітрило,

дух життя...

З твоїх джерел прозоре слово
В мої вливається чуття.
Родилась ти, щоб жити віками,—
Слов'янських мов зелена віть.
Наколисала тебе мама
В години щастя й лихоліть.

Хай іншим словом володію...
Хоч мов я знатиму до ста —
На материнській лиш посмію
Відкрить до матері вуста.

1982

Андрій ЛЕГГ

МОВО МОЯ

В шумі гаїв калинових,
В соло дзвінкім солов'я,
Пісне моя колискова,
Страднице, мово моя.
В рун шепотінні шовковім,
В рокоті моря й Дніпра,
Зброе Шевченка й Франкова,
Юна й, як вічність, стара.
В піль неозорих задумі,
В клетоті сурм і гудків,
В зовах Мазепи й Петлюри,
В сяйві грядущих віків.

Мово, душе наша, мово,
Вічно розп'ята й жива,
Знову на тебе окуви
Хоче надіти Москва.
Знову новітній Валуєв:
“Не било, нет і не бить”...
Чуеш, народе мій? — Чую...
Ще буревій заколує
Й прах їх і слід спопелить.

Андрій ЛЕГГ

ДУМКИ

Приходять — відходять роки
Як збурені хвилі морські,
Відходять — приходять думки,
Тривоги й пориви людські.
Мов води могутні, киплять
На гривах розгойданих днів,
То духу нестерта печать,
Усіх, хто був мужнім в борні.
Хто йшов серед куль і хули
На штурми бастилій доби,
Хто міфи безсмертя творив,

Бо край свій розп'ятий любив.
Вируй же, нуртуй, клекоти,
Думок і снаги океан,
Загине новітній Батий,
Гряде України титан.
Осяє тризуб золотий
Пробуджений простір і час,
І край наш розквітне святий
Від Сяну-ріки по Кавказ.
1970

Міля ЛУЧАК

РІДНЕ СЛОВО

Коли зустрінеш десь
Дитино люба
Заблукане рідне слово
До хатки своєї
Хоч би й маленької
Його запроси
Звичаєм прадідів
Хлібом і сіллю
Угости
На порозі.
І по змозі
Посади його
За стіл
Як бабусю свою
Що з далекої дороги
Йшла до тебе
Й втомила мозолисті
Ноги.
Як бабусю
Що мов добра чародійка
Вечорами
Предивний світ
Вичаклює тобі
Казками.
І побачиш
Голубко маленька моя
Яка добрість любов і краса
Зачаровані
В ріднім слові
Українській Мові.
1987, Польща

Валентин МОРОЗ

СВОБОДА І ЧЕСТЬ

Одвіку жили у народі
Не фраза красива, не жест —
Але ідеали свободи
І честь України, і честь...

За них під козацькі клейноди
Йшли люди, і ліку їм несть.
В серцях — ідеали свободи
І честь України, і честь...

І нас не вигоди і моди
На працю зовуть і протест,
А ті ж ідеали свободи
І честь України, і честь...

І жде нас одна нагорода —
Нести на Голгофу свій хрест.
А там — ідеали свободи
І честь України, і честь...

1991

Юрій ГАВРИЛЮК

МОВО НАША

Мово наша,
Батьків і дідів наших,
Молитво наша
До рідної землі.
Ти, як мати рідна,
До сну нас колихала,
Учила ти нас жити —
Якими бути нам людьми.
Ти як кров гаряча
Між народом кружиш —
Кожний чоловік
Серцем є твоїм.
І хоч ти була
“Генію пана” недоступна,
Царям ненависна —
Ми тебе зберегли.

Збережем також тебе
І в теперішній час —
Будем тобою говорити,
І не загине слід від нас.
1985, Румунія

Любов ГОРБЕНКО

НАШ ПРАПОР

Рожденний не вчора,
Воскреслий не раптом —
Як сонце на небі,
Нам личить наш прапор.

Крім нього і пісні
Нема в нас нічого —
Самі лиш могили
Й сибірські чертоги.

Самі тільки лайки
На наші святині
Та брехні, та догми —
Донині, донині.

Та сум, та страждання —
По обрій, за обрій...
Нам прапор народить
Стійких і хоробрих.

Погляньмо нарешті
Майбутньому в вічі.
Для ради, для правди
Скликає нас віче.

Ми в Бога ніколи
Нічого не крали.
Чого нам боятись,
Як є ідеали!

Рожденний не вчора,
Воскреслий не раптом —
Як сонце на небі,
Потрібен нам прапор!

Анатолій ЗАГРУДНИЙ

РІДНА МОВА

Мово ж моя, мово,
Мово України,
Ти моя казкова
Пісня солов'їна.

Розквітай під небом
Проліском прекрасним,
А любов до тебе
В серденьку не згасне.

Йди по світу гідно,
В шані і привіті.
Ти для мене рідна
І найкраща в світі!

Мово ж моя, мово,
Мово-чарівнице,
Не згаса духовна
Батьківська криниця.

1995

НАЙМИЛІШЕ СЛОВО

Люблю я пісню солов'їну.
В пшеничнім золоті поля.
Люблю я неньку Україну —
Це батьківська й моя земля!

Люблю я українську мову,
Що розквітає на вустах,
Бо наймиліше — рідне слово:
Воно із серця пророста!

1995

Микола ФЕДУНЕЦЬ

РІДНА МОВА

Як путівець між нивами — проста,
Барвіста — наче далеч веселкова.
Такої увійшла в мої вуста
І в долі заясніла рідна мова.

З роси, проміння, шуму колосків
Воно явилось — чисте першослово,

Аби з ясних слов'янських берегів
У світі засвітитися дніпрово.

О мово, в час доріг і роздоріж
Ти знала все: і сходження, і болі.
Не раз підносили злостивці ніж —
Не дати б джерелу твоєму волі.

Топили з кров'ю в тих же колосках,
Аби повічно не була весела.
Душили у дитячих колисках
І спопеляли, спалюючи села.

В музеї, де реліквій строгий ряд,
Над аркушем літа мої схилюлись.
“За вас вмираю...” — написав солдат,
В якого серце по-українськи билось.

Коли війна топтала наш поріг,
Бійцю ти послужила для завіту.
З тобою, мово, він за нас поліг,
За нас — щоб ми тебе несли по світу.

Як скарб, як між віками нить,
Як цвіт, що не упав у чорну паводь, —
Нам берегти тебе і боронить
Від кожного, з тобою хто лукавить.

Проймає душу неповторний щем —
Душа настояна на ріднім слові!
Несем його в грядущі дні, несем —
В ім'я добра, вселюдської любові.

1989

Микола АДАМЕНКО

ЖИВА ВОДА

Я знаю: мова мамина — свята.
В ній вічний, незнищенний дух свободи.
Її плекали душі і вуста
Мільярдів. Це — жива вода народу.

Її зневажить — зрадити народ,
Котрий до сонця зводився крізь муки,
Це — забруднити плеса чистих вод,
Це — потоптати материнські руки,

Які нас від напастей берегли,
Останню дрібку хліба віддавали,
Щоб ми нівроку дужими були
Й матусиних пісень не забували.

Зневажить мову мамину — біда,
Котра пустими зробить наші душі,
І ми нащадкам зможем передать
Лиш те, що корені калини сушить.

Зневажить мову — зрадити себе
(А зрадників хто може поважати?),
І стане чорним небо голубе,
Вмиратиме у муках рідна мати.

1986

Катерина ГРИГОРЕНКО

МАНКУРТИ

Те слово дивне і страшне — “манкурти”
Не кожному відоме із людей.
В багатоповерхові наші юрти,
Гадали, не увійде термін цей.
А він ввійшов і оселився в душах,
Забути змусив рід і свій минулий день,
Традиції оббив, як вітер цвіт на грушах.
І віку одібрав, і музику пісень.
Прокиньтесь, діти, Івасі й Марійки!
Будіть батьків й самі вже не засніть.
Зривайте з душ манкуртства павутинки.
Допоки ще не пізно, обірвіть!
Нехай повернуться і пісня наша, й мова,
Традиції прекрасні оживуть,
Історія своє промовить слово
І наші вільні душі розцвітуть!

1995

Микола РУДЕНКО

БІЛЯ ЦЕРКВИ

Ген за річкою церква, — ні брам, ні хрестів.
А у ризниці порожньо й голо.
Наче бій тільки вчора відгукотів —
І у зблисках мечів та у дзвоні щитів
Поза гай відкотились монголи.
Та виходять на пагорб старенькі діди —
Комсомольці тридцятого року.
Там, у церкві, лишилися їхні сліди:
Не монголи — вони поспішали сюди
В чорний день на безбожну толоку.

Бляху здерли, щоб нею покрити сільбуд,
А ікони в печах попалили...
Очі їхні чогось вишуковують тут,—
Ніби в душах давно відбувається суд,
Ніби голос почули з могили.
— Слухай, Карпе... Це ж ти зруйнував вітваря.
— Ні, ми разом сокирами, куме...
А над ними голодний шуліка ширя
І полощеться в річці вечірня зоря,
І пливуть нерозгадані думи.

1974

Олекса ЮЩЕНКО

НЕТАЛІННИЙ СКАРБ

Дмитру Яворницькому, автору
"Словника української мови",
том I, 1920 р.

Вслухайся у розважливу розмову,
Коли тебе кудись покличе путь,
І пам'ятай про материнську мову,
В якій надії предків ще живуть.

Хай радісний тебе обійме подив,
Коли почувеш вперше хоч одне,
Якого в Словнику ще не знаходив —
Сам збагатись і обдаруй мене...

Бо щонайменший хутірець, сільце,
Ревниво береже своє слівце,
Щоб передать онукові чи сину,—

У ньому власний звук і теплий пах,
Воно пізнало довгий, в тернах, шлях,
Щоб захищати Україну від загину.

1995

Валерій ШЕВЧУК

Українська мова мене не тільки вабить як письменника, вона дивує й захоплює. Перш за все вражає її синонімічне багатство, різноманітність діалектних форм, її ясна, повноголоса фонічність — її, одне слово, безмежність. Українська мова для мене — це море, в якого немає дна й берегів і яке настільки багатоманітне й неви-

черпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномена. Вона може звучати на найрізноманітніших регістрах: по-простацькому й найвишуканіше, нею легко віддавати найтонші настроєві гами, надається вона й до найповажнішого інтелектуального мислення й творення. В неї рухомий наголос і її важко ввібрати в канонічні форми граматичних догм, бо вона жива, мінлива, плинна і неоднотонна. Словниковий її запас так само незмірний. На її основі гарно творяться неологізми, бо вона не бажає носити на собі мундири канонічності, отже, має найбільшу перспективу розвитку в часі. Вона натурально з'єднує в собі пласти архаїчні й модерні, вбирає в себе слова інтернаціональні, а водночас не траить і множинності слів питомих. З нею просто й надійно, бо вона — душа моєї нації.

1989

Наталка НІКУЛІНА

НАРОДНА БАЛАДА

Птах відлітає з вуст. Прощальний птах —
козацьке слово, мовлене востаннє.
Йому не дочекатися світання,
не стрепенутись більше на вустах.
Птах інший — чорний — думає своє,
і хижка думка тішить мозок кручий:
що крук, як костюмаха неминучий,
козацькі очі жадібно зіп'є.
Таке лихе привиділось мені:
“Умерла мова...” — Пустки чорний спалах.
Зоря Полин в криницю серця впала
і отруїла ночі всі і дні.
Козаче, чуєш, не вмирай! І мова...
Козаче, рідний, не умре вона.
Як мати, щира, вірна, як жона —
і тиха бесіда, і пісня колискова.
Безока туга мовчки відплива,
і небо ширшає над головою.
О мово, щоб душа була живою,
в устах нащадків будь повік жива.

1995

МОВІ

Принижувана, цькована і гнана,
ти з вуст вишневих отрясала страх,
і вся була немов відкрита рана,
і вся — неначе прапор на вітрах.
Вже сказано давно: вишнева і Дніпрова,
але благоговійно повторю:
О так, вишнева і Дніпрова мова,
яка тримає над чолом зорю.
І в тих, які відкинулись від тебе,
поласилися на престижний шмат,
над головою — стеля, а не небо,
хоча вони своїх не бачать втрат.
А ти... ти боса по стерні ходила,
ти крізь криваву й темну ніч брела
і неповторну пісню спородила,
в степах козацьку думу сповила.
О, вишептати, видихнути з болем
твоє ім'я. Що ти жива, жива!
І над безмежним українським полем
твої пророчі сіють слова.
І правда встане. Встане і повстане,
і вікові пута розітне.
І над безмежжям, тихим і світаним
ще зійде сонце мови осяйне.

1995

Вадим СКОМАРОВСЬКИЙ

НАД "КОБЗАРЕМ"

Тихо надворі. Ні вітру, ні хмар.
Ані шелесне верба височенька.
Наша Оленка відкрила "Кобзар",
Вголос читає Тараса Шевченка.

Ген за рікою синіє гора,
В небі веселка розквітла казково.
Ніжно влітається в гомін Дніпра
Добре і щире Шевченкове слово.

Іван МААКОВИЧ

НАША МОВА — СОЛОВ'ІНА

Ти, дитино,
покликана захищати своїми
долоньками

крихітну свічку
букви "ї",

а також,
витягнувшись на пальчиках,
оберігати місячний серпик
букви "є".

Бо кажуть, дитино,
що мова наша — солов'їна.
Правильно кажуть.

Але затям собі,
що колись
можуть настати і такі часи,
коли нашої мови
не буде пам'ятати
навіть найменший соловейко.

Тому не можна покладатися
тільки на солов'їв,
дитино.

Євгенія ЛЕЩУК

ДИХАЮ РІДНОЮ МОВОЮ

Цикл
I

Бліц-інтерв'ю:

Запитання. Як вам тепер, в час
перебудови, коли відроджується рідна
мова, рідна культура?

Відповідь. Дуже радо і дуже сумно,
що ми дійшли до краю. Сумно тому,
що так легко відступились самі
українці від рідної мови...

Прапрадідів знає українська земля,—
А доля в них часто була полиноюю,—
Вони ж засівали душевні поля
Піснями сумними і рідною мовою.

Арканили їх в часи навісні —
Вони ж воскресали зорею ранковою,
І брязкіт кайданів глушили пісні —
У неволі співали — рідною мовою!

Були у нас лицарі, були козаки,
А честь родова була в них основою:
Як на палях їм рвали вуста, язики —
То серця їх стогнали —
українською мовою!..

То як же тепер нам забути П,
Як в серці дзвенить — колисковою...
Це ж батько і мати, і браття мої —
Живу я і дихаю рідною мовою.

А коли відлетять в далину журавлі
І зів'яну десь квіткою в житах волошковою,
То калина червона на могилі моїй
Буде вічно співати — українською мовою...

II

Яке то щастя — Землю таку мати,
Що злита кров'ю, а пшеницю родить.
І скільки б воріженькам не топтати —
На ній надія, наче сонце, сходить.

Яке в нас щастя... Болю аж по вінці! —
Богун, Нечай, і Гонта, й Морозенко...
Яке то щастя — бути українцем!
Бо українцем був Тарас Шевченко.

III

Пішла я до моря, а море лютує
І хвилі, як гори, жене і жене.
Скажи мені, море, чого ти вируєш,
Чого таке чорне й сумне?

І море здригнулось, і море зітхнуло,
І вал покотився й горою проліг,
За чимсь заридала засмута минула
Й заплакала хвиля, упавши до ніг.

— Та як мені нині сміятись, радіти,
І що я тим скелям високим повім?
Ідуть в яничари нехрещені діти
На всім побережжі моїм.

Не може, людино, тут радісно бути,
Коли обступили засмути-жалі.
Та ж мови Тараса в нас майже не чути —
На всій українській землі!

Ту мову, як музику, в хвилях лелію,
Вона мені сниться іще крізь роки:
Доносяться з вітром слова Гамалії
Й пісні, що співали колись козаки.

Хоч нині ввижається щастя-обнова,
Та рани ятряться щоденно й печуть...
Де батькова мова? Де матері мова?!
На всім побережжі — не чути, не чуть.

І вдарило море об скелю щосили,
Й заквилила далеч навколо сумна.
А хвилі, як гори, пливли й голосили,
Й летіла розпука — прибою луна.

IV

О мово мила, ти не бідна,
Бо все стерпіла й ожила,
Тебе топтала нечисть “рідна”:
На посміховисько вела.

Тебе міняли щогодини —
На мак, на джинси, самогон,
А ти стояла, мов калина
Замріяна біля вікон.

Чужі тобі ятрили рани,
А ти всміхалась їм на зло
І, наче пролісок весняний,
Несла всім радість і тепло.

А як німіли твої діти —
Ти не вмовкала на полях:
То соловейком десь на віттях,
То тихим смутком в журавлях.

Неначе Фенікс, воскресала,
І знов знімалася увись,
І дітям все своїм прощала,
Які від тебе одреклись.

Це ти, як рожа Ієрихона,
У склепі мертвому жила.
Аж нині — прапором корона
Понад тобою зацвіла!

1991

Століттями мова народу була тією повноводною рікою, яку ми називаємо поезією. Поетична грань жила в слові, і слово було немислиме без неї, як немислима ріка без води, повноводність — без глибини.

Той, хто не знає рідної материнської мови або цурається її, засуджує себе на злиденність душі.

Батьківщина — це рідне слово. Знай, бережи, збагачай велике духовне надбання свого народу — рідну українську мову. Це — мова великого народу, великої культури. Українською мовою написані невмирущі твори Котляревського і Шевченка, Франка і Лесі Українки, Нечуя-Левицького і Коцюбинського. Українська мова живе в прекрасних піснях твого народу.

Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова. Тільки той може осягти своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки і пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини. Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не промовляє рідне слово, — це людина без роду й племені.

Мова — то цілюще народне джерело, і хто не припаде до нього вустами, той сам всихає від спраги.

Іван ДЗЮБА

ЗДОБУВАТИ. А НЕ ВТРАЧАТИ

З невеселого свого досвіду не раз переконувався, що немає прикрішої і невдячнішої справи, ніж порушувати питання про українську мову на Україні. Коли зачіпаєш цю тему, мусиш бути готовий до того, що на тебе литимуть бруд і лють — при тому з різних боків, з найнесподіваніших засідок. Знаєш це наперед, і все одно часом торопієш перед тією несамовитою енергією ненависті, що рине з деяких листів. Яких тільки титулів не заробиш у нас за те лиш, що не хочеш, щоб мова твого народу пішла в небуття, щоб залишалася серед інших мов народів світу. Дивуєшся: звідки, чому в декого така патологічна лють — до самої української мови, до тих, хто сказав слово про її ненормальне становище (ці ненависники обзивають останніми словами багатьох українських письменників, у тому числі й тих, хто виступав не зі сторінок "Вечірнього Києва", а з найвищих партійних трибун)? Звичайно, насамперед спадає на думку найпростіше пояснення: відсутність будь-якої культури. Так, некультурністю, примітивністю дихають ці листи, писані малограмотною нібито "російською" мовою. Але й малокультурна людина може бути і розважливою, і доброю. Звідки ж засліпленість і озлобленість? Щось тут є й інше...

І ще на одне звертаєш увагу. В той час, як деякі листи на захист української мови, в тому числі й зовсім “невинні”, — не підписані (виявляється, дехто й досі боїться!), ряд отих шовіністичних листів демонструє цілковиту “безстрашність”. Це вже й саме собою знаменне соціально-психологічне явище... Молодці, не бояться, виступають без забрала. Не вагаються ставити підпис під листами, яких цілком досить було б для притягнення до кримінальної відповідальності за образу національної гідності й пропаганду національної ворожнечі. На що ж вони розраховують? На те, що ніхто не захоче витратити час і нерви, зв’язуватися з ними? На те, що за ними сила? Мені здається, багато важить те, що в нашій пресі десятиліттями провадилася тільки однобічна “боротьба” з націоналізмом (як справжнім, так і ще більше вигаданим), а про великодержавний шовінізм мовчали. Так і відбулися хворобливі зміщення у поглядах і психології деяких людей. Не кажу вже про те, що нікого ніколи не притягали до відповідальності за войовничий шовінізм. Втім, як на мене, найдійовішою формою покари для них було б таке: видрукувати їхні листи у всій їхній “красі”. А люди оцінили б їх по достоїнству. Це була б найкраща наука і їм, і таким, як вони...

А що люди оцінили б по справедливості — сумніватися не доводиться. Пошта “Вечірнього Києва” показує, що абсолютна більшість читачів — серед яких не лише українці, а й росіяни, євреї, узбеки, люди інших національностей — не тільки вважає доцільним і потрібним обговорення на сторінках газети становища української мови на Україні і в Києві, не тільки гаряче висловлюється за утвердження й розвиток української мови, а й зацікавлено висловлює конкретні пропозиції, поради, міркування. Тільки тих листів-відгуків, про які йдеться — на цикл статей “Дискутувати про мову чи розвивати її?”, — надійшло, за даними редакції, близько п’ятисот. Я ознайомився приблизно з двомастами. Деякі листи газета опублікувала, деякі ще, певно, публікуватиме. Але видрукувати всі, звичайно ж, немає можливості, тим більше, що вони, як правило, великі за обсягом. Втім, який їм давати “хід”, вирішуватиме редакція газети. Я ж як автор можу лише подякувати читачам. І запевнити, що з усією уважністю й повагою ставлюся до їхніх думок, вони для мене багато в чому повчальні. Певно, повчальні і для редакції газети. Та справа, зрештою, не в цьому. Листи, що йдуть до “Вечірнього Києва”, до інших газет і журналів, до республіканського радіо й телебачення, до державних і партійних органів, — важлива складова частина громадської думки. А вона нині стає відчутною і дійовою силою, враховується при формуванні, зокрема, національної політики, виробленні державних документів... [...]

Мовні проблеми є в усьому світі, але де більше свободи, там

вони природніше, гуманніше і розв'язуються. І національні мови не стоять поперек дороги технічному прогресові чи міжнародному економічному об'єднанню. Хіба "екзотичність" (для європейців) і складність східних мов перешкодила Японії, Південній Кореї, Сінгапуру вийти на передові технологічні позиції в світі? І хіба народи Західної Європи на завершальному етапі економічної інтеграції, в який вони входять, збираються відмовлятися від національних мов чи відводити їм другорядну роль? Проблему міжнародного спілкування вони розв'язують просто: вивченням кількох мов. Тобто той, кому треба, знатиме, крім рідної мови, й інші — от і все. І денационалізація нікого не лякає, бо денационалізуються лише одиниці, а це і природно, і неминуче, і гріха в цьому ніякого немає, — коли твоя нація в нормальному становищі, в такому ж, як і всі. А от коли мовне питання нагадує про себе болем, та ще й болем багатьох людей — це свідчення гострого неблагополуччя.

Ми повинні чесно визнати, що сьогодні в нашому суспільстві — і це засвідчує частина читацької пошти — є певна конфронтація на мовному ґрунті, і виникла вона через нерозуміння частиною людей ненормальності становища, в якому опинилася українська мова (а це нерозуміння, у свою чергу, — наслідок незнання, а інколи й упередженості). Вихід із цієї ситуації (що загрожує мовним "розколом" суспільства) лише один: підняття престижу і статусу української мови, забезпечення умов її повноцінного функціонування, а водночас врахування інтересів усіх груп населення і порозуміння з ними, — це останнє великою мірою залежатиме від пропагандистської і виховної роботи органів масової інформації.

[...]

1990

Григорій НУДЬГА

НІЖНА І МЕЛОДІЙНА

Відомо, що мова кожного народу — явище давнє, її коріння сягають у доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово — це символ сформованої ідеї.

У великому творчому процесі народжується мова людини, а з нею і найміцніше природне єднання — суспільство, народ. Мова стає ніби тією субстанцією, що породжує народ, націю: створилась мова — створюється народ. Тож не дивно, що коли зникає мова — надходить смерть і народу. Нації без мови не існують, як не існують мови без націй. Зникнення з життя якоїсь форми розумного існування — велика втрата для всього людства.

Національна мова — це здобуток культури, духовної діяльності певного народу, а одночасно й здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом — вони витвір світового колективного людського розуму. Тому той, хто виступає проти однієї мови, намагається умертвити її, зробити “неперспективною”, стає на шлях найбільшого злочину проти культури всього людства, його прогресу, його прагнень розвиватись у вселюдському багатстві змісту й форми. Заперечення на право існування якоїсь мови — аморальність, злочин проти всього людства, і людство повинне боротися проти таких аномалій. Природа нічого не творить непотрібного, отже, не можна й силою викреслювати з життя те, що вже створено.

Коли ж народ сам через свою несвідомість чи під тиском зовнішніх реакційних сил перестає плекати й обороняти найважливіше — рідну мову, самозрікається найцінніших скарбів, здобутих предками, він стає на шлях самогубства, яке світова історія людства не назве інакше, як найганебнішим кроком, спрямованим проти природи існування людини.

Дехто ладен вважати мову тільки засобом комунікації, інструментом порозуміння між людьми, народами. Насправді ж це не так. У мові закодує нація всю свою історію, свій багатомістовий досвід, здобутки культури і цивілізації, свою матеріальну й духовну самобутність. У ній — розгадана й нерозгадана природа нації, її духу, стремління і своє пізнання та відтворення світу ідей.

Мова для будь-якого народу стає ніби другою природою, що органічно оточує його, живе з ним всюди й завжди, без неї, як і без сонця, повітря, рослин, людина не може існувати. Як великим нещастям обертається нищення природи, неповага до неї, відмова від її пошанування — так і катастрофічно боляче б'є по народові, нації зречення рідної мови чи навіть неповага до неї, що є рівноцінним неповазі до батька й матері. І якщо ми нарешті зрозуміли, що треба берегти природу, то давно треба зрозуміти, що екологія мови — це екологія наших душ, нас як розумних істот, а не просто як живих мешканців Землі. Зречення рідної мови призводить до найбільшої кари — духовного каліцтва.

Мова — основа культури нації, найбільший її скарб і відбирати її в людини чи народу — значить відбирати все минуле й сучасне, позбавляти людину й народ найприроднішого в їх творчому існуванні.

Доля української мови сумна і героїчна водночас. Але не зважаючи на численні перешкоди і лихоліття, вона, як і наш народ, все-таки вистояла.

1990

РЕЛІГІЯ І МОВА

Хотілося б почати статтю на цю тему з одного, досить характерного для сучасних умов інциденту, про який повідомляли газети. Громадянка США біля входу до Києво-Печерської лаври запитала дорогу в ченця. Той розсердився: чого звертається вона до нього по-українськи? — “Никакой здесь Украины нет, здесь Россия, а ваш язык — это наречие. Пошла вон!” — і перехрестився (“Голос України”, 1992, 19 серпня). Подібні випадки трапляються часто.

Як відомо, у деяких колах віруючих точиться дискусія, якою мовою слід правити службу Богу, а душпастирям звертатись до народу. Автору цих рядків разом з депутатом Слов'янської міськради О. О. Возняком довелось розмовляти з єпископом Донецьким і Слов'янським Алінієм про те, що бажано було б з огляду на національний склад місцевого населення використовувати й українську мову в церковній практиці. Владика Аліній різко негативно поставився до нашого прохання, роздратовано перервав дискусію на цю тему.

Проблема, якою мовою мають спілкуватись пастирі з віруючими, людина з Богом, не нова. Наприклад, коли першовчителі слов'янства святі Кирило й Мефодій почали в IX столітті проповідувати в Моравії Христову віру зрозумілою для чехів мовою, то це викликало лютий опір, гвалт, нападки з боку кліру пронимецької орієнтації (до речі, подібне ми спостерігаємо зараз в Україні з боку священників промосковської орієнтації). Адепти асиміляції добре розуміли, що запровадження рідної мови в релігійний ужиток стане вирішальним фактором у збереженні етнічної самосвідомості віруючих, незмірно посилить їх опірність щодо чужих впливів.

Як же мовну проблему слід розв'язувати згідно з канонами Святого письма, яке є і має бути основоположним, вихідним для прихильників усіх конфесій, усіх напрямків християнства, інакше кажучи, як сам Всевишній наставляє нас у цьому через своїх пророків, апостолів?

Християнство, як, до речі, і всі інші релігії, стверджує божественну сутність мови, а здатність людей говорити — як Божий дар. Так, на самому початку Біблії, у Книзі Буття сказано, що Бог силою Слова створив світ: «І сказав Бог: “Хай станеться Світло!” І сталося світло... І сказав Бог: “Нехай будуть світила на тверді небесній для відділення днів від ночі, і нехай вони стануть знаками, і часами умовленими, і днями, і роками...” І сталося так» (Книга Буття, 13; 1. 14-15). Створив Всевишній з “пороху земного” першу людину — Адама “за образом Нашим і подобою Нашою”

(там само, 2.7) говорящою істотою, відповідальною за свої вчинки. Бог передає їй навіть право називати творення Рук Своїх: "І вчинив Господь Бог із землі всю польову звірину і все птаство небесне, і до Адама привів, щоб побачити, як він їх кликатиме... І назвав Адам імена всій худобі, птаству небесному, і всій польовій звірині" (там само, 2.19, 20).

У цій алегорії надзвичайно глибокий не тільки релігійний, а й онтологічний смисл: Бог і Слово — це іпостасі Єдиного, саме через Слово Творець являє Свою Волю, тому Слово стає початком сущого; це й основа розуміння сутності самої людини: тілесна її субстанція — тимчасовість, тлін ("ти порошок — і до пороку вернешся" (3.19)), духовна — те, що власне робить нас людиною, підносить над матеріальним і увічнює, є божественним началом у нас. І основою духовності є мова, яка єднає нас з іншими душами і з Творцем. Однак людині надане право й користуватись на свій розсуд і на свою відповідальність цим Божим даром.

Божественна сутність Слова підкреслюється і в Новому заповіті. У Євангелії від Іоана про це сказано: "Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було — Бог. З Богом було воно споконвіку. Ним постало все, і ніщо, що постало, не поставало без нього. У ньому було життя, і життя було — світло людей" (Євангеліє від Іоана, 1.1-4).

Мова кожного народу є не просто засобом спілкування, а й першоосновою духовного буття, розвитку людей. І священна сутність національної мови підтверджена практикою, діями посланників Ісуса Христа. Так, у книзі "Дії святих апостолів" розповідається, що вони "сповнились духом Святим і почали говорити іншими мовами, як їм Дух промовляти давав" (Дії, 2.4). Люди, що слухали вчення Христове з уст його учнів, "дивувалися, бо кожен із них тут почув, що вони розмовляли їхньою мовою" (Дії, 2.6). Євангеліст називає понад півтора десятка народів, представники яких «дивувались та й казали один до одного: "Хіба ж не галілеяни всі ці, що говорять? Як же кожен із нас чує свою власну мову, що ми в ній народились?.. Говорять вони про великі діла Божі мовами нашими!"» (Дії, 2.7-11).

Саме ця повага до рідних мов слухачів була одним з важливих факторів, який забезпечив швидке поширення серед багатьох племен вчення Христового. Ми зараз, опинившись на руїнах, в умовах духовної та економічної катастрофи намагаємось знайти орієнтири в напрямку морально-етичного, духовного відродження. Наші погляди звернені до релігії. По радіо й телебаченню, на майданах, в аудиторіях і храмах ми чуємо проповідників різних конфесій, у тому числі й різних напрямків християнства. Прислухаймось, чи всі вони шанують святая святих — мову народу, трудом якого живуть, чи йдуть вони дорогою учнів Христа?

Із діянь апостолів з достатньою ясністю впливає однозначна відповідь: богослужбовою мовою має бути мова того народу, серед якого здійснюються релігійні обряди. У Першому посланні святого Павла до коринфян є й конкретні настанови щодо цього: “Як говорить хто чужою мовою, той не людям говорить” (14.2). “А тепер, як прийду я до вас, браття, і до вас говорити буду чужою мовою, то який вам пожиток зроблю?” (14.6). “Так і ви, коли мовою не подасте зрозумілого слова,— як пізнати, що кажете? А говоритимете на вітер! Як багато, наприклад, різних мов на світі,— і жодна з них не без значення! І коли я не знатиму значення слів, то я буду чужинцем промовцеві і промовець чужинцем мені» (14.9-1). “Дякую Богові моему,— розмовляю я багатьма мовами. Але в Церкві волю п’ять слів зрозумілих сказати, щоб інших навчити, аніж десять тисяч слів чужою мовою!” (14.18-19).

Як же трапилось так, що деякі наші релігійні наставники, покликані нести людям правду, фактично ігнорують Божу науку, викладену в Святому письмі, активно підтримують асимілятивний (отже богопротивний) процес в Україні, насаджений імперією зла, не визнають за українською мовою права бути літургійною! На превеликий жаль, вкотре доводиться переконуватись в істиності відомої сентенції: “Законы святы, но исполнители — лихие супостаты”. До тих, хто вихований у період тотального нищення, паплюження людяного (Божого) в людині, не здатен пробудитися від нав’язаної йому режимом духовної летаргії, звернені слова Духа Святого: “Ви вухом почувете, та розуміти не будете, дивитися будете оком, але не побачите! Затовстіло бо серце людей цих” (Дії Святих апостолів, 28.26-27).

Дехто з противників впровадження української мови в практику богослужіння виправдовується своєю прихильністю до традиції — мовляв, конфесійною має бути старослов’янська — мова наших предків. Однак у цьому твердженні криється або незнання, або свідомо підтасовка: старослов’янська — це мова давніх болгар, занесена вона була на Русь як літургійна разом з прийняттям християнства так само, як латинська, наприклад, у Польщу. Це чужа за походженням і незрозуміла для нашого сучасного прихожанина мова.

1993

Михайло ГОРИНЬ

ЗАПОВІТ УКРАЇНСЬКОГО ПРОРОКА

Наша історія — це історія віковичної боротьби українського народу за своє місце під сонцем. У цих змаганнях українство мало дві зброї — шаблю і слово. Коли ворог вибивав з наших рук

шаблю, тоді на зміну їй приходило слово. Іноді таке могутнє і гаряче, що було дужче за легіони військ. Із Божого веління це слово приходило у час найбільшої скрути. Тоді, коли здавалося, що втрачено все. Така чорна смута огорнула Україну після ліквідації гетьманщини і знищення Січі. Ось коли ми вже справді не мали нічого, окрім великої руїни. Не мали навіть надій. Народ потрапив у рабство. Старшина хапливо стала шукати теплого місця в московсько-му болоті. Новітні псевдогетьмани подалися у фаворити до німкені, яка доконала Україну. Націю спіткав цілковитий моральний занепад.

І тут, на цьому німому згарищі, раптом з'являється живе українське слово. З'являється Котляревський, який отим словом переносить козацьку славу в убогу сирітську хату. І хоча в "Енеїді" ще вчувається подекуди регіт божевільного на руїнах Січі, та ще з більшою силою звучить голос українського соловейка, що віщує пробудження. Пробудження і народження новітньої думи. Квітка, Гулак, Гребінка, Костомаров, Куліш... Починається новий життєпис народу. Куліш виношує ідею про всеохоплюючу книгу буття українства, книгу, яка б увібрала в себе нашу історію, пісню, еволюцію духу. Але згодом відмовляється від цього задуму і каже, що такої книги вже не треба. Чому?! Та тому, що вона вже є! У світ виходить "Кобзар" Тараса Шевченка. Виходить у вічність священна книга пророка української нації. З'являється слово, яке стає на сторожі народу. Ось уже півтора сторіччя воно береже і живить українську націю, її духовну соборність, веде нас крізь морок і нетрі до жаданої волі. Чи є ще у світі такий поет, слово якого б врятувало народ? Слово, яке дає відповідь на найпекучіші питання, що постають перед цим народом за будь-якої доби.

В усі роки нас вражало дивовижне співзвуччя Шевченкової поезії із сучасністю. Кожне покоління гортало "Кобзаря" справді як Святе Письмо — книгу пізнання добра і зла. Ми пізнавали з нього самих себе і вчилися бути собою.

Розгорнімо ж цю книгу й сьогодні! І ми побачимо: те, що нині нуртує у наших душах, що постійно хвилює і не дає нам спокою,— там є!

1994

*Віктор МАРИНЧАК,
настоятель храму*

СПОЧАТКУ БУЛО СЛОВО

Слово-Бог і слово людське одвічно, повсякчас і повік віку передує всьому, що творить людина в світі. А це значить, що поки є у нас слово, перед нами є майбутнє, є надія.

У нас не було ні правди, ні волі, у нас одбирали віру. Але крізь мури, крізь ґрати і дріт пробивалося слово, і попри все, навіть коли розум вже не бачив перспективи, серце сподівалось.

Бо вільне слово поета переконувало: є в світі любов, яка не боїться нічого, є творчість, що в злетах своїх не знає меж, є готовність зробити вибір, є відвага здійснити вчинок, взяти на себе відповідальність, чинити спротив — тобто є можливість свободи.

А саме тим людина і виконує призначення, що дав їй Бог: бо лише в свободі, лише вільна людина може бути образом і подобою Божою.

Людське в людині те, що в ній є від Бога, на кожному кроці заперечує смерть і веде людину до вічного. Ми торкаємось вічності не лише тоді, як приходить кінець, але і тут — в нашому тутешньому житті, коли долаємо себе, і тягар неодоленої матерії, і владу світу цього і його князів. Коли любимо із самозреченням, коли забуваємо себе у творчому натхненні, коли, не думаючи про себе, наважуємось протистати, захистити, підняти.

Це і чинили Поети... Вони були тими, хто був гнаний за правду, тими, кого ганьбили і облудно на них наговорювали всяке лихе слово. Не один з них поклав душу свою за друзів своїх.

Вони ж бо знали, що часто той, хто зберігає життя, втрачає душу, той же, хто не шкодує життя, зберігає її. Вони знали, що без самозречення і жертвності не зберегти ні власну душу, ні душу народу свого. І йшли до кінця.

І тепер ми всі потроху піднімаємось. З колін піднімаємось. Не забуваймо ж про те, що нам у цьому передували вони. Що на початку нашого простування до свободи було їхнє слово.

Вони нам дають віру. Бо свідчать своїм словом, своїми діями, тим, що вони були і є.

Вони нам дають надію. Бо слово стоїть на початку, отже у нас є майбутнє. Поезія ж завжди являє сильний зріст, коли перед народом розкриваються великі перспективи.

Вони давали нам уявлення про свободу і тепер вчать нас бути вільними. Вони дають нам можливість повернути собі образ і подобу Божу.

Вони дають нам любов. І не тільки як можливість любити їх. Вони вчать нас любові, бо таку самовідданість у творчості і рішучість у вчинках, таку жертвність, віру і вірність, таку стійкість у сподіваннях на кращу долю свого народу і всієї людності може народити лише надмірна любов. Все почалося з тої любові, і ніщо не було б можливим без неї.

Так от через них здійснюються і в нашому світі слова апостола: "А тепер перебувають ці три: віра, надія, любов, але любов з них найбільша" (1 Кор., 13,13).

Нехай же буде з ними і з нами всіма через них благословення Бога-Слова, Бога-Любові.

Микола ПЕТРЕНКО

СИМВОЛІКА СЛОВА

.....
Кажу про те, що мені болить,—
Про мову,
Мою громадсько-політичну чинність,
Породжену у всенародних умовних знаках;
Кажу, що мова —
То питоменне підложжя
Для існування народу,
Бо вона сукупність його культури —
У знаках, у символах,
В означуванім, у потаємнім, у значенні.
Кажу про вірш, про пісню.
Кажу, що мені влучено в душу,
В духовне єство.
Кажу, що перелицювання слова
Давить на нас більше,
Ніж крижана епоха,
Озонна діра у космосі,
Чорнобильський смог над генами.
Вони нас розпрасовують, заюшують, розчавлюють.
Кажу, що цей напад, ординська навала,
Ця тиранія
Правлять за останню фазу
Вивласнення єства,
А це означає, що йому передувало
Успішне відчуження
Речей політичних та господарських,
Їхньої сутності, проблемності.
Ось з ЦИМ погодитись —
Означає для мене
Стати спомагачем відчуження,
Співубивцею душі моєї і мого народу.
Пособником його щезання
В хамелеонності, в перелицюванні.
Кричу, що зникнення народу —
Це злочин супроти людства,
Бо ЦЕ —
це значить
Позбавити людину окремішнього вияву.
Кричу, що ніхто не має права
Ставити перепони у визволенні народу,
Який набуває усвідомлення
Себе самого і своєї історичності.
Довгий час я знав лише збоку,

Як мене кличуть і що я за один.
На Богдановій площі,
На Хортиці, в Харкові,
Біля Тарасового каменя,
Під Берестечком —
Я виборуюся із ятера своїх імен:
— Ей ти, малорос!
— Гречкосій! Волопас!
— Хохол-мазниця,

давай дражниться!..
— Зачуха, підручний, сержант,
Гнучкошиїнков!..
— Байстрюк, жлоб, яничар!..
— Руки по швам!.. Чого зволите?..
— Незнайко, безбатченко!..
Отак мене звати.
Отак мене звати.

ОСЬ у ЦЬОМУ

Приниження мого слова, поезії, пісні.
Ось тут пониження національне, расове.
Щоб усі мене бачили
В моїй історичній прозорості,
Я беру на себе, навкись презирству,
Ту мить мого слова, поезії, пісні,
Де все затято протистоїть
ОСЬ ЦЬОМУ:
Невіршеві, непісні, неслову.

.....
І я вже не сам на Богдановій площі —
Хтось невидимий є поруч.
Разом вдивляємось в марево —
І бачимо скальпованого Гонту,
Бачимо Богуна, Наливайка, Мазепу,
Бачимо тих, кого гнали в Сибіри,
Бачимо втоптаних в землю,
Від волів повільніших —
З ярмами на шиях, із хомутами,
В наритниках, шорах, уздечках
Емських, Петрівських, Лазарівських указів.
Троцького з вовчою зграєю бачимо,
Що залізними щелепами
Вгризаються в слово, вірш, у пісню,
Коли вони національні,
Кулю вганяють їм в скроні,
Щоб витворить з них
Невірш, непісню, неслово.

Як висловить те,
Що глибинне й невисловне?
Таємний крик буття,
Солідарного з іншими криками
У передчутті ганьби
Колективного знецінення?
Як висловити відчуження,
Це невисловне становище?
Як бути самим собою,
Відчуваючи себе чужим у своїй об'єктивності,
На своїй землі, у своїй хаті?
Коли та об'єктивність
Видається мені непроглядною,
Чужою, ворожою, дикою?
Коли вона породжена
Гіпертрофованою владолюбією?
Слово, вірш, пісня
Чутливі внутрішнім тремом,
Їм належить усвідомити оте відчуження,
Збагнути ущербність людську
Як вплив такого становища,
Вплив батога, нагінок, ув'язнення.
Тільки той, хто в глибинах не здався,
Воскрес, усвідомивсь, —
Тільки той спроможний
Висловити віру в оновлення,
Самоутвердження —
у слові, вірші, пісні.

.....

Гіркі наші згадки про битви —
В них більше поразок.
Від них наплива гіркота —
У слово, у пісню, у вірш, —
Як дим, як туман, сива хмара.
Але ж і в битвах були ті фортеці,
Які не здавалися,
Білих прапорів не здіймали.
Які ж це? — спитаєте.
Адже все було знищене, завойоване, спалене,
Понівечене, стирловане.
І все ж фортеці лишалися —
В глибині душі незнищеної особистості:
Фортеці пісні, поезії слова.
Хто їх міг би скорити?
Не здаваймо лишень добровільно,
Втримаймося перед принуками.

Не здаваймо —
На вічну ганьбу свою,
На сором нащадків!..

Стверджуймо: вірш, пісня, слово
Можуть самодостатніми бути,
Оновлюватися самі
І оновлювати душу,
Від першої колискової
До колядок різдвяних,
До весільних обрядів,
Веснянок, купальських пісень —
Аж до печальних обрядів,
Запечатаних останньою свічкою.
Хіба не вони творять душу, оновлюють?

Ще ніхто з наймудріших
Не міг дослідити — що ж значиміше:
Шкільна грамота державної школи
Чи наука звичаїв, традицій, обрядів,
Які, неписьменними будучи,
Не давали душам знецінитися.
Зберімо найбільших мудреців світу,
Зведім Соломона, Сквороду, Арістотеля, —
Вони не зможуть довести,
Вони безпорадно розведуть руками,
Так і не збагнувши, —
Хто ж дав назву кожній рослині,
Мушинці, дереву, птахові?
Звичаєві, обрядові, традиції?
.....

Магічна сила слова, пісні, вірша —
Якщо вони всоталися у твою кров,
Прижилися під серцем,
Пустили пагінці в одній із півкуль.
Вони не знецінять людину
В годину найтяжчих зневір,
Коли невдача за невдачею,
Погром за погромом.
Не сміймо бути чужинцями у власному тілі,
Загарбниками в рідній країні,
Наче нам дано її на пограбування
На якихось три дні,
Невідомо ким дано!..
Чи хоч коли я зможу зрозуміти отих,
Які бажають нещастя найдорожчому,
Нещастя власній державі —
Нехай розвалюється,

Вона не рідна, адже вона
Скальпована в юності,
Вовками населена,
Батожена, ганьблена,
Опльована в пику, в лице, в обличчя,
В душу опльована;
Невільницьки безпашпортна,
Напоєна страхом тваринним,
З диким звірем у горлі,
З гадючим кублом під серцем;
Загнана в созівські резервації,
В Куропати, в Биківні,
Ще кудись, про що ми й не знаємо,—
Де слово ставало несловом,
Вірш — невіршем,
Пісня — непіснею;
Де вони оживали підпільно,
Протинали головками мури,
Наче травинки асфальт,—
Щоб врешті сказати світам
Про свою спрагу любові
В царстві ненависті,
В царстві нелюбові —
До всього чистого й світлого.

.....

Мимо мене в чорних лімузинах,
В трамваях, автобусах,
Просто тримаючи за руку,
Як щось найдорожче,—
Ведуть батечки своїх діток до школи:
До пісні, до вірша, до слова.
— Ну зачем тебе,— вмільйонне почую,—
Зачем тебе этая мова?
Какось без ней легчей все...
Та я не схитнусь, не засоромлюся,
Соляним стовпом не стану.
Із словом, із віршем, із піснею,—
З цією одвічною символікою,—
Я рушаю напролом.

.....

Сьогодні я воююся проти останніх пережитків
Своєї недійсності:
Не завернути ходи вірша, пісні, слова!
Того слова, вірша, тієї пісні,
Супроти яких мене ж і нацьковували,—

Щоб я сам їх потоптав,
Щоб я, сотні разів обдурений,
Плював сам собі в душу,
Каявся, що любив рідне,
Любив забагато —
Відтепер буду лиш трішки.
Ні, я не зраджу нічому.
Я показую, як це все обложене,
Загороджене, погордоване,—
Рідна пісня, вірш, слово.
Тим я присягаю на службу Іхній святості.

.....

Реакціонери даремно запитуватимуть:
Що ж чиниться?
Даремно закликатимуть до контрреволюції,
Сталіністи — до сліпої віри,
Застійники — до п'яного знетямлення,
Всі разом — до покори.
Отож всіма суглобами глузду,
Який у мені відновлюється,
Стаю плакатом, лозунгом, гаслом,
Когось захищаю, когось ловлю на приціл.
Захищаю калину, чисті джерела,
Могили в полі, камінь на роздоріжжі,
Ікону під вишиваним рушником.
З усім нежиттям, недушею, немрією
Не хочу змиритися,
Встаю й говорю:
— Здорова будь, ПІСНЕ!
— Добридень, ВІРШЕ!
— Торжествуй, СЛОВО! —
Пракорені української мови,
Одвічна символіка наша,
Наших душ прагени!

1991

Расул ГАМЗАТОВ

ЧУТИ ХОЧУ ЧАРУЮЧУ МОВУ

Не шумить осока в тишині,
Вітер плаває по піднебессю,—
Це зі мною говориш ти, Лесю...,
А чи музику чути мені?
Учувається в мові моїй
Брязкіт зброї у кожному слові.
Скільки ж ласки й принадливих мрій
В твоїй милій чаруючій мові.
Говори, говори нею ти
І чаруй мене знову і знову,
Розумію я з кожних п'яти
Троє слів української мови.
Мову серця — і ласку й добро —
Як словами мені перекласти?!
Слово-птиця в перекладі часто
Золоте своє губить перо.
Чую мови барвистий розмай,
Щиро радуюсь кожному слову,
Говори мені, серце втішай —
Чути хочу чаруючу мову.

*(Переклад із аварської Петра
Засенка.)*

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	5
Частина I	
ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	7
Розділ I. ВІД ПЕРЕЯСЛАВА ДО УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ	8
Розділ II. ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ КАТАСТРОФИ	29
Розділ III. ПОЧАТОК НОВОЇ ДОБИ	73
Частина II	
КРАСА І СИЛА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	117
<i>Тарас Шевченко</i> . Фрагменти із творів	118
<i>Сидір Воробкевич</i> . Рідна мова	120
<i>Іван Франко</i> . Антошкові П.	121
Мойсей	122
<i>Панас Мирний</i> . Про мову	123
Про життя Тараса Шевченка	124
Рідна мова	125
<i>Костянтин Ушинський</i> . Рідне слово	126
<i>Володимир Самійленко</i> . Українська мова	127
<i>Пантелеймон Куліш</i> . Рідне слово	128
<i>Леся Українка</i> . Слово, чому ти не твердая криця... ..	129
Де поділися ви, голоснії слова... ..	130
<i>Олена Пчілка</i> . Рідне слово	130
<i>Борис Грінченко</i> . Переляканий	131
<i>Спиридон Черкасенко</i> . Наша твердиня	132
<i>Олександра Єфименко</i> . Втрачаючи рідну мову... ..	132
<i>Олександр Олесь</i> . І ви покинули... ..	133
О, слово рідне! орле skutий... ..	133
Ой, і пишно ж розцвіли ви... ..	133
В землі віки лежала мова... ..	134
Є слова, що білі-білі... ..	134
Як довго ждали ми своєї волі слова... ..	135
Рідна мова в рідній школі	135
<i>Григорій Чупринка</i> . Найвищий дар	136
<i>Сергій Єфремов</i> . Мартиролог українського слова	136
<i>Іван Огієнко</i> . Тернистим шляхом	147
Мова	148

<i>Василь Липківський. Рідна мова в церкві</i>	148
<i>Микита Шаповал. Розвиток українства</i>	150
<i>Владимир Маяковский. Долг Украине</i>	153
<i>Євген Маланюк. Малоросійство</i>	154
<i>Михайло Мольнар. Як я полюбив Шевченкову мову</i>	156
<i>Борис Антоненко-Давидович. Звідки беруться яничари?</i>	157
<i>“Засяє у народів вольних колі...”</i>	159
<i>Думки й афоризми</i>	165
<i>Іван Багряний. Рідна мова</i>	166
<i>Улас Самчук. Спомин про Олену Телігу</i>	167
<i>Павло Тичина. Слово</i>	169
<i>Максим Рильський. Рідна мова</i>	169
Слово про рідну матір	171
Моєму краєві	173
Мова	173
<i>Володимир Сосюра. Юнакові</i>	174
Рідна мова	174
Любіть Україну	175
Я знаю силу слова	176
До брата	177
<i>Василь Мисик. Слово</i>	177
<i>Олесь Гончар. Пишімо правду!</i>	178
Национальна ідея у світогляді і творчості П. О. Куліша	178
<i>Микита Шумило. Любов до рідної мови</i>	179
<i>Олександр Підсуха. Мова</i>	181
<i>Андрій Малишко. Вірус шовінізму...</i>	182
Буду я навчатись мови золотої	184
<i>Дмитро Павличко. Була цісарська Австрія міцна...</i>	184
Лист до одного знайомого в справах філологічних	184
О рідне слово, хто без тебе я?	188
Слово	186
Якби я втратив очі, Україно	186
Ти зрікся мови рідної	186
Усміхайся мові своїй...	187
<i>Микола Вінграновський. Мова</i>	188
Слово	189
<i>Євген Сверстюк. Мова</i>	191
“Найперше було слово...”	194
<i>Олексій Кундзіч. Питання мови...</i>	195
<i>Ліна Костенко. Біль єдиної зброї</i>	196
Все називається Україною	197
Страшні слова, коли вони мовчать...	197

<i>Терень Масенко. Безсмертя мови матерів</i>	198
Любіть красу своєї мови... ..	198
<i>Павло Глазовий. Кухлик</i>	199
<i>Ігор Калинець. Прощай, життя!</i>	199
<i>Василь Симоненко. Лебеді материнства</i>	200
Моя мова	200
<i>Василь Стус. Добрий день, мій рядок кароокий.. ..</i>	200
Слово	201
<i>Леонід Сапа. Де ти, слово моє</i>	202
<i>Орест Корсовецький. Мово, кріпи Україну</i>	202
<i>Віктор Терен. Як-то гарно, любі діти</i>	203
<i>Галина Гордасевич. Не викидайте слова з пісні.. ..</i>	203
<i>Іван Гнатюк. Слово</i>	204
<i>Абрам Кацнельсон. Мова</i>	204
<i>Віктор Баранов. До українців</i>	205
<i>Андрій Демиденко. Звучи, рідна мово</i>	206
<i>Роман Лубківський. Слова вмирають.. ..</i>	207
<i>Іван Чернецький. Рідна мова</i>	207
<i>Василь Барладяну-Бирладник. Оксана</i>	208
<i>Василь Боровий. Народження слова</i>	209
<i>Михайло Пилипчук. Молитва</i>	210
<i>Віктор Рафальський. Дума про кобзарів</i>	210
<i>Петро Дорошко. Рідне слово</i>	211
<i>Зоя Кучерява. До української мови</i>	212
<i>Ганна Жежко. Нашу гідність і честь.. ..</i>	212
<i>Микола Харченко. Рідна мова</i>	213
<i>Б. Соя. Словесникові</i>	213
<i>Дмитро Білоус. Коли забув ти рідну мову</i>	214
Рідне слово	214
<i>Станіслав Двірняк. Рідна моя українська мова</i>	215
<i>В. Гринько. Мова</i>	215
<i>Володимир Коломієць. Мово — моя повнозвуча, гаряча плоть.. ..</i>	215
Солодка земля	216
<i>Оксана Яковина. Не викарбовуй рідну мову.. ..</i>	216
<i>Зінаїда Бебешко. Рідна мова</i>	217
<i>Юрій Доценко. Рідна мова</i>	218
<i>Тарас Марусик. Подорожник</i>	219
<i>Владимир Шовкошитний. Я — українець</i>	219
<i>Микола Луків. Мова</i>	220
<i>Пилип Вакулєнко. Моя ти рідна, горда мово!</i>	220
<i>Валентин Бичко. Мова</i>	221
<i>Леонід Вишеславський. Мова</i>	221
<i>Микола Пирожєнко. Рідна мова</i>	222

<i>Григорій Столярчук. Як хліб...</i>	222
<i>Василь Шербонос. Спасибі вам, батьки!</i>	223
<i>Наталія Білоцерківець. Слово про рідну мову</i>	223
<i>Вікторія Чемерис. О, слово рідне!</i>	223
<i>Валентина Савелюк. Слово про рідну мову</i>	224
<i>Валерій Гончаренко. Віра</i>	225
<i>Сергій Плачинда. А мова, як море...</i>	226
<i>Катерина Мотрич. Молитва до мови</i>	226
<i>Едуард Драч. Новітній яничарський марш...</i>	227
<i>Микола Братан. Батьковідступникові</i>	228
<i>Антоніна Листопад. Мова</i>	228
<i>Ганна Світлична. Мова</i>	229
Грати словом – долею грати...	230
<i>Анатолій Гарматюк. Заявленіє директору школи</i>	230
<i>Володимир Базилевський. Ти не лови мене на слові...</i>	231
<i>Віктор Григоренко. Бережімо мову</i>	231
<i>Данило Кононенко. Щира втіхо – рідна мова...</i>	232
<i>Іван Крашук. Ода мові</i>	233
<i>Вадим Крищенко. Як свіча для мене сяє</i>	233
Рідне слово	234
<i>Дмитро Паламарчук. Слова живі, в них є душа і плоть...</i>	234
<i>Методій Волинець. Мові рідній</i>	235
<i>Станіслав Реп'ях. Кожному батькові, матері кожній</i>	235
<i>Михайло Ігнатенко. Рідна мова</i>	236
<i>Володимир Земляний. Мова</i>	236
<i>Георгій Петрук-Попик. Та не судить...</i>	237
Мамина мова	237
<i>Андрій Легіт. Мово моя</i>	238
Думки	238
<i>Міля Лучак. Рідне слово</i>	239
<i>Валентин Мороз. Свобода і честь</i>	240
<i>Юрій Гаврилюк. Мово наша</i>	240
<i>Любов Горбенко. Наш прапор</i>	241
<i>Анатолій Загрудний. Рідна мова</i>	242
Наймиліше слово	242
<i>Микола Федунець. Рідна мова</i>	242
<i>Микола Адаменко. Жива вода</i>	243
<i>Катерина Григоренко. Манкурти</i>	244
<i>Микола Руденко. Біля церкви</i>	244
<i>Олекса Ющенко. Нетлінний скарб...</i>	245
<i>Валерій Шевчук. Українська мова...</i>	245
<i>Наталка Нікуліна. Народна балада</i>	246
Мові	247
<i>Вадим Скомаровський. Над "Кобзарем"</i>	247

<i>Іван Малкович. Наша мова — солов'їна</i>	248
<i>Євгенія Лещук. Дихаю рідною мовою</i>	248
<i>Василь Сухомлинський</i>	251
<i>Іван Дзюба. Здобувати, а не втрачати</i>	251
<i>Григорій Нудьга. Ніжна і мелодійна</i>	253
<i>Василь Горбачук. Релігія і мова</i>	255
<i>Михайло Горинь. Заповіт українського пророка</i>	257
<i>Віктор Маринчак. Спочатку було слово</i>	258
<i>Микола Петренко. Символіка слова</i>	260
<i>Расул Гамзатов. Чути хочу чаруючу мову</i>	266
ЗМІСТ	267

Навчальне видання

ГОРБАЧУК Василь Тихонович

**БАРВИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

НБ ПНУС



607616

Редактор *Бойко Л. С.*

Макет і художнє оформлення *Васильєва В. П.*

Комп'ютерний набір *Калібекової А. Т.*

Комп'ютерна верстка *Копаня Ю. В.*

Коректор *Ярошенко І. Г.*

Здано до складання 12.03.97. Підписано до друку 11.06.97. Формат 84x108/32.

Гарнітура "Петербург". Папір офсетний № 1. Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 14,28. Обл.-вид. арк. 15,82. Видавн. № 7–114.

Наклад 10 000. Зам. № 0217193

Видавничий дім "КМ АCADEMIA".

254070, Київ-70, вул. Сковороди, 2. Тел. 416-60-92.

Комбінат друку видавництва "Преса України".

252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.